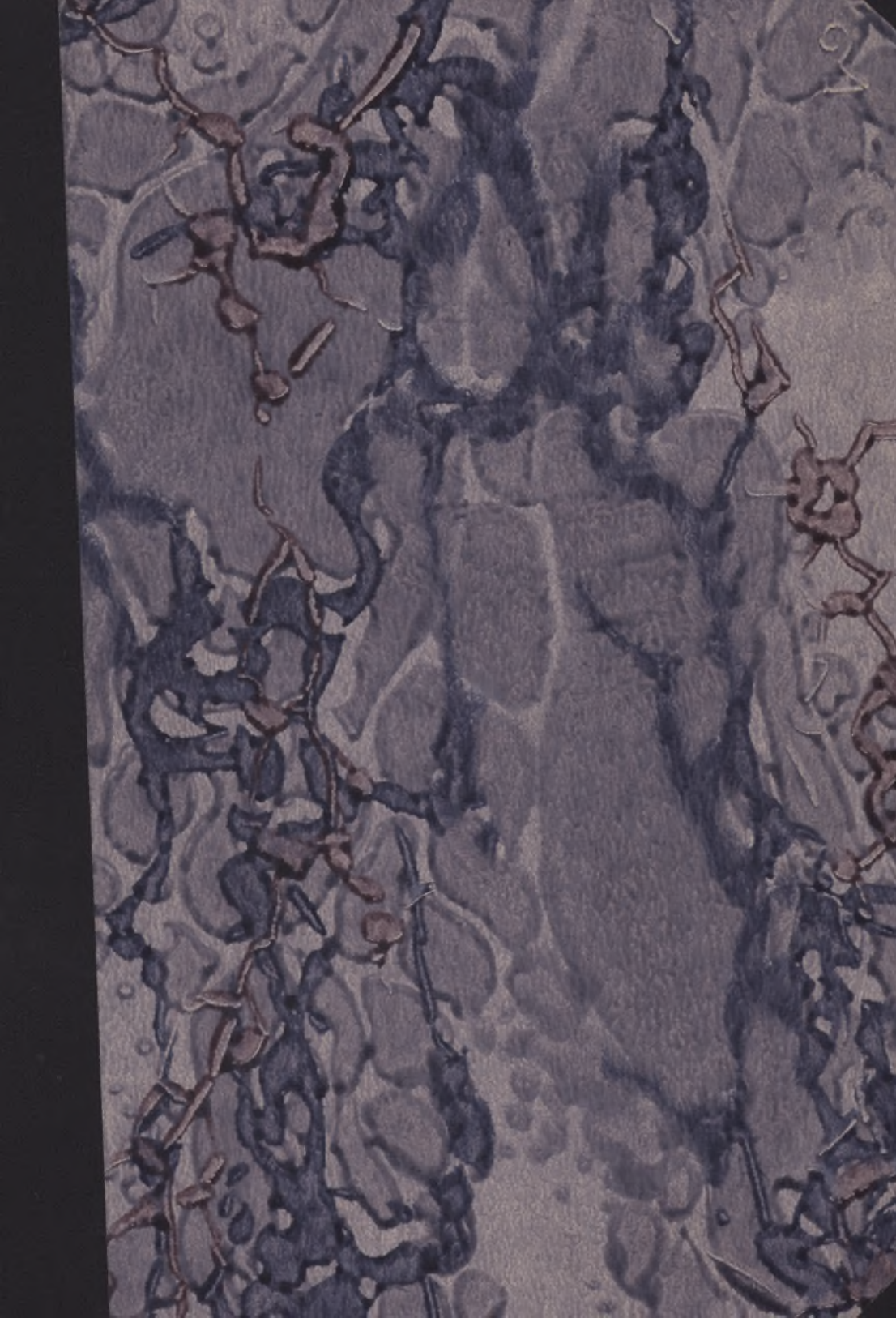

WINCENTY OGRODZIŃSKI

STAN I POTRZEBY NAUKI
POLSKIEJ W ZAKRESIE
PIŚMIENNICTWA ŚLĄSKIEGO

NADBITKA Z WYDAWNICTWA:

STAN I POTRZEBY NAUKI POLSKIEJ O ŚLĄSKU
PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ ROMANA LUTMANA
(PAMIĘTNIK INSTYTUTU ŚLĄSKIEGO TOM I.)

KATOWICE 1936

EX*LIBRIS

— WOJEWÓDZKIEJ —
— I MIEJSKIEJ —
— BIBLIOTEKI —
— PUBLICZNEJ —
IM. EMANUELA SMÓŁKI
— W OPOLU —

WINCENTY OGRODZIŃSKI

STAN I POTRZEBY
NAUKI POLSKIEJ W ZAKRESIE
PIŚMIENICTWA ŚLĄSKIEGO

5165 s

884(091) : 001(438)(091)

ZBIORY SLASKIE

Adc p **Nr** 377/42/s

WINCENTY OGRODZIŃSKI

STAN I POTRZEBY NAUKI POLSKIEJ W ZAKRESIE PIŚMIENNICTWA ŚLĄSKIEGO

I

UWAGI WSTĘPNE

Chcąc oznaczyć zakres niniejszej pracy, należy sięgnąć nieco poza właściwy temat i odpowiedzieć na pytanie, o jaki właściwie Śląsk i śląskość idzie w mojej pracy. Zagadnieniu Śląska jako odrębnej całości poświęcił ostatnio szereg uwag *ks. dr. Emil Szramek* w rozprawie, nęcącej do długiej dyskusji: „Śląsk jako problem socjologiczny“. Gdyby pójść za jej sugestjami, należałoby włączyć w rozpatrywany przeze mnie przedmiot wszystko, cokolwiek w zakresie piśmiennictwa wytworzyli nie tylko Ślązacy, lecz także Łużyczanie, bez względu na narodowość twórców, a poniekąd bez względu na przemiany historyczne pojęcia: Śląsk. Odpowiadałoby to antykwarycznemu pojęciu w. XVII i XVIII Kwadji, które poza cytowanymi przez *ks. dr. Szramka* przykładami doszło do głosu w rękopisemnych pracach niejakiego *Caspara Sommera* z r. 1721. Atoli już *Sommer* w obrębie Śląska wyczuwał odrębne całości jak księstwo duchowne niskie (odmuchowsko-grotkowskie), a nie włączał do niego w „Silesia Pia“ całej połaci Górnego Śląska, należącej wówczas do diecezji krakowskiej. Wskrzeszanie więc pojęć dawnych niezawsze prowadziłoby do celu. Jedno jakieś niezmiennie kryterjum nie da się w naszym wypadku zastosować, musimy się posługiwać zmienną w kolei wieków oceną dla pojęcia śląskiego piśmiennictwa, o ile niem powinna się zająć nauka polska.

Do r. 1327 wzgl. 1335 sprawa jest jasna: cokolwiek z zakresu literatury powstało po tę datę na terenie, objętym nazwą Śląska i Opol-

szczyzny, podpada pod to pojęcie. Odtąd sprawa się gmatwa: zamiast obiektywnego pojęcia przynależności państwowej występuje subiektywny czynnik przynależności narodowej, językowej, kulturalnej, uczuciowej i t. p. Z terytorjalnego zasięgu Śląska wypada wyłączyć od połowy XV w. Oświęcimskie, Zatorskie i Siewierskie, które wówczas wchodzi napowrót i już nierozłącznie w skład Polski, a właśnie wtedy zaczynają wydawać pisarzy. Tem samym poczet autorski zmniejsza się o kilkanaście pozycji z tych ziem.

Dalsze zmniejszenie o wiele donioślejsze nastąpi przez wyłączenie autorów niewątpliwie niemieckich i czeskich, którymi zająć się ma obowiązki i już się zajęła nauka niemiecka wzgl. czeska. Rozgraniczenie atoli polskości od niemczyzny i czeszczyzny jak w innych zakresach tak i w piśmiennictwie przedstawia często znaczne trudności; niekiedy Salomonowe przepołowienie człowieka jeszcze nie zadawała. Przez pomieszczenie więc niejednego pisarza w tych rozważaniach nie zawyrowano bynajmniej o jego polskości, lecz tylko zaznaczono prawo do badania go na podstawie jego ciężenia do polskiego kręgu kulturalnego czyto językowo, czy uczuciowo, czy terenem działalności, czy odebraniem wykształceniem, czy wreszcie przedmiotem twórczości.

W spór o to, czy ten polski krąg kulturalny jest oryginalny, czy nie, wdawać się nie miejsce tu ani pora. Imponujące ilościowo, lecz nie jakościowo, wysiłki niemieckie, a ostatnio *Kurta Lück*a, nie obalają faktu istnienia odrębnej kultury polskiej i jej zasięgu, do którego należał i należy Śląsk w stopniu zależnym od okoliczności dziejowych.

Usuwać z zakresu naszych rozważań autorów niewątpliwie niemieckich i czeskich śląskiego pochodzenia, nie waham się wprowadzić za to Polaków z innych części Polski, jeżeli tylko działali na Śląsku i wpłynęli na jego rozwój duchowy.

Zakres tematu Streszczając powyższe wywody, zajmować się mamy: 1) Ślązakami, piszącymi na Śląsku, o ile należą z tej lub innej przyczyny do kręgu kulturalnego polskiego, 2) autorami pochodzenia nieśląskiego, działającymi stale, lub przejściowo, ale skutecznie na Śląsku. Językiem tych autorów jest polski, a w dawniejszej przeszłości także łaciński, wyjątkowo zaś niemiecki.

Przy takim nakreśleniu granic pracy rzadko przyjdzie nam wchodzić na podwórko niemieckie, prawie zaś nigdy na czeskie, ale nie

da się uniknąć dwustronnych zainteresowań jakąś postacią, która z innych względów dla nas, z innych dla Niemców stanowi pozycję. T. zw. rewindykacje nie są niezbędnym składnikiem pracy naukowej polskiej; zamiast nich lepiej przedłożyć niezaprzeczalne tytuły własności lub przynależności do kultury polskiej. W sprawach śląskich można i należy mieć szerokie serce, ale nie zachłanne.

Z natury rzeczy w rozprawie niniejszej na drugi plan schodzą względy kompozycyjne, a góruje użyteczność, dlatego uwzględni ona: 1) przegląd materiału, który stanowił lub ma stanowić pole działalności nauki polskiej w zakresie piśmiennictwa i literatury śląskiej, 2) bibliografię najważniejszych opracowań z tego zakresu, 3) główne potrzeby naukowe, bez których zaspokojenia nie można poważnie mówić o znajomości przedmiotu i zużytkowaniu jej dla celów konstrukcyjnych — nie tylko na polu umiejętności literackich.

Przegląd materiału nie przerodzi się wprawdzie w żaden zarys dziejów piśmiennictwa śląskiego, ale da jego kościec, podobny — tylko poniekąd — do pracy Z. Mocarskiego: p. t. „Kultura umysłowa Pomorza“, gdyż zakres będzie większy, a treść szczegółowsza.

Co do bibliografii unikać będę podawania zwłaszcza w dawniejszych wiekach, pełnych tytułów dzieł, odsyłając do „Bibliografii Polskiej“ *Estreichera*; z opracowań przedmiotu wyłączam prace niemieckie, jeżeli nie stanowią albo jedynej pozycji dla danej sprawy albo nie naglą do podjęcia na nowo zagadnienia przez naukę polską. Zasadniczo prócz paru wyjątków nie uwzględniam recenzji, gdyż nie idzie o wyczerpanie bibliografii, lecz o przedstawienie naszego stanu wiedzy o piśmiennictwie śląskim; z tego również powodu ograniczam się do wskazania zasadniczego opracowania postaci lub zagadnienia, pomijając uprzednie, oraz te z następnych, które nic nowego do sprawy nie wnoszą. Dla zaoszczędzenia miejsca nie zużytkowuję wszystkich zebranych przeze mnie materiałów.

Jeżeli ta selekcja doprowadzi czasem do pominięcia czegoś, co kto inny uważa za wartościowe i godne wymienienia, to spierać się o tę ocenę nie będę, gdyż mylić się jest ludzką rzeczą, nie waham się także przyznać, że mogłem wbrew chęci niejedno przeoczyć. Czytelnik więc znajdzie tu sporo, lecz niewszystko z literatury przedmiotu. Natomiast podejmuję pełną odpowiedzialność za sformułowanie potrzeb nauki polskiej, w którym nie wdawałem się w szczegóły, gdyż na nie będzie dopiero pora za lat conajmniej kilka.

II

DOTYCHCZASOWE OPRACOWANIA PIŚMIENNICTWA
ŚLĄSKIEGO**Opracowania nie-
mieckie literatury
śląskiej**

Pracę nad dziejami piśmiennictwa śląskiego rozpoczęli pierwsi Niemcy, ale siłą faktu zajęli się przedewszystkiem utworami niemieckimi. Nie jest historją literatury śląskiej mimo swego tytułu książka *Jana Jerzego Thomasa* z 1824 r. „Handbuch der Literaturgeschichte von Schlesien“; jest to raczej bibliografja historji śląskiej. Pierwszą historję literatury, choć częściową, napisał *Augustyn Kahlert* „Schlesiens Anteil an deutscher Poesie“ (1835), po nim zaś z wielu drobniejszych wyróżnia się *Maksa Kocha* „Literaturgeschichte Schlesiens“ z 1913, aż w r. 1929 podjął zadanie na wielką skalę *Hans Heckel* w „Geschichte der deutschen Literatur in Schlesien“, której dotychczas wyszedł tom I „Von Anfängen zum Ausgange des Barock“.

Szczegółowe, regionalne monografie dał *Paul Klemenz*, opracowując kolejno udział w literaturze niemieckiej hrabstwa kłockiego, terytorjum nyskiego i Górnego Śląska.

Syntetyczną po niemiecku pracę o udziale Śląska w literaturze czeskiej napisał w r. 1930 *Erwin Streit*.

Pracy w rodzaju Heckla lub Streita niema w literaturze polskiej, chociaż napisanie jej dla obeznanego z przedmiotem historyka literatury nie przedstawia niepokonalnych trudności. Niewątpliwie jest się czego wstydić, ale może lepiej, że mierna praca nie zamknęła rynku księgarskiego przed wartościowszą.

**Lompa prekursorem
opracowań polskich**

To, co posiadamy dotychczas, ma znaczenie prób, pełnych najlepszej chęci, opracowań urywkowych, lub są to artykuły zachęcające do badań zaniedbanej dziedziny. Rozpoczyna szereg pracowników, podobnie jak na tyłu polach, *Józef Lompa*, podejmujący trzykrotnie zadanie, z którego trudności zdawał sobie sprawę. Na miesiąc przed pierwszą próbą zwraca się w nr. 75 *Dziennika Górnośląskiego* z 1849 r. z prośbą do czytelników tego pisma o pomoc w gromadzeniu materiałów, a zaczynając w nr. 81 „Krótki rys piśmiennictwa polskiego w Szląsku“, ponawia tę prośbę i obiecuje, że przy sposobności poświęci przynajmniej miesiąc na badania w bibliotece uniwersyteckiej we Wrocławiu, lecz tymczasem uważa

za obowiązek zrobić trudny początek. Dla najdawniejszych czasów jest praca Lompy zarysem dziejów raczej kościoła niż piśmiennictwa, dla współczesności wykazem bibliograficznym.

Następcy Lompy

Korzystał z niej Józef Łepkowski, włączając piśmiennictwo jako rozdział III do swoich „Wiadomości o Szląsku“. Najstarszem piśmiennictwem śląskim, słabo uwzględnionem przez Lompę i Łepkowskiego, zajął się dorywczo w r. 1856 Antoni Bialecki. Późniejsze opracowania nie podejmowały całości kształtu nawet wtedy, gdy go zapowiadały w tytule, częściej zajmowały się pewnym odcinkiem piśmiennictwa śląskiego. Dzięki temu pojawiła się pewna nierównomierność w opracowaniach, na której skorzystało ilościowo, a poniekąd i jakościowo Cieszyńskie i literatura luterńska, zarówno w przeszłości jak i teraźniejszości. W ten sposób wytwarzały się nawet w obrębie Śląska opracowania regionalne, utrwalające przez to podział polityczny. Że tak się stało, gdy do dzieła „Die österreichisch-ungarische Monarchie“, w tomie „Mähren und Schlesien“ opracował Armand Karelł literaturę polską, a Wincenty Prasek literaturę i język czeski (obaj bardzo pobieżnie), w tem niema żadnego dziwu. Gdy atoli na zjeździe literatów i dziennikarzy polskich we Lwowie 1894 osobno pastor Fr. Michejda przedstawiał „Piśmiennictwo i wydawnictwa ludowe na Śląsku austriackim“, a osobno Alfons Parczewski mówił „O literaturze ludowej Śląska pruskiego i Łużyc“, było to może pożytecznym w praktyce, ale ideowo i politycznie niapozodanym objawem.

Opracowania w w. XX

Dopiero w kilka lat po złączeniu Śląska z Polską zaczęto odczuwać potrzebę opracowania piśmiennictwa śląskiego jako całości, dopatrując się, częściowo tylko słusznie, zaniedbań przedewszystkiem w zakresie wieków ubiegłych. Czynią to, dla zachęty przedstawiając bogactwo materiału, Stanisław Kot w Z ar a n i u Ś l ą s k i e m dla epoki od XVI—XVIII w. i ks. biskup Józef Gawlina w R o c z n i k a c h T o w. P r z y j a c i ó ł N a u k na Ś l ą s k u dla średniowiecza.

Po zachęcie prof. Kota przychodzi pierwsza od czasów Lompy poważniejsza pozycja, a mianowicie Kazimierza Dobrowolskiego „Studja nad piśmiennictwem polkiem na Śląsku do połowy XIX w.“

W żadnym wypadku nie da się tego powiedzieć o zamierzonym dziele Ludwika Łakomego p. t. „Dzieje literatury śląsko-polskiej“,

którego część I wyszła w roku 1934. W zamiarach autora ma to być równoważnik polski książki Heckla, ale życzyć sobie należy, aby skończyło się na części pierwszej, jeżeli dalszy ciąg ma być podobny. Surowa pozornie recenzja *Zofji Ciechanowskiej* jest stanowczo bardzo względna.

Pracę *Pawła Musiōła* o literaturze polsko-śląskiej trudno oceniać na podstawie wydrukowanych w czasopiśmie wyjątków; autor naogół sumiennie referuje materiał skądinąd znany i zdaje sobie sprawę z braków swej pracy.

Pewne składniki popularnego przedstawienia piśmiennictwa śląskiego, nieskoordynowane wszakże, znajdują się w 2 artykułach *Edwarda Rybarza* w książce zbiorowej p. t. „Górny Śląsk”.

Zamykając ten przegląd, przytoczę jeszcze pracę, a raczej 2 prace, *Stanisława Wallisa*, odnoszące się do całkiem drobnego obszaru, t. j. do powiatu świętochłowickiego.

Daleki zarówno od pesymizmu jak optymizmu, chcę podkreślić jeszcze raz, że napisanie nawet w obecnych warunkach dzieła dla szerszych warstw o piśmiennictwie śląskim, równego jakościowo i ilościowo książce Heckla, udać się może historykowi literatury dobrze metodycznie wyszkolonemu, który nie zawaha się wobec częstego braku szczegółowych monografii, zabrać się do samodzielnego, choćby zgrubszego, przerobienia materiału. Inną rzeczą jest ściśle naukowe opracowanie tego samego zagadnienia, które wymaga właśnie uprzednich opracowań przynajmniej najgłośniejszych postaci i zjawisk; bez nich nie da się ułożyć nawet śląskie uzupełnienie „Literatury polskiej” *Gabrjela Korbuta*.

**Literatura śląska
w ogólnopolskich
historjach literatury**

Z dawniejszych historyj literatury polskiej zawiera znaczny zasób wiadomości, nie wyodrębniając Śląska w osobną część, dzieło *M. Wiszniewskiego*, mniejszy zaś *Maciejowskiego*, oba sięgające tylko do połowy XVII w. Prawie niczego nie znajduje się w historjach literatury *Tarnowskiego* i *Chmielowskiego*, lepiej jest już u *Brücknera*, *Pilat* tylko w tomie I, poświęconym średniowieczu, przynosi nieco wiadomości. „Dzieje literatury pięknej w Polsce”, wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, są pod tym względem nierównomierne. „Literatura polska” *G. Korbuta* w wydaniu drugim, obfita w okresach od średniowiecza do humanizmu, nie dopisuje zwłaszcza w w. XIX i XX, w których zna tylko *Lompe*, *Stalmacha*, *Miarke* i *Bonczyka*.

Źródłem równomiernie obfitem, choć z natury rzeczy niewyczerpującem, jest „Biblijografia polska“ *Karola Estreichera*, godny przedmiot naszej chluby. Estreicher i jego kontynuatorzy nie mieli i mieć nie mogli wiadomości o wielu drukach śląskich, zachowanych tylko w bibliotekach śląskich, nadto zaś pominięcie rzeczy, drukowanych w czasopiśmie, spowodowało specjalnie dla piśmiennictwa śląskiego zmniejszenie wiadomości o twórczości dzielnicy w w. XIX co najmniej o połowę.

Próby biblijografii śląskiej

Istnieje więc odczuwana oddawna potrzeba biblijografii śląskiej, którą w zakresie produkcji cieszyńskiej rozpoczął swemi pracami *ks. Londzin*. O wytwórczości górno- i dolnośląskiej zbierano wiadomości biblijograficzne, które się nie pojawiły w żadnym większym zbiorze. Można by powiedzieć, że nad tą biblijografią ciążyło fatum. Biblijografia *Erzepkiego* nie wyszła, *K. Piekarskiego* nie przybrała konkretnych kształtów, zapiski *K. Prusa* częściowo zaginęły. Zebrane w ostatnich latach przez *H. Barycza* uzupełnienia do *Estreichera* (w. XVI—XVIII) nie zostały dotąd ogłoszone. Obecnie podjęto pracę nad biblijografią śląską w Katowicach pod patronatem Biura Sejmowego, lecz praca ta posuwa się wolno naprzód. W materiale, który nagromadził się w postaci rękopisów i książek po bibliotekach niemieckich, orjentować się można na podstawie książki *Karola Piotrowicza* „Polonica w Niemczech“. Znanie mi biblijografie niemieckie niewiele stosunkowo dają materiału dla literatury, nawet niemieckiej.

Słownik biograficzny

Pozostaje wspomnieć jeszcze o potrzebie słownika biograficznego, której zaspokojenie poczyną się urzeczywistniać. Słownik taki ogólnopolski, którego komitet redakcyjny pod przewodnictwem *W. Konopczyńskiego* zamierza przyznać Ślązakom dość znaczną liczbę pozycji, wymaga pracy wielu lat i nieprędko będą mogli z niego korzystać badacze piśmiennictwa śląskiego. Nie uwzględni on także wszystkich pisarzy śląskich; nie byłoby zatem sprzeczne z jego celem, gdyby wcześniej opracowano słownik biograficzny pisarzy śląskich. Poza wiadomościami, podanymi w encyklopedjach polskich takich jak: *Orgelbranda* „Encyklopedia powszechna“, „Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana“, „Encyklopedia kościelna“, „Podręczna encyklopedia kościelna“ i t. p., których w wykazie biblijograficznym specjalnie nie wymieniam, niejedną wskazówkę można odszukać w dykcjonarzach da-

wniejszych *ks. Juszyńskiego, ks. Chodynickiego*, oraz w „Zarysie kaznodziejstwa“ *ks. Pelczara*. Niejednokrotnie materiałów zarówno drukowanych jak rękopisemnych trzeba szukać po bibliotekach i archiwach śląskich, poczynając od uniwersytetu w Wrocławiu, przyczem główną trudnością jest brak katalogów ogólnie dostępnych. Katalog rękopisów biblioteki uniwersyteckiej wrocławskiej opracował i zamierza wydać *J. Klapper*. Niemieckie słowniki biograficzne jak „Allgemeine Deutsche Biographie“ i specjalnie śląskie: *Hanckiusa, Scherschnika, Fuldenera, Nowacka, Andreae* i in. mają dla nas znaczenie przy dawniejszem piśmiennictwie.

Jeszcze jedną potrzebą, łatwą do zaspokojenia, byłoby napisanie geografji talentów śląskich, podobnej do rozprawy *Szyperskiego* o Wielkopolsce.

III

CHARAKTER I PODZIAŁ NA OKRESY PIŚMIENICTWA ŚLĄSKIEGO

Pojęcie ludowości w literaturze Z piśmiennictwem śląskiem zrosło się niejako pojęcie literatury ludowej, występując często w tytułach opracowań jak np. *Michejdy, Parczewskiego* i in. Określenie to ma za sobą szerokie nawet uzasadnienie, ale nie wyraża całej rzeczywistości.

Wśród wielu niepożądanych rekwizytów dziedzictwa romantycznego niejednemu zamieszaniu winno jest także pojęcie ludu i ludowości, mętnie i nader rozciągliwie stosowane przez romantyków zwłaszcza polskich, przejęte zaś po nich w spadku w następnych pokoleniach nawet przez tych, którzy się od wszelkiego romantyzmu odżegnywali. W tym stanie rzeczy bez większego echa przeszły trzeźwe myśli *Ryszarda Berwińskiego* w „Studjach o literaturze ludowej“.

Sprawiedliwość każe przyznać, że w rozumieniu ludowości ogółu polskiego kłóciły się dwa sprzeczne składniki, jeden jakby niestłumiony głos dawnego racjonalizmu pseudoklasycznego i drugi, dziecię nieodrodne „czucia“ romantycznego. Pseudoklasyczne ujmowanie rzeczy przeważało w praktyce, romantyczne w teorii i od święta. Praktycznie więc książka ludowa znaczyła tyle, co dzieło, którego inteligent nie bierze do ręki, teoretycznie nawet arcydzieło dodawał wartości choćby urojony rodowód z natchnień ludowych. Można by o tej dziwnej

sprzeczności napisać, zaczynając od Piasta, obszerną rozprawę, która musiałaby się zająć także ludowością piśmiennictwa śląskiego; dla celu bliższego wystarczy narazie zwrócenie uwagi na zjawisko. Jeżeli przyjmujemy, że ściśle ludową jest literatura, wytworzona przez lud lub przezeń przechowana dla potomności, względnie zaś ludową przeznaczona wyraźnie przez autora dla ludu lub nawiązująca do przechowywanych przez lud zasobów twórczości, — to o ludowości piśmiennictwa śląskiego można mówić naprawdę tylko od w. XIX i to z zastrzeżeniami. Poprzednio np. cała literatura religijna protestancka na Śląsku stała się tylko skutkiem procesu dziejowego niby ludową o tyle, o ile nią jest np. kolenda Karpińskiego.

Ludowość i regionalizm piśmiennictwa śląskiego

Literatura śląska od w. XIX zwraca się do ludu śląskiego; to rzecz niewątpliwa. Ale ten zwrot, podyktowany szczególnymi warunkami rozwojowymi tej dzielnicy, różni się znakomicie od ruchów tego samego miana na innych obszarach Polski. Ludowość jest tu czymś, co stoi na pograniczu regionalności i odrębności niemal narodowej. Był bowiem okres, w którym powszechnie, a następnie dość często uważano Ślązaków nie tyle za lud, ile za naród osobny, pokrewny najbliżej polskiemu. Jeżeli ten pogląd nie zwyciężył, to sprawiły to jednostki wśród przywódców śląskich, a niemniej zasługi w tem nie można odmówić także rządowi zaborczym, które wbrew chęciom i zamiarom umacniały nici między Śląskiem a Polską.

Z tych względów racjonalniejsza byłaby dla literatury śląskiej nazwa regionalnej niż ludowej, lecz znowu tylko dla XIX w., natomiast poprzednie stulecia mimo przeciwnych pozorów z tem pojęciem mają niewiele punktów styknych.

Podział na okresy

Stosowanie do piśmiennictwa śląskiego tego samego podziału jak do ogólnopolskiego okazuje się z wielu względów zawodne. Podziały na okresy Musiōła (domyślny) i Łakomego (na str. 21 o. c.) częściowo opierają się o kryteria ogólnopolskie, częściowo wyrywają zjawiska z właściwego podłoża. W rozwoju literatury śląskiej, której zawartość określiliśmy w uwagach wstępnych, dadzą się odróżnić następujące okresy: 1) średniowieczny, do mniej więcej r. 1500, 2) humanizmu i reformacji religijnej, trwający tu 3 wieki do r. 1800, 3) przebudzenia świadomości szczepowej do r. 1872, 4) wzmaganie się poczucia narodowego polskiego do r. 1902, 5) pełnego odrodzenia narodowego.

W każdym z tych okresów dałyby się wprowadzić podziały, nie tyle odgraniczone od siebie chronologicznie, ile ideowo; cowiej same okresy, jak zresztą i gdzieindziej, nie mają wyraźnych granic czasowych i położone przy nich daty są tylko kamieniami orjentacyjnymi. Najtrudniejszym do zdefiniowania jest okres drugi, którego długotrwałość (1500—1800 mniejwięcej) obejmuje czasy zarówno świetności, jak wegetacji i upadku, a zawartość składa się z wytworów dwu prądów, sprzecznych w swej istocie, a sprzęgniętych z sobą przez ludzi je reprezentujących.

Poza okresami pozostaje literatura ściśle ludowa, królestwo, dla którego niema miejsca nie tyle na mapie geograficznej, ile w tablicach chronologicznych, od którego zaś zaczniemy przegłąd.

Antologie Zwrócić jeszcze należy uwagę na brak antologii polskich zarówno z poezji jak z prozy śląskiej, nieposiadający wprawdzie dla nauki większego znaczenia, lecz ze względów praktycznych zawstydzający wobec obfitości wydawnictw niemieckich tego rodzaju. Ściśle biorąc, nie mamy ani jednej antologii śląskiej. Czemś do niej przybliżonem jest broszura ks. *Szramka* „Wyznanie narodowe Śląska“, dziś już rzadka, spożytkowana zaś zarówno przez *K. Ligonía* w „Poe-tach Górnego Śląska“, jak i przez *Edwarda Rybarza* w cytowanej już pracy zbiorowej „Górny Śląsk“.

Antologja, dotycząca t. zw. odrodzenia narodowego śląskiego, szeroko dyskutowana przed kilku laty, pozostawiła dotychczas ślad tylko w sprawozdawczym artykule *Pawła Musiöla*.

Temu przeciwstawić mogą Niemcy, biorąc pod uwagę tylko najpopularniejsze wydawnictwa, trzy antologie poetyckie z ostatnich lat 20, w czem jedna jest obszernem wznowieniem. Każda z tych antologii bierze za podstawę inne kryterjum, czego nie musiałoby się w Polsce naśladować, wszystkie zaś wymagają wprost polskiej odpowiedzi.

IV

LITERATURA LUDOWA

Twórczość poetycka i prozaiczna, przechowywana przez lud śląski, doczekała się w XIX w. zbieraczy. Jak gdzieindziej tak i tu zaznacza się pierwszeństwo *Lompy*, którego prace etnograficzne i historycz-

ne proszą się o rychłe wydanie, jak to słusznie zauważył K. Dobrowolski (o. c. str. XL).

Zbieracze pieśni i podań ludowych *Lompa* zbierał wszelkiego rodzaju materiały etnograficzne; zbiór jego pieśni ludowych z melodjami dostał się podobno (według L. Malinowskiego) w ręce *O. Kolberga*. Podania ludowe drukował *Lompa* w *Dzienniku Górnośląskim* w r. 1848/49, nadto pozostawił w rękopisie pracę niemiecką z tego zakresu.

Pieśni i podania śląskie, zbierane przez pastora międzyborskiego *Roberta Fiedlera*, ogłoszono w leszczyńskim *Przyjacielu Ludu*.

W kilkanaście lat później dał *Juljusz Roger* (1819—1865) najpełniejszy na długie lata zbiór pieśni górnośląskich, z których wybór na język niemiecki przełożyli *Hoffmann v. Fallersleben*, *Weiss* i *Emil Erbrich*. Pieśni cieszyńskie zebrał *Andrzej Cinciała*. Zbiory te nie wyczerpały całego zasobu, któremu wiele lat pracy kolektorskiej poświęciła spółka robotnicza: *Łukasz Wallis* (teksty) i *Feliks Musialik* (melodje). Wymieniamy tylko najciekawszych zbieraczy.

Dziś pieśń ludowa śląska doczekała się kapitalnego wydania przez Polską Akademię Umiejętności.

Gorzej przedstawia się sprawa podań, o których zbiorach w *Dzienniku Górnośląskim* i *Przyjacielu Ludu* wspomnieliśmy. Pozostaje wymienić jeszcze legendy i podania, drukowane w *Warcie* i *Tygodniku Ilustrowanym*, zbiór *J. Kuźca*, *L. Malinowskiego* i *ks. Grima*, wczesną próbę włączenia podań śląskich w zbiór ogólnopolski przez *R. Zmorskiego*, oraz niemiecką pracę *Knötlów*.

Omawiali pieśń ludową śląską *Farnik*, *ks. Londzin*, *ks. Szramek* i in. Całe bogactwo tej pieśni otrzymamy po wyjściu II t. wydawnictwa Akademii Umiejętności, w którym znajdują się rozprawy *J. St. Bystronia* i *ks. Szramka*, atoli już obecnie można podjąć w zakresie choćby ballad studia porównawcze, które pozwolą umiejscowić zgrubsza w czasie i w pierwotnem środowisku poszczególne pieśni. Niewątpliwie wiąże się z tego rodzaju studjami wiele trudności i pokus, ale na korzyść Śląska dałoby się niejedną perłę poezji ludowej zapisać jako w tej dzielnicy zrodzoną lub przyswojoną.

Możliwość taką stwierdza także praca *E. Kucharskiego* o najpiękniejszej balladzie polskiej, którą wywodzi ze Śląska w. XIII, chociaż w dowodach nie posługiwał się warjantami śląskimi. Nie prze-

sądzając jednak wartości argumentów Kucharskiego, a nawet oceniając sceptycznie jego rekonstrukcję pierwotnej pieśni, trzeba uznać samą pracę za przykład metodycznego badania, który zachęca nie tylko do naśladownictwa, lecz także do udoskonalenia. Z sugestyj Kucharskiego zostanie jako trwała zdobycz śląskie pochodzenie pieśni: „O pani co pana zabiła“, chociaż chronologja musi ulec przesunięciu. Warjanty śląskie zużyłem dla umiejscowienia pieśni w popularnym artykule w katowickiej *Polonii*.

V

ŚREDNIOWIECZE

Jeżeli śląskość i średniowieczne pochodzenie pieśni o pani, co pana zabiła, jest tylko postulatem logicznym, to rzeczywista literatura śląska średniowieczna zjawia się nam przedewszystkiem w języku łacińskim.

Najwcześniejsza twórczość literacka duchowieństwa

Najwcześniejszym bodaj autorem na Śląsku jest biskup wrocławski *Żyrosław*, Ślązakiem zaś jego następca *Swantko* lub *Franco* (1181—1198), którego niema w najstarszym, Henrykowskim, katalogu biskupów, ale który pojawia się w następnych, figurując od katalogu *Zygmunta Różyca* jako *Franciszek Prawdzic*, autor zaginionej rozprawy „De matrimoniis clericorum et laicorum“, w której występował przeciw celibatowi.

Jeszcze mniej wiemy o niejakiem *Maurze*, który wierszem opisał tragedję Piotrka Włościca, również zaginioną. Był to autor śląski ale kiedy i gdzie żył, brak wszelkich danych do określenia.

Taksamo tylko nazwiskiem pozostają imiona wielkich kaznodziejów śląskich: *św. Jacka* (1183—1257), *bl. Czesława* (1180—1242 lub 1247), oraz *Gosława z Wrocławia* z zakonu kaznodziejskiego, o których nie wiemy, czy kazania swoje w jakimkolwiek języku spisali. Inny dominikanin, uważany niegdyś za Polaka, *Marcin z Opawy* (zm. 1279), kronikarz i teolog, dziś naogół zgodnie zaliczany jest do narodowości czeskiej. Z Polską ma tyle wspólnego, że pewien czas przebywał w klasztorze wrocławskim, a umarł nominatem — arcybiskupem gnieźnieńskim. Sporna jest również narodowość dalszego kaznodziei dominikańskiego *Peregryna z Lignicy*, prowincjała polskiego w r. 1305, autora obszernego zbioru kazań łacińskich: *Sermones de tempore et de Sanctis*, w których napotyka się wy-

razy niemieckie. Przemawiałoby to, nie bezapelacyjnie jednak, za jego niemieckiem pochodzeniem. Pozycją nader wątpliwą jest również dominikanin Jan zwany *Szodlant*, podobno z Brzegu.

Więcej tych dominikańskich teologów i kaznodziejów wymienia *O. Abraham Bzowski* w „*Tutelaris Silesiae*“ jak *br. Abraham* z *Bolesławca*, autora alfabetycznego wykazu materyj do kazań p. t. *Rapsodus*, *br. Henryka Bitterfeld* z *Brzegu*, magistra teol., który dla królowej Jadwigi napisał dwie rozprawy, *br. Jana ze Strzelec* (zm. 1404), autora kazań niedzielnych i o Świętych, *Jana Jakóba z Trzebnicy*, kaznodzieję na soborze konstancjeńskim, *br. Gabryela*, magistra teol., który pisał apologję papieży i inwektywę przeciw Jerzemu z Podiebradu, oraz *Macieja z Janowa*, autora traktatu o Sakramencie Eucharystji z r. 1460. Wszystko to autorzy przeważnie XV w. Do nich dołączyć trzeba z nieokreślonej bliżej epoki *Bartłomieja z Wieliczki*, autora kazań łacińskich, żyjącego w klasztorze wrocławskim, i *br. Jana z Kępnika*, lektora teol., wdzięcznego mówcę, który we Wrocławiu, na Śląsku i w Czechach szerzył bractwo różańcowe i godzinki (*Psalterium S. Virginis Mariae*), oraz wygłaszał kazania pokutne, zaczynające się stale od wykrzyku: Biada, biada, mieszkańcom ziemi, miał zaś w r. 1481 nieprzyjemności ze strony duchowieństwa świeckiego przed biskupem wrocławskim Rudolfem. Opierając się na nieznanym już dzisiaj rękopisie, opowiada w podobnych słowach *ks. Juszyński* o *Piotrze z Poznania*, kaznodziei około r. 1516, nazywanym „misjonarzem i apostołem Śląska“. O tem nic nie mówi Bzowski, chociaż Piotra, jako autora zbioru kazań, wymienia w „*Tutelaris Silesiae*“. Obu zaś t. j. Jana Kępnika i Piotra z Poznania nie zna *O. Sadok Barącz*. Cała grupa kaznodziejów dominikańskich na Śląsku czeka na krytyczne opracowanie.

Z innych pisarzy teologicznych wspomnieć można *Jana Romkę*, biskupa wrocławskiego (zm. 1301), po którym został list do duchowieństwa śląskiego.

Zbiory kazań i postyl

I zakonne i świeckie duchowieństwo spisywało kazania i postyle, których foljały świadczą dziś po bibliotekach o żywym ruchu umysłowym na Śląsku, zapewne od XIII w. W Gyula Fehervar na Węgrzech znajduje się anonimowa „*Postilla*“ z XIV w., na której okładce zaznaczono własność: „*Johanni Erwyn plebano in Oelsnau prope Czobotam*“. W rękopisie biblioteki uni-

wersytetu wrocławskiego syg. I. fol. 467 z r. 1342 p. t. „Speculum ecclesiae. Sermones de tempore et de Sanctis“, niegdyś własności dominikanów wrocławskich, podpisał się kaznodzieja czy przepisywacz: „per manus *Johannis de Zoraw*“, a więc z Żorów. Można wnosić, że polecenie tego rękopisu o wygłaszaniu tych kazań w „paterna lingua“ odnosić się może do języka polskiego jako ojczystego.

O całej tej dziedzinie piśmiennictwa wiadomości są nieuporządkowane, rozsiane w dziełach *Wiszniewskiego*, *Mecherzyńskiego*, *ks. Pelczara*, *ks. Jougana*, *Brücknera* i innych.

Dziejopisarstwo śląskie do w. XV

Lepiej przedstawia się sprawa opracowania dziejopisarzy, których łącznie traktuje przestarzały już *Zeisberg*. Dziejopisarzy śląskich wydał pierwszy *Fryd. Wilhelm Sommersberg* w 2 tomach w Lipsku 1729—30 (*Silesiacarum rerum scriptores*), następnie pod tym samym tytułem podjął wydawnictwo *Gustaw Adolf Stenzel* we Wrocławiu 1835 (t. I) i 1839 (t. II), i one nas przedewszystkiem obchodzą. W „*Monumenta Poloniae Historica*“ dziejopisarze śląscy wydrukowani są w t. III, IV i VI. Dziś wszystkie te wydania są przestarzałe i konieczną rzeczą jest nowe, krytyczne opracowanie, któreby zaspokoili potrzeby zarówno historyków, jak i badaczy literatury i języka. Z tego względu nieodzowna jest współpraca historyka-specjalisty w wydawaniu źródeł, filologa, obznajomionego z łaciną średniowieczną i językoznawcy-polonisty, aby po skolonizowaniu wszystkich rękopisów, ustalili krytycznie tekst i ważność jego warjantów. Niemniej ze względu na potrzeby szerszej publiczności wydawnictwo należałoby opatrzyć prócz potrzebnych wstępów także przekładem polskim wiernym, lecz stylowo przystępnym.

Na czele dziejopisarstwa śląskiego położyć trzeba żywot św. Jadwigi (*Vita S. Hedwigis*), składający się z 3 części, t. j. legendy większej, legendy mniejszej i traktatu genealogicznego. Źródłem jego był zaginiony utwór cystersa *Engelberta*. Za autora żywotu uchodził dawniej *br. Szymon* z Zakonu dominikańskiego, *Zeisberg* przypuszcza cystersa z Lubiąża, kapelana z Trzebnicy. Nazwiska rzeczywistego autora nie znamy, lecz szereg szczegółów wskazuje na franciszkanina, prawdopodobnie Polaka, który zaczął pisać swoje dzieło wkrótce po kanonizacji św. księżny w r. 1267, a ukończył przed r. 1300, jest zaś autorem obu legend, z których mniejsza jest skrótem dla celów praktycznych.

Zaginęła „Chronica Ord. Praedicatorum“ dominikanina *Humberta*, której fragmenty tylko widział Bzowski z początkiem XVII w. Z XIII w. pochodzą: krótki żywot Anny, księżny śląskiej (*Vita Annae ducissae Silesiae*), napisany według Zeisberga prawdopodobnie przez *br. Bernarda* z Zakonu Krzyżackiego, oraz *Chronica Polonorum*, którą w dzisiejszym kształcie zredagowano na początku w. XIV. Autor czy autorowie korzystali z kroniki mistrza Wincentego, skracając ją i uzupełniając do r. 1278. Uchodzący dawniej za jej autora Jan z Brzegu był tylko przepisywaczem. Przypuszczenie, że jej pierwszy autor był Niemcem, pozostaje tylko przypuszczeniem.

Na przełomie XIII i XIV w. powstała kronika klasztoru Henrykowskiego (*Liber foundationis claustris S. Mariae Virginis in Heinrichow*), wydana przez Stenzla w r. 1854, której autorami byli mnisi tego klasztoru, może Niemcy z pochodzenia, autorem cz. I opat *Piotr*. Bogactwem swoich wiadomości obyczajowych zniechęca *Szajnochę* do pięknego szkicu, korzystał z niej *Kraszewski* w „Waligórze“ i *Jaroń* pośrednio przez *Kraszewskiego*, a może bezpośrednio, w „Konradzie Kędzierzawym“.

Pod koniec XIV w. (1382—1386) powstało większe dzieło historyczne: Kronika książąt polskich (*Chronicon Principum Polonorum*), oparte na pracach poprzedników (t. zw. Gallus, Marcin Polak, *Chronica Polonorum*, *Vita S. Adalberti*, *Legenda* o św. Jadwidze i t. p.), samodzielne zaś od rozdz. 23. Autorem jego był członek kolegiaty w Brzeżu, mający poczucie odrębności od Niemiec i Czech, a przynależności do Polski. *Schulte* mniema, że był to kanonik *Piotr z Byczyny* zm. 1388 lub 1389. Kronikę uzupełniano, najważniejszym dodatkiem jest „*Chronica ducum Silesiae corrogata*“, napisana ok. r. 1520 przez *Benedykta z Poznania*.

W wiek XIII sięga pierwotny zrąb kroniki o Piotrze Włostowicu (*Chronica Petri comitis Poloniae cum certis gestis Sarmatiae regum*), którą znamy tylko z przeróbki, dokonanej w w. XVI.

Dziejopisarze XV w.

W XV w. napotykamy kilku Polaków śląskich, pracujących doraźnie krótkimi utworami na polu dziejopisarstwa. Jeden z nich, polskość swoją objawiający właściwościami nieszczegółnej łaciny, opisał jako naoczny świadek wygnanie Żydów z Wrocławia w r. 1453: „*De persecutione Iudaeorum Vratislauiensium*“. Na ten sam temat istnieje druga relacja współczesna: „*De expulsione Iudaeorum*“. *Zygmunt Różyc* (*Sigismundus Rositius*), ka-

nonik wrocławski (zm. 1471), napisał w 2 częściach kompilację historyczną: „*Chronica et numerus episcoporum Vratislaviensium itemque Gesta diversa*“. Kronikę ukończył w r. 1470.

Nad poprzednimi autorami góruje wykształceniem *Jodocus de Ziegenhals*, uczeń Uniwersytetu Jagiellońskiego w r. 1416—1419, mistrz nauk wyzwolonych i bakałarz dekretów, opat klasztoru N. P. M. na Piasku we Wrocławiu od r. 1429 do 1447, w którym umarł. Napisał kronikę swego klasztoru p. t. „*Chronica abbatum B. Mariae Virginis in Arena*“, którą przerobił i kontynuował *Benedykt Johnsdorff*.

Do średniowiecza należą także 2 części katalogu opatów żegańskich (*Catalogus abbatum Saganensium*), a mianowicie: pierwsza do r. 1398, napisana przez opata *Ludolfa* (zm. 1422) i druga (1399—1507), dzieło *Piotra Weynknechta* z lat 1489 i 1508. Już na początku XVI w. napisał *Mikołaj z Libental* właściwą osnovę „*Gesta abbatum monasterii S. Vincentii*“ we Wrocławiu, którą podobnie jak inne kroniki klasztorne kontynuowano.

Innego rodzaju utworem jest kronika *Kaspra Borgenii*, duchownego z Głogowa, który z początkiem XVI w. opisał dzieje rodzinnego miasta od r. 1054—1493 prawdopodobnie p. t. „*Annales Glogovienses*“.

Do krótszych utworów o małym znaczeniu literackim, a znacznym historycznym należą wszelkiego rodzaju roczniki, katalogi biskupów i t. d. Wymienimy z nich: *Annales Silesiaci compilati*, które jedni badacze uważają za utwór Polaka, powstały we Wrocławiu po r. 1267, inni zaś przenoszą na wiek XV, *Chronica Silesiae abbreviata*, napisaną również przez Polaka około r. 1520 i *Rocznik Górnośląski*, przypisywany *Długoszowi*.

Do historii należą także wiersze, znajdujące się w *Monumenta Lubensia*: wiersz o pierwszych zakonnikach lubiąskich i nagrobki wierszowane książąt śląskich, przedrukowane w *Monumenta Poloniae Historica*. Hymny, przechowane w brewjariach śląskich, na cześć świętych polskich, w szczególności zaś św. Jadwigi z w. XIV, świadczą o łączności z Polską, ale wymagają bliższego zbadania, jeśli idzie o ich pochodzenie śląskie.

Do najwcześniejszych autorów śląskich należy franciszkanin wrocławski *Benedykt Polak*, który z *Janem de Plano Carpini* posłował w r. 1246 do chana tatarskiego, poczem wspólnie opisali tę podróż.

W w. XIII działał uczony Ślązak *Witelo* pochodzenia polskoturyngskiego, urodzony około 1230 r. gdzieś pod Wrocławiem, autor

dzieła optycznego „De perspectiva“ oraz z mniejszych traktatów teologicznych. O nim pisali u nas *Żebrawski*, *Wituski*, *Rubczyński*, a przede wszystkim *Aleksander Birkenmajer*, który zwrócił uwagę na ośrodek naukowy śląski w w. XIII.

**Twórczość Ślązaków,
mistrzów uniwersytetu
krakowskiego**

Kolejno przechodzimy do mistrzów uniwersytetu krakowskiego, Ślązaków, z których część przybyła tu z Pragi zaraz po fundacji Jagielly. Są to: *Franciszek Krzysowic* z Brzegu, a właściwie ze wsi Krzysowice (Creiswitz) pod Brzegiem, zmarły jako kanonik krakowski 1432, autor summy o 7 grzechach głównych; *Maciej z Lignicy*, profesor teologii praski i krakowski (1400—1413) autor postyli łacińskiej „Postilla seu glossa super Epistolas per annum dominicales“, prawdopodobnie Polak; *Jan* syn Hildebranda z *Kluczborka*, pierwszy dr. teologii kracji krakowskiej w r. 1423, zmarły 1432, autor traktatów i mów w rękopisie, m. i. mowy na zwycięstwo grunwaldzkie; *Mikołaj z Jaworza* (Nicolaus Magni de Jawor), autor „Tractatus de superstitionibus“ z początku XV w.; wreszcie najwybitniejszy z nich *Jan Wieniawa*, syn Dobka, z *Lgoty* pod Oleśnicą, zwany zwykle *Joannes Elgot*, autor traktatu o soborze i kazań, zmarły 1452. Drugi traktat o soborze napisał znany także jako kaznodzieja *Wawrzyniec z Raciborza*, pochodzący prawdopodobnie z rodziny Kaczerów (ur. 1381, zm. między 1446 a 1450).

Jako kaznodzieję wymieniano również *Pawła z Pyskowic*, którego kazania powstały w Krakowie w połowie XV w.; głośnym mówcą kościelnym był *Paweł z Zatora* (zm. 1463), działający — według Bzowskiego — również we Wrocławiu, autor wielu zbiorów kazań.

Nie wiemy o działalności pisarskiej *Erazma z Nisy*, dziekana artystów w Krakowie 1405 r., *Mikołaja z Gliwic*, zm. 1416 jako kanonik we Wrocławiu, *Mikołaja z Ziemblie* (Münsterberg), magistra w Krakowie 1437 i mistrza *Klemensa z Brzegu*, wykładającego arytmetykę w pierwszej połowie XV w. Poza uniwersytetem działa częściowo ceniony jako kaznodzieja *Grzegorz z Mysłowic* (de Mysłowice alias de Zawada), archidiakon lwowski, należący do drugiej połowy XV w., którego kazania z glossami przechowały się w dwóch rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej. *Bernard Mikisz* (Krotinphul po ojcu) z *Nisy*, licencjat teologii i kanonik wrocławski, zmarły jako rektor uniwersytetu krakowskiego w roku 1490, autor „Summa casuum conscientiae“ i komentator Arystotelesa, zaliczany jest niekiedy już do humanistów.

Jan Stanko, dr. med., lekarz i kanonik krakowski w r. 1470, pozostawił słownik lekarski „Antibolomenum“ z r. 1472, opracowany z *Benedykta Parthusy*.

Znaczeniem wybili się ponad poprzedników dwaj scholastycy, stojący na poziomie ówczesnej nauki europejskiej w tej dziedzinie: *Jan z Głogowa* i *Michał z Wrocławia*. *Jan z Głogowa*, pochodzenia niemieckiego, eklektyk i kompilator (zm. 1507), pozostawił po sobie sporo dzieł, był zaś zdaniem Morawskiego „typowym encyklopedystą średniowiecznego uniwersytetu“, lecz równocześnie przedstawicielem swojej epoki, a mianowicie scholastyizmu, krzewiącego się obok renensansu w w. XV. Podobno drukował w Krakowie r. 1498 pieśni w języku słowiańskim, co jest nader wątpliwe. *Michał z Wrocławia* (zm. 1534) w czasie 50-letniej działalności na uniwersytecie krak. napisał wiele dzieł z zakresu dialektyki, astronomji i teologii. Zależny jest od Okkama.

Jeżeli wspominam franciszkanina *Mikołaja z Koźła* z początku XV w., to dlatego, że zapisane w jego „Rapiariusie“ łacińskie wiersze należą do poezji goliardów, której śląskim wytworom poświęcił rozprawę *Ryszard Ganszyniec*.

Udział Śląska w polskim piśmiennictwie średniowiecznym

Udział Śląska w piśmiennictwie średniowiecznym w języku polskim nie przedstawia się jasno; był on zapewne znaczny, ale bezsporne ustalenie jego rozmiarów wymaga, prócz dokładnego inwentarza zasobów rękopisemnych w bibliotekach i wszechstronnego zbadania ich zawartości, jeszcze szczęśliwej intuicji. Nakazu synodu wrocławskiego z r. 1248, aby odmawiano pacierz i skład apostolski po polsku, nie da się użyć jako pierwszej przesłanki sylogizmu, w którym drugą byłby najstarszy druk modlitw codziennych po polsku w Statuta synodalia Episcopi Conradi, Vratislaviae 1475, a wnioskiem — powstanie przekładu tych modlitw na Śląsku. Również dobrze mogły powstać w Gnieźnie lub Krakowie.

Z większą słusnością przypisywać można zagęszczeniu się zakonów na Śląsku powstanie pieśni i innych utworów religijnych w tej krainie. O liczbie klasztorów przekonać się można ze studjum *A. Maleckiego*; dla polskości ważne są zakony: kanoników reg. laterańskich, a zwłaszcza prepozytura w Kłocku, dominikanów (14 klasztorów) i franciszkanów (18), którzy atoli w większości ciążyli do niemieczyny i w r. 1270 przeszli przeważnie z prowincji polskiej do

saskiej. Na sprawę tę rzucają światło listy *król. Kunegundy*, żony Przemyśla Ottokara przeciw franciszkanom niemieckim.

Nie ustalono dotąd w nauce polskiej przynależności regionalnej utworów średniowiecznych polskich prócz niewielu. Jednym z nich jest Psalterz Florjański, którego pochodzenie śląskie stwierdził *Ludwik Bernacki*. Wydany przez *Klappera* zabytek z brewjarza niskiego świadczy, że prawdopodobnie na Śląsku ustalił się najdalej z początkiem XVI w. z różnych składników tekst pieśni Wielkanocnej: „Chrystus zmartwychwstan jest”. Pozostaje do zbadania, czy i te składniki nie są wytworem śląskim. Wczesny rękopis wrocławski z r. 1419(?) „Skargi umierającego” nasuwa przypuszczenie, że autor jest rodem ze Śląska. W piśmiennictwo śląskie wchodzi zakończeniem swej działalności autor pieśni o Wklefie *Jędrzej Gałka* z Dobczyna, pupił księcia Bolka Opolskiego, wysyłający z Głogówka swoje listy i ową pieśń do Krakowa.

**Sprawa pośrednictwa
śląskiego przy
wpływach czeskim
i niemieckim**

W „Studjach nad średniowiecznym piśmiennictwem polskim” z r. 1901 przypisywał *Stanisław Dobrzycki* śląskie pochodzenie nie tylko modlitwom codziennym i „Skardze umierającego”, lecz także legendzie o św. Dorocie, pieśniom do Matki Boskiej (Zdrowa bądź naświetsza Marjo i Nasza nadziejo przemiła) i przekładowi hymnu *Salve Regina*, ale tego przypuszczenia nie ponowił, chociaż dwukrotnie potem w r. 1907 i 1927 pisał o piśmiennictwie średniowiecznym. Wychodził zaś z założenia, wysuniętego w r. 1886 przez *Bronisława Chlebowskiego*, że wpływy czeszczyzny na język polski (niekiedy problematyczne) ujawnić się musiały najpierw na Śląsku, wymienione zaś utwory mają ich dosyć. *M. Bobowski* znowu na podstawie zależności od pieśni wielkanocnej niemieckiej przypuszczał śląski początek pieśni wielkanocnej w Bogurodzicy. Argumentacja i *Dobrzyckiego* i *Bobowskiego* jest niewystarczająca; pośrednictwo śląskie między niemiecką a polską literaturą średniowieczną niedostatecznie zbadane, między czeską a polską dosyć niejasne. Tu otwiera się pole do badań zarówno dla językoznawców jak i dla historyków literatury. Przedtem należy wszakże zbadać pochodzenie rękopisów, w których się utwory przechowały, ustalić kryterja śląskości i t. p. Może w świetle tych studjów i rotuły bielskie okażą się wytworem śląskim. Fakt, że językiem kancelaryjnym na Śląsku stała się czeszczyzna, mniejsza o to jaka, nie jest rozstrzygający: z listów, wydanych przez *W. Nehringa* i Listu rzeźników śląskich do krakowskich, wydanego przez *Piekosińskiego*, wypły-

wa używanie polszczyzny, w zakresie nieurzędowym, co dla piśmienictwa jest właśnie miarodajne.

Nawiasowo trzeba zauważyć, że „minnesängerstwo“ *Henryka Probusa* zostało ostatecznie włożone między bajki.

VI

HUMANIZM

Badania nad nieobchodzącym nas *Janem ze Środy* śląskiej (Johannes Novoforensis) zaktualizowały kwestję różnicy między humanizmem a odrodzeniem, zwłaszcza t. zw. wczesnym renesansem. To nakazuje ponowne rozpatrzenie odrębności *Kazimierza W.* i jego otoczenia od średniowiecza, którą poruszył w *Historji Uniwersytetu Jagiellońskiego* *Kazimierz Morawski*, a zawahał się ostatnio rozstrzygnąć *St. Lempicki*. Przyjęcie za pewnik, że *Kazimierz W.* jest postacią wczesnorenesansową, pozwoliłoby wobec wpływu jego na Śląsk rozpatrzyć zagadnienie niezależnie od *Jana ze Środy*. Z wymienionych przez nas poprzednio mistrzów uniwersytetu krakowskiego możnaby zaliczyć niejednego do wczesnego renesansu; *Bauch* uważa *Bernarda Mikisza* z Nisy za humanistę.

Humanisci śląscy a uniwersytet krakowski

Przez uniwersytet krakowski przeszło wielu śląskich humanistów; niektórzy z nich, póki tu uczyli się i wykładali, skłaniali się do polskiego kręgu kulturalnego, wyjechawszy zaś z Krakowa, często Ignęli do niemieczyny. Nie był bez wpływu na nich pobyt *Konrada Celtesa* w Krakowie i założona przezeń *Sodalitas Vistulana*, chociaż *Celtes* nie przyniósł do Krakowa nic nowego i na Polaków nie wpłynął. Humanisci śląscy w Krakowie obcują przeważnie z rodzinami mieszczańskimi, z pochodzenia niemieckimi, i tem obok miernych stosunkowo talentów tłumaczy się nieświeżość ich karjera, zamykająca się zwykle w murach uniwersytetu. Ponieważ zaś z drugiej strony wszechnica od w. XV. działała niemało dla polskość i polszczyzny, przynależność stale osiadłych w Krakowie humanistów śląskich do polskość jest niewątpliwa, zwłaszcza że okolice, z których pochodzą, jeszcze w w. XVIII są polskie. Całe zagadnienie opracowywano dotychczas jednostronnie pod silnym wpływem nauki niemieckiej, z natury rzeczy w tym wypadku tendencyjnej.

Przez Kraków przechodzą: *Joannes Rhagius Aesticampianus* (Jan Sommerfeld młodszy) w latach 1490—1499, *Vincentius Longius Eleutherius* z Frysztatu (1491—1499), *Laurentius Corvinus Novoforensis* (Wawrzyniec Rabe ze Środy 1484—1494), *Sigismundus Fusilius* (Gossinger z Wrocławia) w tym samym czasie, *Bernardus Caricinus* (Feyge z Wrocławia 1499—1502), *Nicolaus Mergus* (Tauchan) z Nisy, który umierając w r. 1502, zapisał swoją bibliotekę uniwersytetowi krakowskiemu, *Caspar Velius Ursinus* ze Świdnicy (ur. 1493 zm. 1539), *Mathias Pyrser* z Koźuchowa (Freystadt), pracujący w kancelarii kanclerza Krzysztofa Szydłowskiego, wkońcu zaś jako wika-rjusz generalny wrocławski zmarły 1550, *Georgius Logus* (Jerzy Logau), *Bartholomaeus Georgii de Brega* (Bartłomiej Stenus ur. 1477, zm. 1521, z Brzegu, na uniwersytecie krakowskim 1495—1507), pochodzący prawdopodobnie z szlacheckiego rodu Kamińskich i t. d.

Na stałe pozostali w Krakowie wzgl. w Polsce: *Joannes Aesticampianus* (Jan z Sommerfeld w Łużycach) starszy, zmarły w r. 1501, wykładający na uniwersytecie w latach 1487—1501, autor „Modus epistolandi” i in.; *Wacław Koler* z Jeleniogóry (Hirschberg), znawca greczyzny i hebrajszczyzny, prof. wydz. filozoficznego 1507—1513, potem zaś medycyny; *Jerzy Liban* z Lignicy (ur. 1464, zm. 1544), profesor jęz. greckiego i teolog; obrotny i więcej handlarz niż uczony *Franciszek Mymer* z Lwówka (Löwenberg), bakałarz krakowski w r. 1528; *Jan Solfa Trebul* z Głogowa (ur. 1483 lub 1490, zm. 1564), lekarz i poeta; *Jan Langus* z Frysztatu (ur. 1503, zm. 1567 w Świdnicy), autor elegij i przeciwnik Wolfganga Droscha; *Wolfgang Drosch* (*Droschius*) z Jeleniogóry, bakałarz z 1536, epigramatysta; *Anselm Ephorinus* z Friedbergu, medyk (ur. około 1500, zm. 1568 w Krakowie);

**Humaniści śląscy
osiadli w Polsce**

Jan Kirsteyn (*Cerasinus* urodz. 1507, zm. 1561), autor podręcznika prawa magdeburskiego i wójt tego prawa na zamku krakowskim; *Walenty Fontanus* z Trachembergu (ur. 1536, zm. 1618), medyk i astronom, który podobno w r. 1578 wykladał teorię Kopernika; *Adam Schroeter* (ur. około 1525 w Nisie lub Cytawie łuz., zm. około 1572), poeta salin wielickich; *Andrzej Schoneus* z Głogowa (*Eumorphus* ur. 1552, zm. 1615), mający kartę w dziejach sielanki w Polsce; brat jego *Jerzy Schoneus*, kandydat med. 1606, następnie proboszcz na Śląsku, autor poematów okolicznościowych; *Ludwik Krzysztof Miller* z Głogowa, dr. filoz. w Krakowie 1638, senior szkoły katedralnej kujawskiej w 1642 r., panegirysta; *Jan Ekart*, profe-

sor prawa 1692, zmarły 1730, również panegirysta i autor rozpraw teologicznych.

Poza uniwersytetem działa nieznaną zresztą *Adam Placotomus* (zapewne *Brettschneider*), którego naśladownictwo łacińskie „Zuzanny” *Kochanowskiego*, wierszami kompilowanymi z *Eneidy* *Wergilego*, z r. 1584, dedykowane *Sykstusowi Lubomirskiemu*, przechowało się urywkowo w rękopisie nr. 5575 Biblj. Jag. w Krakowie. (Czy drukowane nie było?!)

Wątpliwe jest zaliczenie do Ślązaków: *Benedykta Czarnego* z Koźmina (ur. 1497, zm. 1559), wierszopisa i kaznodziei, który raczej mógł pochodzić z Wielkopolski, i *Macieja Franconiusa* z przydomkiem *Hegitmatianus*, tworzącego w latach 1529 do 1546, a pochodzącego z okolicy Lignicy lub z Węgier.

Humaniści śląscy działają także gdzieindziej w Polsce, zwłaszcza w Gdańsku i Prusiech, jak: *Andreas Aurifaber* z Wrocławia (1514—1559), medyk i przyrodnik w Gdańsku i Królewcu; *Hieronymus Auri-montanus* z Wildenbergu, medyk w Chełmnie; *Jakób Kuchler* z Jeł-niogóry, sekretarz Gdańska w r. 1567, wierszopis łaciński; *Antonius Niger* z Wrocławia, nauczyciel w akademii Lubrańskiego w Poznaniu; *Michał Aschenborn*, (zm. 1627), pastor pod Wschową i poeta laureatus, drukujący łacińskie panegiryki w Bytomiu; *Daniel Aschenborn* z Byto-mia, rektor szkoły w Lesznie, również panegirysta łaciński w latach 1646—1656; *Daniel Koschwitz*, dworzanin Jana Kazimierza; *Krzysztof Kaldenbach* spod Głogowa, piszący panegiryki także po polsku; *Joa-chim Pastorius* z Głogowa (ur. 1610 lub 1611, zm. 1682), lekarz i histo-ryk, z arjanina kanonik warmiński; *Jan Adam Kulmus* z Wrocławia, przyrodnik i lekarz w Gdańsku (ur. 1689, zm. 1745) i t. d.

Humaniści na Śląsku

Na Śląsku działali, lecz z Polską wielorako byli związani *Andrzej Calagius*, Wrocławianin (1549—1609) płodny poeta laureatus i leksykograf; *Jan Mylius Libenrodensis* (zm. 1585), piszący często dla Polaków; dalej *B. Benkius*, pastor namy-słowski, zmarły w r. 1611, autor wiersza na cześć Zamoyskiego, poeta bitwy byczyńskiej, którego utwór na niemieckie przełożył *Wenzel Scherffer v. Scherfferstein*; *Krzysztof Köler* (Colerus zm. 1651), tłu-macz panegiryku M. Opitza na cześć Władysława IV; *Adamus Melior*, piszący wiersze do wizerunków królów polskich w *Sal. Neugebauera* „*Icones et vitae principum ac regum Poloniae*” (Francofurti ad Mo-e-num 1620). Poza Śląskiem pisze w XVIII w. *Jan Karol Skop* z Cieszy-

na, urodzony 1673, autor „Lilia Parnassi“ z 1700 i „Varia epigrammata“ 1702 i 1704, opracowany przez T. Sinkę. Brückner identyfikuje tego Skopa i Jerzego Karola Skopa z połowy XVIII w. jako jedną osobę.

Wierszopisarstwo łacińskie cieszyło się długo powodzeniem na Śląsku. Na obszarze kluczborskim, polsko-protestanckim tworzą wiersze okolicznościowe aż dwaj pastorzy *Smoliusi*: *Wacław* w w. XVI, pastor kluczborski, piszący po łacinie i po grecku, i *Melchjor* (ur. 1594, zm. 1657). Na przełomie w. XVIII i XIX znamy dwóch księży, wierszopisów łacińskich: *Franciszka Kulanka*, proboszcza bielszowskiego, a ucznia uniwersytetu krakowskiego i *Mateusza Nygę*, proboszcza myśłowickiego (1765—1835). Późnym przedstawicielem łacińskiej poezji będzie *Norbert Bonczyk*, a ostatnimi: *J. Gr. par. (Gregor)*, którego wiersz łaciński „Do pamiętnika księżom uciekinierom“, wydrukowano w Głosach z nad Odry 1921 i *ks. Aleksander Skowroński*.

Przybysze z Polski

Z Polski na Śląsk w XVI w. przybyli następujący humaniści: *Jan Thurzo*, biskup wrocławski (ur. 1466, zm. 1520) rodem z Krakowa, sam uważający się za Polaka; lekarz wrocławski *Maciej Auctus* z Krakowa (*Przybyło* — zm. 1543 we Wrocławiu), autor według Thomasa książeczki niemieckiej „Pest-unterricht“ 1542; *Stanisław Borek*, kanonik krakowski, narzucony pod klątwą na kolegę kapitulę wrocławską w r. 1505; *Mikołaj Czepiel* z Poznania, także kanonik wrocławski; *Henryk Herburt* z Fulsztyna, sufragan wrocławski r. 1505, którzy zresztą nie zaznaczyli się na polu piśmiennictwa.

Niektórzy z humanistów jak Ephorinus lub Auctus skłaniali się silnie ku protestantyzmowi, inni zwłaszcza późniejsi byli często innowiercami.

Cała ta gałąź piśmiennictwa śląskiego czeka na opracowanie polskie, do którego podbudowę stanowią obok opracowań niemieckich, często tendencyjnych, także polskie rozprawy o niektórych wybitniejszych humanistach jak Corvinus, Libanus, Schroeter i Schoneus.

VII

PROTESTANCI (LUTERANIE I KALWINI)

Punktem wyjścia w tym dziale pozostaje nadal *J. K. Sembrzyckiego* „Przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Ślązaków

od r. 1670“, chociaż nowe szczegóły dorzucili: *Brückner, Kolbuszewski, Szeruda, A. Buzek i P. Musioł*.

Wśród pisarzy protestanckich przeważają bezwzględnie luteranie, kalwini bowiem na samym Śląsku mniej się rozpostarli, ci zaś, którzy przeszli do Polski, przeważnie skończyli na arjanizmie. Póki potrzeby duchowe polskich protestantów śląskich zaspokajała produkcja literacka polska, póty trwał żywy związek z Polską i ochrona przed germanizacją; gdy ta łączność się rozluźniła i protestanci ślascy poczęli produkować dla siebie książki (zazwyczaj przedruki i przekłady) przeważnie w Brzegu, poczyną nad całym ruchem protestanckim ciążyć niebezpieczeństwo germanizacji najpierw duchowej, a w w. XIX językowej, która ominęła tylko Śląsk Cieszyński.

Istniała także oddawna oryginalna produkcja śląska na polu kaznodziejstwa luteranckiego, przechowywana w rękopisach, jak o tem świadczy zbiór kazań *Konrada (Cunradus) Negiusa* z Namysłowa p. t. „Contiones in Evangelia Dominicalia“ w języku polskim, zaczęty w r. 1577. Odbitkę fotograficzną tego zbioru, przechowywanego w Kamienogórze, sporządził dla Polskiej Akademji Umiejętności *H. Barycz*. Dalsze badania po bibliotekach śląskich może wykryją inne podobne utwory.

Ślascy, duchowni protestanci w Polsce Śląsk dostarcza dość długo duchownych protestantom w Polsce i Prusiech Książących. Należą tu *Jan Goldschmied* z Wrocławia (*Aurifaber* ur. 1517, zm. 1568); *Bartłomiej Bythner* (ur. około 1560, zm. 1629), pastor kalwiński w Malicach w Sandomierskiem, autor „*Fraterna et modesta ad omnes per universam Europam reformatas ecclesias exhortio*“; *Michał Coletus* z Lwówka (ur. 1546, zm. 1616), profesor gimnazjum gdańskiego; *Jan Herbinus* (Kapusta [?]) ur. 1627, zm. 1679) z Byczyny, teolog i przyrodnik, działający też przejściowo na Śląsku; *Jan Malina z Kluczborka* (zm. 1672), pastor w Wilnie, a potem arcypresbiter w Tylży, kaznodzieja i wydawca kancjonału, który w Wilnie współpracował z Schönflisusem jako kaznodzieja niemiecki, gdy Schönflisus (Schönfleisch) był polskim; oraz mało znany *Jan z Woźnik*, przeciwnik M. Reja.

Działalność literacka Najwybitniejszą postacią w początkach ruchu protestantów na Śląsku wydawniczego protestanckiego na Śląsku jest *Maciej Dobracki*, pochodzący z Sandomierskiego, który nazwał się Gutthäterem, przeniósłszy się w r. 1659 do Wrocławia, a stąd do Brodnicy, gdzie zmarł 1681. Poza „Spisarnią duszną“ (Oleśnica 1671)

wydaje głównie podręczniki języka polskiego. Wyprowadził go o cały wiek *Bo... Stanisław* (według Estreichera może Bornbach), autor: „Sumy nabożeństwa i powinowactwa chrześcijańskiego przez rozmowę dwu bratu spisanej“ (Wrocław 1573).

Dalsi pisarze należą do w. XVII i XVIII. Mniejsze uświadomienie panowało w tym okresie na Cieszyńskim, skoro *Fryderyk Jerzy Wilczek*, zamierzając przełożyć w r. 1654 postylę *Jana Heermanna* na język czeski, używa przeważnie narzecza polsko-cieszyńskiego. Najwybitniejszym pisarzem luterańskim XVII w. był *Adam Gdacius* (ur. 1615, zm. 1688), pastor w Kluczborku, wykształcony w Wilnie, autor popularnej postyli, kaznodzieja przemawiający jedynym językiem. W jego otoczeniu pojawiają się przygodni poeci jak *Jakób Opala*, autor wierszowanej przedmowy do V kazania Gdacjusza: „*Ardens irae divinae ignis*“. *Daniel Ducius*, pastor parafii lubiesieckiej pod Brzegiem, a potem brzemierskiej pod Wołową (zm. 1710), układał pieśni na ewangelje i lekcje, które wydał dopiero w 1785 r. pastor mąkoszycki *Daniel Pietrzyk*. Przygodnym wierszem para się *Jerzy Bock*, archidiakon oleśnicki, autor: „*Nauki domowej*“ na pamiątkę wesela swego szwagra „szczipłym rymem spisanej“ (Oleśnica 1670), wczesnej przedstawicielki rodzaju, który po dwóch wiekach wznowi *ks. Bonczyk* w „*Kazaniu stołowem*“.

W Brzegu przedrukowywano kancjonały polskie albo w całości, albo w wyciągach. Najpopularniejszy był kancjonał t. zw. toruński, dzieło *Piotra Artomiusa* (*Krzesichleba*), liczący 11 wydań od r. 1578—1728. Wyciąg z niego wydrukowano w Brzegu 1670, w trzy lata zaś później obszerny (przeszło 1100-stronicowy) „*Doskonały kancjonał polski*“ dzieło *Jana Acoluthusa* (ur. 1628, zm. 1689), *Jana Herdena* (ur. 1635, zm. 1680), *Karola Fryderyka Güssau*, *Mateusza Klippela* i *Adama Regiusa* (ur. 1629, zm. 1701), kaznodziejów polskich we Wrocławiu. Kancjonał ten przedrukował poprawnie w r. 1859 *Robert Fiedler*. Pieśni niektóre duchowne drukował we Wrocławiu 1717 *J. Janke*.

Biblijami zadowalano się wydawanymi w Polsce lub w Halli 1726, tylko Nowy Testament wydrukowano w Brzegu 1708, 1727, 1751 (*Zasadjusz*), a całą biblię przedrukował z halskiego wydania dopiero 1768 *Tramp* w Brzegu.

Coraz częstsze stają się przekłady z niemieckiego jak *Abr. B. Auerbacha*: „*Agenda* t. j. porządek kościołów Ewanjelickich Księstwa Oleśnickiego“ (wyd. II. Brzeg 1715), *Jerzego Henryka Assiga* (ur. 1671

w Zdunach, od 1706 kaznodziei we Wrocławiu): „Postyla domowa dla chorych i zasmuconych. Wrocław 1719 z *Sam. Hentschla*: „Kleine Hauspostille“, lub „Catechismus D. M. Lutheri quadrilinguis“ (po niemiecku, polsku, czesku i łacinie, Brzeg 1725 i 1782).

Nad innymi autorami początku XVIII w. góruje *Samuel Ludwik Zasadajusz* (Sassadius, ur. w Byczynie, zm. 1756 w Tarnowskich Górach), kaznodzieja, autor modlitewników i traktatów teologicznych, którego bibliografię zestawił *J. Szeruda*. Z innych autorów tego czasu wymieniam: *Jana Cochloviusa*, pastora z Roszkowa, *Jana Kośnego* (ur. 1701, zm. 1751), *Samuela Cretiusa* (ur. 1645, zm. 1690), pastora w Międzyborzu, oraz syna jego i następcę *Jana Gotfryda Cretiusa*, *Chrystjana Rohrmanna* (ur. 1672, zm. 1731), pastora w Byczynie, wydawcę pomniejszonego kancjonału brzeskiego w r. 1723, *Jana Muthmanna* (ur. 1685 w Ciecierciu lub Komorznie pod Byczyną, pastora w Cieszynie, zm. 1747 w Pösneck pod Saalfeldt), *Wilhelma Amada Stöckla* (ur. 1719 w Neobschütz w pow. ziemlickim, pastora w Kluczborku, zm. 1791), autora wierszy okolicznościowych, m. in. poematu po polsku i niemiecku na zawarcie pokoju w 1763, autorów 3 pieśni o założeniu kościoła ewangelickiego w Cieszynie, wydanych z rękopisu w r. 1859 przez *Stalmacha*, z których po nazwisku znany jest *Jan Galocz*. Zamykają ten poczet *Paweł Twardy* (ur. 1737, zm. 1807 we Wrocławiu), autor modlitewnika: „Modlitwy dla nabożnego chrześcijanina“, Brzeg 1800 i wydawca w 1768 Postyli *Samuela Dąbrowskiego*; *Jan Chrystjan Bockshammer* (ur. 1733 w Cieszynie, zm. 1804 w Twardogórze), wydawca tej samej postyli w 1772, oraz kancjonału (Brzeg 1786), tłumacz kilku dzieł niemieckich i kaznodzieja; *Daniel Nagło*, rodem z Kluczborka, wydawca „Kancjonału nowego polskiego albo Myśli Bogu poświęconych“ (Brzeg 1776), w którym umieścił własne przekłady z niemieckiego; *Jan Chuć*, superintendent byczyński (ur. 1734), wydawca „Kancjonału Ewangelickiego“ do używania w domu i kościele, przedrukowanego w Oleśnicy 1838 przez *J. Z. Henniga*, pastora namysłowskiego (ur. 1770, zm. około 1848).

Opuszczamy autorów podręczników i słowników języka polskiego, wyliczonych przez *Kaz. Dobrowolskiego* w „Studjach nad piśmienictwem śląskiem“.

Epigonami tej literatury są *Jan Kłapsia* (ur. 1759 w Skoczowie, zm. 1808 w Cieszynie), autor modlitewnika wydanego we Wrocławiu 1794, który doczekał się wyczerpującej monografii *Wantuły*; *Henryk Juljusz Kotschy* (zm. 1834) kaznodzieja cieszyński; *Karol*

Kotschy, pastor w Ustroniu, który prócz rzeczy religijnych napisał też dobrą „Książeczkę o sadach i owocu“ (Bernu 1844); *Andrzej Paulini*, kaznodzieja zboru w Bystrzycy, autor „Nauki religii Chrystusowej dla dziatek szkół ewang.“, koło r. 1825 (XI wyd. Cieszyn 1896); a wreszcie gazda z Cisownicy *Jura Gajdzica* (ur. 1777, zm. 1840), autor pamiętnika, a raczej zapisków bez wartości literackiej, ciekawych wszakże ze względu na autora.

VIII

ARJANIE

Żywiół śląski, wykształcony naukowo, był nader ruchliwy, rozchodził się po całej Europie, głównie wszakże po Polsce i Niemczech, brał udział we wszystkich ruchach naukowych i religijnych. *Ziegler* o tej ruchliwości naukowej mówił z pewną przesadą na początku XVIII w., że Śląsk wydał więcej prawdziwych uczonych niż Polska i Czechy razem wzięte, lecz *Lauterbach*, powtarzając to zdanie, uznał za konieczne uzupełnić je, że wydał także wielu strasznych fanatyków (*greuliche Schwärmer*), którzy bardzo źle używali tej uczoności.

Nic dziwnego, że w tem wyznaniu, które nazywano Braćmi Polskimi, nie brakło Ślązaków narówni z Niemcami wszystkich krain, Holendrami, Belgami, Francuzami, Anglikami, a przedewszystkiem Włochami i Węgrami, którzy wszyscy szukali schronienia w tolerancyjnej Polsce zwłaszcza w w. XVI. Do arjanizmu jako najbardziej racjonalistycznego i liberalnego prądu reformacyjnego dochodzili ludzie ówczesni poprzez luteranizm i kalwanizm, niektórzy zaś szli jeszcze dalej i kończyli na oświeconym deizmie, czującym się zresztą najbliżej arjan. Takim deistą był *Marcin Seidel* z Olawy, którego pisma wprawdzie zginęły, lecz ich zasadniczy kierunek da się odtworzyć z pism współczesnych arjan. Nie uważał się on za wyznawcę jakiegokolwiek religii objawionej, był zwolennikiem teologii naturalnej. Uciekł do Polski przed prześladowaniem Niemców, ale umarł w ojczyźnie jako nauczyciel, zapewne z początkiem XVII w.. Nie był pierwszy w swych poglądach, gdyż podobne głosili może niezależnie od siebie Niemcy: *Adam Neusser*, *Chrystjan Francken* i Morawianin *Lukasz Sternberger*.

Arjanie XVI w. Do wcześniejszych arjan należą: *Jan Sommer* z Pirny nad Łabą, czynny około 1569 r.; *Alexander Vitrelinus* z By-

tomia, początkowo pastor kalwiński w Pińczowie, a od 1570 r. minister arjański, autor kilku rozpraw. Wielką powagą wśród współwyznawców cieszył się *Jerzy Schoman* z Raciborza, ur. 1530 z ojca Stanisława Lossela, przybysza z okolicy między Krosnem a Rymanowem, i szlachcianki śląskiej Urszuli Tiachowskiej, o którego życiu informuje zachowany u Sandiusa jego testament; zmarł 1591 r. w Chmielniku. Schoman z katolika luteranin, a potem arjanin, zaczął od dyteizmu, skończył na unitaryzmie. Powagi jego nie miał płodniejszy jako pisarz *Jan Licinius z Namysłowa*, przeciwnik Grzegorza z Żarnowa, żyjący jeszcze w r. 1620, autor przedewszystkiem: „Anatomii i Oekonomii człowieka Chrześcijańskiego“, Wilno 1592. Wierszopis łaciński *Daniel Franconius*, przedtem rektor szkoły w Tarnowskich Górach, pociągnięty do arjanizmu przez Pistoriusa, autor: „Illustrium, Generosorum... virorum omina“ z 1612 roku, jest może identyczny z Polakiem Danielem, wymienionym w wizytacji Kazimierskiego z r. 1598 w Tarnowskich Górach (Przyczynki do dziejów wychowania i oświaty w Polsce II str. 143, Lwów 1911).

Gрупę związaną węzłami powinowactwa, stanowią *Tomasz Piscecki (Pisecius)* z Martowic, autor polskich i łacińskich rozpraw teologicznych, żyjący jeszcze przed r. 1648 jako starzec 70-letni, i *Szymon Pistorius z Opola*, z pastora luterńskiego w Tarn. Górach do r. 1603, minister arjański w małopolskich Czarkowach, żyjący w 1638 r. jako 72-letni starzec. Pozostawił 20 przeszło seryj epigramatów, z których jeden: „Autor oplakuje Śląsk“ przypomniano niedawno.

Arjanie w. XVII

Mniej znani są: *Melchjor Schäffer z Frysztatu* w Głogowskiem, przyjaciel Ruara, autor niemieckiego pisemka z r. 1637 „Kurzer Bericht“; *Adam Francus* (ur. 1596, zm. 1656), rektor szkoły rakowskiej po Stegmanie, a wreszcie pastor w Koloszwarcze, autor objaśnień do N. Testamentu i kazań; *Jeremjasz Felbinger z Brzegu* (ur. 1616, zm. po r. 1690), którego „Politicae Christianae compendium“ drukowano we Wrocławiu 1646.

Jan Preuss z Gubina łużyckiego (ur. około 1620, zm. 1696) obok rozpraw religijnych, tworzył pieśni nabożne niemieckie, częściowo przełożone z polskiego. Jest to Ślązak z wyboru, gdyż towarzysząc Adamowi Dudyczowi z Kluczborka, wpisał się w r. 1644 na uniwersytet w Królewcu również jako Kluczborzańczyk. Tylko początkiem swej twórczości należy do arjan wspomniany już *Joachim Pastorius* rodem z Głogowa.

**Wygnańcy
arjańscy na
śląsku**

Po wygnaniu z Polski chronią się polscy arjanie przez lat 20 na Śląsku, przemieszkując w Brzegu, elita zaś zbiera się najczęściej na synody w Kluczborku. Opiekę duchowną sprawuje nad nimi *Krzysztof Crellius Spinovius*, syn wielkiego teologa arjańskiego *Jana Crelliusa*, a wnuk *Pistoriusa*. Umarł on w r. 1680, jadąc w sprawach swego wyznania z Brandenburgji przez Polskę na Śląsk. Na Śląsku odnosili się do arjan życzliwie prócz książąt brzeskich Bracia morawscy (Herrenhuter), a zwłaszcza ich przywódca *Zinzendorf*. Nauka polska i obca w ostatnich latach zajmowała się wiele arjanami polskimi, ale śląskim prócz Schomana i Liciniusa mało poświęciła uwagi, gdyż zresztą tylko ci dwaj należeli do wybitniejszych, choć nienajznakomitszych, przedstawicieli tego wyznania.

IX

KATOLICY I UTWORY POZAWYZNANIOWE

Od początków w. XVI zalała Śląsk fala protestancka, która zaczęła ustępować dopiero po wojnie 30-letniej. To, co utrzymało się przy katolicyzmie lub do niego wróciło, lgnęło do polskiej książki nabożnej i zostawało przeważnie pod opieką duchowieństwa przybyłego z Polski. Znaczną rolę odgrywają tu zakony, a więc dominikanie, reformaci, franciszkanie i jezuici. Bliżej ich działalność, zwłaszcza dotycząca piśmiennictwa, nie jest znana, trzeba ją wydobyć z rękopisów poklasztornych biblioteki uniwersyteckiej we Wrocławiu. Jeden tylko klasztor reformacki na Górze św. Anny występuje nieco jaśniej dzięki monografii *O. Chr. Reischa*. Klasztor to wybitnie polski aż do początków XIX w.

**Literatura
dewocyjna**

Ze znanych w literaturze polskiej kaznodziejów działali tu: w w. XVII. *O. Franciszek Rychłowski* (ur. 1618, zm. 1680), którego kazania zawędrowały także na Cieszyńskie, i na przełomie XVIII i XIX w. *O. Józef Męciński* (ur. 1743, zm. 1814), którego kazań uczyli się na pamięć przewodnicy pielgrzymek w początkach XIX w. Reformaci z Gliwic i Góry św. Anny wprowadzali na Śląsk książki nabożne, ułożone przez swoich współbraci jak np. ulubiony potem *Owaniszewskiego* „Głos synogarlicy na pustyni świata tego jęczącej“, którego od r. 1733 było dziewięć wydań w w. XVIII, a ośm w w. XIX., oraz dali książkę od-

pustową *O. Wacława Waxmańskiego* „Nowa Jerozolima“ (Wrocław 1767), później kilkakrotnie przedrukowywaną, a od r. 1836 tępioną przez duchowieństwo niemieckie z nakazu biskupa-sufr. *Latusska*.

Sześć lat przedtem wydrukowali w Opawie księża cieszyńscy: *Jan Judasz Hackenberg* (zm. 1763), proboszcz w Wędryni, *Jerzy Bojtek*, proboszcz w Jabłonkowie i *Franciszek Knöbel*, proboszcz w Golezowie: „Prawdziwą Jedźiną Do Nieba z Pisma Św. dokazaną Drógę“.

Z dominikanów działał we Wrocławiu między r. 1606 a 1611 jako przeor klasztoru św. Wojciecha *O. Abraham* (Stanisław) *Bzowski* (ur. około 1557, zm. 1637 w Rzymie), historyk kościoła, który na podstawie fragmentów dawnych kronik i życiorysów napisał żywot bł. Czesława: „*Tutelaris Silesiae*“ (Kraków 1608). *O. Sadok Barącz* wymienia jeszcze jako działających na Śląsku: *Wojciecha z Mościsk*, przeora w Świdnicy i obrońcę miasta i *Jana Pawła z Czarnkowa* lub *Czarnkowskiego*, przeora klasztoru głogowskiego, autora: „*Annus Jubilei*“ (Glogoviae 1625) oraz Ślązaka *Walentego Raciborczyka*, tłumacza z włoskiego: „*Praktyki duchownej jednej służi bożej*“ z r. 1620 z dedykacją Katarzynie Paczyńskiej, przeoryszy w Raciborzu.

Z jezuitów przebywał około r. 1677 i zapewne uczył matematyki w kolegium wrocławskim głośny ks. *Adam Adamandy Kochański* (ur. 1631), następnie bibliotekarz króla Jana III. Niewiadomo narazie, jakie stosunki prócz wydawniczych łączyły ze Śląskiem głośniego nauczyciela wymowy barokowej, jezuitę *Jana Kwiatkiewicza* (ur. 1630, zm. 1703), którego książkę przeciw Lutrowi w przekładzie niemieckim drukowano w Żeganiu 1674, a dwa inne dzieła przedrukowywano we Wrocławiu, i kaznodzieję jezuickiego *Szymona Karpińskiego* (ur. 1641, zm. 1721), którego „*Conceptus Evangelici*“ ukazały się w Nisie 1712.

Poczet tych polskich działaczy religijnych na Śląsku da się kiedyś pomnożyć, a wówczas wyświetli się rozmiary ich wpływu na życie duchowe i utrzymanie polszczyzny.

Ze Ślązaków duchownych, działających zagranicą ojczystego kraju prócz wymienionych już profesorów uniwersytetu krakowskiego i *Walentego Raciborczyka* wymienić należy jezuitę *Marcina Strzodę z Gliwic* (ur. 1587, zm. w Bernie 1649), po którym zostały rękopisy kazań, dzieł teologicznych i historii Śląska w Telczy na Morawach.

Z kaznodziejów śląskich wiemy o ^{kanonizacji} ~~kazaniu~~ franciszkanina *Andrzeja Barteczki* (zm. 1739), sławnego mówcy i cesarskiego poety uwieńczonego, na śmierć Rudolfa hr. Gaszyny p. t. „Castrum Doloris“ (Nisa 1716), oraz o kazaniu cystersa z Imielnicy *Edmunda Słabonia*, wygłoszonem na pogrzebie hr. Henckel Donnersmarckowej w Bytomiu 1733, a wydrukowanem we Wrocławiu p. t. „Dwojaki słupek życia i śmierci“.

Epigonem autorów dawnych modlitewników jest *ks. Jan Brzuska*, którego „Książka modlitewna dla katolickiej Młodzieży szkolnej jako też Dorosłej“ wyszła w Cieszynie 1823. Nie godzi się zapomnieć o twórcy wielkiego kancjonału rękopisemnego z r. 1774, oglądanego kiedyś przez Lompę, o organiście *Mateuszu Nowackim*, ur. 1755 w Miasteczku, a zmarłym jako pustelnik w Konopiskach 1836.

Autorzy pozawyznaniowi

Z autorów świeckich bez względu na wyznanie umieszczam tu: *Olbrychta Strumieńskiego* z Mysłowic: „O sprawie, sypaniu, wymierzaniu i rybieniu stawów“, Kraków 1573, które to dzieło przywłaszczył sobie i wydał pod zmienionym tytułem w r. 1609 i 1636 *Stanisław Stroynowski*, i *Walentego Roździeńskiego*, którego poemat: „Officina ferraria albo huta i warsztat z kuźniami szlachtetnego dzieła żelaznego“ z r. 1612, przedrukował z unikatku *Roman Pollak*, oraz księżnę lignicko-brzeską *Sybillę Dorotę* (zm. 1625), wydawczynię polsko-niemieckiego podręcznika akuszerji: „Prosta rada dla niewiast ciężarnych i rodzących, także i w innych słabościach szczególnie dla wsi do użytku“. (Brzeg u Aug. Gründerna).

Z rękopisu wówczas odnalezionego kroniki klasztornej *A. Błazika*, augustjanina w Oleśnie na przełomie w. XVII i XVIII, wydał część Lompa p. t. „Ofiara miłości niewczesnej“ w Jasle 1858.

Dość wiele książek polskich drukowano od w. XVI we Wrocławiu częścią dla mniejszych kosztów, częścią dla potrzeb miejscowych, a nadto protestanckich od w. XVII w Brzegu. W w. XVI wyszło we Wrocławiu kilka książeczek popularnych; od r. 1616 częste są podręczniki języka polskiego, wyliczone przez *St. Kota* i *K. Dobrowolskiego*, który przytacza także dane o rozpowszechnieniu jęz. polskiego na Śląsku w w. XVI—XVIII.

Z drobnych zabytków zasługują na uwagę 2 wiersze *Ludwika Heimba*, proboszcza w Pruchnej 1761—1765 i *Jana Karola Gotl. Weinganga*, „Pacierz Śląski“ z w. XVIII, wydany przez *Ludwika*

Sz. Nowaka, okolicznościowe wiersze z pszczyńskiego, jeden z XVII w., drugi może nauczyciela tyskiego *Bialonia* z r. 1803, wydane przez Ludwika Musioła, i patent *Baltazara Erdmanna Promnitz* z XVII wieku, wydany przez Lucjana Malinowskiego.

Znaczenie zakonów na Śląsku Katolicka literatura śląska w. XVI—XVIII jest dziedziną bardzo mało znaną i domaga się źródłowych badań jaknajrychlejszych. Nie ulega wątpliwości, że działalność zakonów, przynajmniej niektórych, podtrzymywała skutecznie polszczyznę na Górnym Śląsku i była jednym z powodów, dla których zwrócił się przeciw nim z końcem XVIII w. rząd pruski, zwalczający pozatem wszelką łączność z Polską, a więc także częste w tym czasie studia duchowieństwa świeckiego i kleryków śląskich na uniwersytecie krakowskim, o czym piszę w rozprawce o tem zagadnieniu.

X

WPŁYW POLSKI NA LITERATURĘ NIEMIECKO-ŚLĄSKĄ XVII W.

Stanowisko Heckla Dziedziną, odłogiem dotychczas mimo zachęt leżącą i czekającą na polskich badaczy, są wpływy literatury polskiej na rozwój twórczości niemieckiej na Śląsku w w. XVII. Z istnienia tego wpływu zdawał sobie sprawę *Gervinus*, czują go nowsi uczeni niemieccy, m. in. *Heckel*, ale gruntownych badań trudno się po nich spodziewać. Charakterystyczne pod tym względem jest stanowisko Heckla, który z niemieckimi podręcznikami literatury polskiej Nitschmanna i Brücknera w rękę rozstrzygnął, że nie należy przeceniać ani możliwych związków bezpośrednich śląskiej poezji barokowej z Polską, ani znaczenia przekładów z poetów polskich w tym czasie na Śląsku. Woli raczej przypuszczać, że większy jest wpływ literatury holenderskiej i francuskiej. Jeszcze ostrożniej mówi o wpływie polskiego arjanizmu na *Kwirynusa Kuhlmann* (ur. 1651, a spalonego jako kacerza w Moskwie 1689), szukając punktów stycznych aż w Holandji, gdy Kuhlmann mógł o wiele prędzej znaleźć arjan na Śląsku: w Kluczborku i Brzegu w latach 1660—1680.

Mimo tego zasadniczo negatywnego stanowiska, odczuwa Heckel w poezji śląsko-niemieckiej, a zwłaszcza w mistyce XVII w. coś obcego niemczyźnie, jakiegoś ducha słowiańskiego, na którego zresztą wskazuje

pochodzenie twórców (*Böhme, Czepko, Tschesch, Angelus Silesius, Butschky* i t. d.).

Podniety i potrzeba badań Z polskiej strony pierwszy zwrócił uwagę na to zjawisko *L. Siemieński* w rozprawie: *Anioł Ślązak*, przypuszczając, że *Angelus Silesius* znał język polski i czytywał poetów polskich, a nawet że odzywał się w nim Polak. Nie byłoby w tem nic dziwnego, skoro ojciec jego (a może raczej dziadek) był nobilitowanym przez *Zygmunta III* mieszczaninem krakowskim *Stanisławem Schefflerem* wzgl. *Seflerem*. Przypuszczalnie większy jeszcze wpływ literatury religijnej polskiej odbił się na pismach polemicznych *Jana Schefflera*.

St. Tomkowicz w rozprawie swej z r. 1884 zwrócił uwagę na konieczność zbadania pod względem zależności od literatury polskiej *Marcina Opitza*, historjografa *Władysława IV*, którego poprzednika *Zinkgrefa* zbadał chociaż powierzchownie w związku z oddziaływaniem *Kochanowskiego* na Niemcy. I znowu *Opitz* to jakiś dalszy krewniak krakowskich *Opeciów*.

W ostatnich czasach ponowił zachętę *Brückner*. Najwyraźniej zależny od *Kochanowskiego* jest tłumacz jego fraszek *Wenzel Scherffer von Scherfferstein*, któremu kilka uwag poświęcili *K. Kapalka* i *Sp. Wukadinović*, oraz *Krzysztof Kaldenbach*, poruszony w notatce *Alicji Simonówny*.

Z poetów protestanckich czeka na opracowanie wspomniany już *Preuss*, tłumacz pieśni arjańskich polskich, i *Johannes Heermann* (ur. 1585 w Rudach, zm. 1647 w Lesznie), którego stosunek do polskiej pieśni różnowierczej będzie zapewne podobny do zależności jego i *Weissego* od czeskiej husyckiej. Osobny rozdział pośrednictwa tworzą pastorzy niemieccy ze Śląska w Wielkopolsce, o których mamy rozprawę sprzed 100 przeszło lat *Paritiusa*.

Jeżeli dodamy do tego występującą od w. XV zależność szlachty śląskiej od wpływów kulturalnych Polski i jej dworu królewskiego, przebudzenie się jakby przed wygaśnięciem poczucia łączności z Polską u *Piastów lignickich*, częste opracowywanie tematów polskich i z odległej przeszłości i z teraźniejszości przez poetów śląsko-niemieckich, wzmaganie się niezaprzeczalne żywiołu polskiego od końca XIV w. — to zależność pisarzy śląsko-niemieckich w w. XVII, choćby *Gryphiusa*, od literatury polskiej wyda się zupełnie naturalną. Niestety, nasza literatura religijna w. XVI i XVII, niezbadana dostatecznie pod

względem mistycznego zabarwienia, wymaga gruntownego w tym kierunku opracowania, zanim można będzie zająć się jej wpływem na mistyków śląskich.

Historyk raczej kultury niż literatury może wyzyskać „Pamiętniki” *Hansa Schweinichena* (1552—1616), dla przedstawienia postaci Henryka XI lignickiego (zm. w Krakowie 1587), niefortunnego kandydata do korony polskiej i jakby poprzednika owej skłonności do polskich początków rodu Krystjana, ks. lignickiego, dla którego *Andreas Gryphius*, tłumacz niektórych pieśni Sarbiewskiego, tworzy operę „Piaśtus” nie bez wpływów opery włoskiej Władysława IV. O Piaście tworzą dramaty szkolne: nieznaną w 1626 r., *Bitiscus* prorektor z Lignicy w 1655 r., *Stief* po niemiecku we Wrocławiu 1772; poemat wierszem elegijnym o Piaście pisze *Sebastjan Alischer z Lignicy* 1653, a o Śląsku przed Piaśtem późniejszy wydawca *Scriptores rerum Siles. Sommersberg* w 1720. Genealogję Piaśtów obrabia w 1664 Scherffer, który w 1665 przełożył łaciński poemat *Benckego* p. t. „Pitznische Schlacht”; tę bitwę opiewał także *Gotfryd Thilo*.

Wogóle przedostatni Piaśt brzesko-lignicki Krystjan i jego działalność mecenasowska wymaga polskiego opracowania, gdyż może po bliższym zbadaniu niemieckość jego stanie się wątpliwa, podobnie jak się to stało z Henrykiem Probusem.

Dowodem żywego interesu dla spraw polskich jest satyra z w. XVI: *König Heinrich von Polen*, a w w. XVII wydawnictwo wrocławskie czasopisma: *Polnischer Mercurius* 1697.

XI

EPOKA PRZEBUDZENIA

Pod ziemi dla polszczyzny wróżbami wkraczał Górny Śląsk w w. XIX. Protestanci od wieku przeszło zerwali prawie zupełnie związki z Polską, duchowo zrosli się już z pruską „ojczyzną”, języka zaś polskiego trzymali się ze względów tylko praktycznych, zanim ich owieczki przyswoją sobie język niemiecki. Przedrukowywali w Brzegu i gdzieindziej dawne utwory religijne lub coraz częściej tłumaczyli je z niemieckiego.

Wśród katolików zaczęło się zanosić na coś podobnego. Nie przybywali już księża, którzy teologiczne wykształcenie odebrali w Krako-

wie; zakony, podpora polskości, zostały skasowane w r. 1810; o książkę nabożną z Krakowa lub Częstochowy było coraz trudniej. Upadek Napoleona przekreślił nadzieję i kazał się godzić z porządkiem politycznym; księża świeccy uczyli się coraz chętniej języka niemieckiego i stawali się głosicielami hasła: Prusacy po polsku mówiący. Dla takich Prusaków poczęto drukować pieśni i modlitewniki polskie, tworzyć najkonieczniejsze piśmiennictwo, a więc podręczniki szkolne i popularne powiastki. Rozgraniczenie między polszczyzną, a niemczyzną traci dawną ostrość linii, jest już tylko kwestją języka ojczystego; polak-niemiec w jednej osobie u dwujęzycznego wydaje się pojęciem prawie naturalnym dla śląskiego Prusaka. Oto, zgrubsza zarysowany przebieg procesu, którego dokładne zbadanie jest zadaniem nauki polskiej, stojącej po raz drugi wobec paradoksu, że wytwarzanie się piśmiennictwa i drukarstwa polskiego, lokalnego na Śląsku świadczy właśnie o osłabieniu, a nie o wzmożeniu uczuć polskich. Wystarczyło pół wieku zaledwie, żeby na Górnym Śląsku zatrzeć prócz języka wszelkie objawy polskości.

Stwierdzenie tych faktów skłonić powinno do zastanowienia się, czy nie zawcześnię złączono z „wiosną ludów“ t. zw. odrodzenie narodowe Śląska, gdy naprawdę było to przebudzenie się części inteligencji miejscowej z półwiekowej drzemki i powrót na drogę obowiązku wobec własnego ludu, któremu dać należało więcej niż mówienie do niego w kościele, a potrosze także w szkole po polsku. Powrót ten nie przyszedł wszystkim łatwo, niejeden zatrzymał się w pół drogi: przecież taki *ks. Stabik* uważał się jeszcze w r. 1869 za Niemca, a *ks. Pressfreund* w liście do *Zwiasztuna Górnośląskiego* z r. 1868 odsądza *Miarkę* od śląskości za podkreślenie polskości, twierdząc stanowczo, a odtąd za nim inni, że „chłop górnośląski ma język polski, ale serce pruskie“. Nawet *Lompa* ma chwile chwiejności, a w jednej z nich pisze rozprawkę do *Schlesisches Provinzial Blatt* (1837 Bd. 105) p. t. „Die Hindernisse die der Verbreitung der deutschen Sprache in Oberschlesien entgegenstehen“. Może za nią zalicza go *Klemenz* (*Der Anteil Oberschlesiens* 212—213) do pisarzy niemieckich.

**Polskość
a katolicyzm
na G. Śląsku**

Trzeba było pracy *Miarki* i *Damrotha*, a przede wszystkim *Kulturkampfu*, żeby poczucie łączności z narodem polskim rozszerzyć poza wspólność językową. Chwilowo mogło się zdawać, że walka kulturalna ułatwi germanizację duchową Górnego Śląska przez złączenie sprawy używa-

nia języka polskiego z polityką centrum katolickiego, ale fakt, że centrum tylko z musu przyjęło walkę o prawa języka polskiego do programu swej działalności parlamentarnej, krył w sobie przyszłe możliwości rozwoju, którego perypetje wypełniły końcowe 30 lat w. XIX. W zakresie piśmiennictwa śląskiego stanowi to osobny okres wzmaganie się poczucia narodowego.

Śląsk Cieszyński i stanowisko niektórych Niemców

Na Cieszyńskim, żyjącem własnem życiem, przebieg procesu jest w zasadniczych linjach podobny, tylko przebudzenie się ewangelików polskich okazało się trwałe, a przełomem między początkiem wieku a jego końcem stał się rok konstytucji austriackiej 1867.

Konieczność załatwienia sprawy polskości na Górnym Śląsku widzieli rozumniejsi Niemcy już pod koniec XVIII w.. Wśród nich wyróżnia się potępiany niejednokrotnie w Niemczech i za życzliwość dla Polaków i za zachowanie się wobec Napoleona historyk *Johann Gottlieb Schummel* (ur. 1748, zm. 1813), oraz pastory *Pohle* (zm. 1801), i *Johann Samuel Richter* (ur. z ojca Polaka r. 1764, zm. po r. 1838), których działalność przedstawił *ks. dr. Szramek*. Wyrazem handlowym tej konieczności były *Gazety śląskie dla ludu polskiego*, wydawane we Wrocławiu 1790, a potwierdzeniem dodatki polskie do gazety urzędowej, ukazujące się od r. 1816.

Drukarnie i pierwsze wydawnictwa polskie

Najważniejsze narazie dla duchowieństwa i nauczycieli było posiadanie na Górnym Śląsku drukarni polskiej. Niewielką ma w Oleśnie od r. 1801 *ks. Jan Gałeczka* (ur. 1766, zm. 1845) i drukuje na niej pieśni nabożne, a wnet powstają zawodowe drukarnie *Beelitz* w Opolu w r. 1804, *Weilshäusera* w Opolu i *Herzoga* w Raciborzu w r. 1816 i t. d.

Nie świadczy jednak to powstawanie drukarni o bujniejszym życiu umysłowem; przeciwnie; około 50 lat trwa zastój, przerywany tylko ukazywaniem się mniejszych modlitewników, śpiewników i podręczników. Niema wśród autorów w tym czasie żadnej wybitniejszej indywidualności; nie jest nią jeszcze Lompa, który dopiero od r. 1848 nabiera energii. Obok *ks. Gałeczki* tworzy pieśni religijne także *ks. Ignacy Lisowski*, kaznodzieja kalwaryjski na Górze św. Anny w r. 1811—1822, którego nazwisko jest wątpliwe. Lisowskim nazywa go *ks. Kuder*, O. Reisch natomiast trzykrotnie von Lichowskim, a Bonczyk w „Górze Chełmskiej“ de Liszawskim. Jakieś wiersze okolicznościowe

i rozprawki polskie pisywał także proboszcz z Głogówka *ks. Jan Matulke*, ale to były uboczne produkty jego działalności pisarskiej głównie w języku niemieckim i łacińskim.

Nastroje pewnej części inteligencji śląskiej oświeśla najlepiej fakt, że *Alojzy Hruzik*, rodem z Hulczyna, budowniczy rządowy w Opolu, wydał w r. 1832 „Gramatykę Niemiecką dla Rodaków Polskich czyli prawidła porównywania obu języków“, a w r. 1834 „Elementarz niemiecki dla polskiej młodzieży“; obie te książki były praktycznym wykładnikiem pomysłu Hruzika, aby w ciągu jednego pokolenia zaprowadzić język niemiecki wśród Polaków górnośląskich, czemu poświęcił rozprawę niemiecką w r. 1838.

Naodwrot *Karol Pohl*, nauczyciel języka polskiego w gimnazjum Fryderykowskim we Wrocławiu, wydaje niemal współcześnie po niemiecku gramatykę polską (Wrocław 1829 i 6 dalszych wydań do r. 1861), oraz czytanekę polską w 1838 r.

Modlitewniki i śpiewniki

Modlitewniki i śpiewniki, operujące materiałem dawnym, wychodzą z nutami i bez nut; litografowane melodie wydaje *J. Kotzolt* w Pruszkowie 1821—1823, *G. L. Ronge* w Opolu 1830 śpiewnik, a ostatnim przed r. 1848 jest „Śpiewnik powszedni“ *E. F. Muthwilla* w Głogówku 1847. Bez nut wydano: „Książkę modlitewną i kancjonał“ w Opolu 1830, „Zupełny katolicki kancjonał i książkę modlitewną“ we Wrocławiu 1841 przez *ks. S. Perzycha*, „Magazyn duchowny i pieśni dla Górników“ sztygara *Lisa* w Opolu 1840, oraz „Ucieczkę ubogich“ *ks. K. Pressfreunda* w Opolu 1847. W tym czasie rozpoczyna swoją pisarską *Lompa* przedewszystkiem: „Krótkiem wyobrażeniem historii Śląska“ (Opole 1821) i „Pieśniami nabożnemi“ (Gliwice 1833), oraz przekładami.

Dla zaokrąglenia obrazu wymienić trzeba „Pieśń o buncie chłopów w Tworzkowie“, wydaną w r. 1811 przez nieznanego autora i *Fryderyka Jerzego Baucha* „Kazanie na I dzień Nowego Roku 1806 w Łaskowskim kościele miane“ (Brzeg 1806).

Z Ślązaków, którzy poza Śląskiem dobili się uznania, zanotuje *Józefa Elsnera* (ur. w Grotkowie 1769, zm. 1854 w Warszawie), znanego muzyka i autora „Rozprawy o metryczności i rytmiczności języka polskiego“ (Warszawa 1818) i *O. Mansweta Aulichy*, o którym jeszcze niżej.

Na Śląsku cieszyńskim również głucho o twórczości. Wspomniałem już *ks. J. Brzuskę*, tu nadmienię o trudności zaliczenia *ks. Leopolda*

Jana Szersznika (Scherschnika, ur. 1747, zm. 1814) do działaczy polskich, chociaż utworzone przez niego muzeum i biblioteka w Cieszynie miały znaczenie także dla rozwoju polskiego życia umysłowego na Cieszyńskim. W każdym razie nie można go wyłączyć z obrazu życia kulturalnego w tej krainie.

Działacze krakowscy

Niemniej przygotowywał się na Śląsku i poza nim ruch, który ujawnił się w roku 1848. W Krakowie *J. S. Bandtkie*, utrzymujący od czasu kilkunastoletniej działalności wrocławskiej stosunki ze Śląskiem, zięć jego *Ludwik Kosicki*, rodem z Bolesławca pod Wieluniem i historyk *Walenty Kulański*, również rodem z Bolesławca, oraz profesorowie: *ks. Jaroński*, *Czaykowski*, *Mulkowski* i in. interesują się Śląskiem: ich wychowankiem jest *Józef Łepkowski*, który krótką, lecz doniosłą rolę odegrał w przebudzeniu Śląska. Założone w Krakowie Stowarzyszenie Ludu Polskiego rozciągało swą działalność, przeważnie konspiracyjną, także na Śląsk. Niektórzy Cieszyńscy, pod odbyciu studjów uniwersyteckich w Krakowie, osiadali w nim na stałe. Są to: *ks. Piotr Pękalski*, rodem z Cieszyna, z zakonu Bożogrobców (ur. 1791, zm. 1874), przez kilka lat profesor języków wschodnich na uniwersytecie i autor kilku dzieł teologicznych, *Antoni Tessarczyk*, rodem z Dobrej pod Frydkiem (ur. 1799, zm. 1869), redaktor i publicysta wcale ruchliwy, oraz *ks. Jan Malisz*, rodem z Wędryni (ur. 1793, zm. 1855), tłumacz „*Ludgardy*“ *Kropińskiego* i mowy sejmowej z 1809 r. *Woronicza* na język niemiecki. Przedsiębiorczość wydawnicza *Korna* i *Schlettera* we Wrocławiu, jakkolwiek mało mogła liczyć na pokup wśród ludu, dodawała nielicznej inteligencji śląskiej otuchy i zachęty.

Pierwsi budziciele na G. Śląsku

Żył wprawdzie ta inteligencja bez łączności z sobą, jak pająki — według wyrażenia Lompy —, niemniej jednak poza zaspakajaniem najprymitywniejszych potrzeb książkowych masy ludowej (podręczniki szkolne, modlitewniki i t. p.) coraz więcej rozumiała obowiązek podniesienia poziomu popularnej literatury. Może nie wszystkim objawiła się ta potrzeba równie jasno, w każdym razie o dwóch ludziach można to twierdzić dość stanowczo: o *ks. Janie Alojzym Ficku* (ur. 1790, zm. 1862), wychowanku Misjonarzy krakowskich, i o *Józefie Lompie* (ur. 1797, zm. 1863) nawiązującym stosunki z Krakowem, a następnie z Poznaniem i Warszawą. Jeżeli uwzględnimy jeszcze walkę *Karola Kosickiego* (ur. 1788, zm. 1863) o prawa języka polskiego od r. 1839 i redaktorską działalność *Krystjana*

Schemmła w Pszczynie w latach 1842—1852 (Tygodnik Polski i Tygodnik Górnos Śląski), — to można mówić nawet o dwóch kołach pisarskich na Górnym Śląsku, których ośrodki stanowią ks. Ficek i Lompa. Równocześnie także ożywia się ruch wśród protestantów na Śląsku pruskim pod przewodem pastora międzyborskiego *Roberta Fiedlera* (ur. 1810, zm. koło 1886), który i znajomość dobrą języka polskiego i ochotę do pracy wyniósł zapewne z kilkoletniego nauczycielstwa w domu Piotra Steinkellera w Warszawie.

Sam ks. Ficek nakreślił sobie wyższy cel wydawnictwami niż własną twórczością, a w *Heneczku* znalazł przedsiębiorczego drukarza; wydanie dla Śląska „Żywotów Świętych“ *Skargi* i „Matki Świętych Polski“ ks. *Jaroszewicza* jako lektury ludowej jest dowodem, nie jedynym, właściwych zamiarów tego śląskiego działacza. Albowiem skupianie w swym domu księży pozaśląskich dla pracy nad ludem — to dalsza jego zasługa dla polskości. Są zaś wśród tych przybyszów dwaj kaznodzieje, którzy zapisali się w dziejach piśmiennictwa śląskiego, chociaż zdobywali dusze głównie żywym słowem: wcześniejszy, reformator *O. Stefan Brzozowski* (ur. 1805, zm. 1890), działający przez lat ośm (1843—1851) nad szerzeniem wstrzemięźliwości i III Zakonu św. Franciszka, napisał tu swoje 2 jedyne dziełka: wierszowaną „Gwiazdkę dla towarzyszków wstrzemięźliwości“, (Racibórz 1845) i „Katechizm“ o 3 sakramentach (Koźle 1845); z bogatej zaś spuścizny pisarskiej ks. *Karola Antoniewicza* (ur. 1807, zm. 1852) tu należą: „Pamiętka misji górnos Śląskiej“ (N. Piekary 1851) i „Jeden dzień w Piekarach“, (Lwów 1849). Z ks. Fickiem nawiązał także stosunki *Władysław Wężyk* (ur. 1816, zm. 1848), ofiara swej działalności samarytańskiej podczas tyfusu głodowego, wydawca podobno czasopisma na Śląsku, bliżej nikomu nieznanego, oraz tęskniący za Śląskiem, lecz działający albo jako misjonarz w Turcji i Persji, albo jako zakonnik w Małopolsce, reformator *O. Manswet Aulich* z Komornik w powiecie prudnickim (ur. 1793, zm. 1861), przyjaciel *O. Stefana Brzozowskiego*, autor „Dziennika Dwunastoletniej misji apostolskiej na Wschodzie“ (Kraków 1850 w 3 tomach).

Księża katolicy Z księży śląskich, czynnych na polu piśmiennictwa około roku 1848 i później, wymieniam: ks. sufragana *Bernarda Bogedaina* (ur. 1807, zm. 1860), ks. sufragana *Adryana Włodarskiego* (ur. 1807, zm. 1875), ks. *Antoniego Stabika* (ur. 1807, zm. 1887), jednego z najruchliwszych, ks. *Jana Laxy'ego* (ur. 1816, zm.

1857), tłumacza popularnych książek z niemieckiego i włoskiego, ale również polskiego na niemieckie i autora rozpraw etnograficzno-archeologicznych, *ks. Pliskę* z Twardowa w Prudnickim, *ks. Józefa Szafranka* (ur. 1807, zm. 1874), wydawcę modlitewników i kalendarzy, *ks. Karola Pressfreunda*, *ks. Jana Gacha*, wikarego w Ujeździe, autora „Kazania na Niedzielę po Narodzeniu Pańskim“ (Racibórz 1846) skierowanego (przeciw pijaństwu), *ks. Skwarę* w Raciborzu, *ks. Pohla*, *ks. Bernarda Purkopa* (ur. 1808, zm. 1882), następcę Ficka w Piekarach, *ks. Józefa Kühna* (ur. 1817, zm. 1880) autora modlitewnika „Katolik w modlitwie“.

**Duchowieństwo
protestanckie**

Z protestanckiego duchowieństwa działają obok Fiedlera pastory: *Plaskuda*, autor „Katechizmu“, (Wrocław 1850) i współpracownik Fiedlera w wydawnictwie kancjonału w r. 1859, *J. Prusse* w Wołczynie, *A. F. W. Prusse* w Lublińcu, tłumacz 2 książeczek z niemieckiego, i *Koelling*, wydawca *Hasła Ewangelickiego*. Obu Prusse'ów obok *ks. ks. Pressfreunda* i *Skwary* uważa *Lompa* za doskonale władających językiem polskim. Nieco później pisze *F. Rostalski*, nauczyciel języka polskiego w ewangelickim seminarjum nauczycielskim w Kluczborku powiatki o królach pruskich.

**Nauczyciele
i wydawcy książek
polskich**

Z nauczycieli obok *Lompy* występują przeważnie jako autorowie podręczników: *J. Gruchla*, *A. R. Onderka* w Raciborskiem, *Fiebar* w Twardowie, tłumacz kalendarza wiecznego, *J. Dirbach*, piszący jędrne bajki i wiersze religijne, *Otto Parczyk*, *Karol Paweł Reszka*, a przedewszystkiem zmarły młodo, dzielny redaktor i organizator *Emanuel Smółka* (ur. 1820, zm. 1854).

Z innych zawodów zasługują na wzmiankę: malarz pokojowy i wierszopisarz *Jan Gajda* (ur. 1827, zm. 1911), wspomniany już sztygar *Lis*, młynarz *Karol Piekoszewski*, wydawca „Dostatecznego śpiewnika kościelnego i domowego“ (Piekary 1850), *Juljan Bonawentura Pohl* w Opolu, nakładca *ks. Laxy'ego*, *Teodor Heneczek*, drukarz i wydawca czasopism w Piekarach, a wreszcie drukujący wiele, lecz lichy *Tomasz Nowacki* w Mikołowie..

**Ruch budzieliwski we
Wrocławiu i na
Cieszyńskim**

We Wrocławiu położył zasługi w przebudzeniu się Śląska Czech *Jan Ewangelista Purkyne*, profesor fizjologii na uniwersytecie, założyciel Towarzystwa literacko-słowiańskiego. Obok wspomnianego już *Karola*

Pohla wymieniam lektora polszczyzny od r. 1861 na uniwersytecie *Jana Mikołaja Fritza* (ur. 1809, zm. 1870), autora niemieckiego podręcznika języka polskiego w kilku wydaniach, wypisów z pisarzy polskich i kilkunastu artykułów o rzeczach śląskich do czasopism polskich, drugiego lektora, *ks. dra W. Kraińskiego*, korespondentów do pism polskich *Fr. Anielewskiego* i *Fr. Nameńskiego*. Od roku 1860 zajmuje katedrę filologii słowiańskiej we Wrocławiu *Wojciech Cybulski* (ur. 1808, zm. 1867), a po nim od r. 1868 *Władysław Nehring* (ur. 1830, zm. 1909), obaj Wielkopolanie.

Na Cieszyńskim ruch jest również znaczny. Rolę Kosickiego mógł odegrać *Lamatsch von Warnemünde*, piszący po niemiecku, choć niekiedy w duchu narodowym, odegrał ją w rzeczywistości adwokat *Ludwik Klucki*. Obok niego występuje młoda generacja, zajmująca miejsce wspomnianych już takich Kocznych lub *Jana Winklera*, pastora z Nawsia, który fatalną polszczyzną przerobił z Zschockiego „Zarazę Gorzalki” (Cieszyn 1844), czy Niemca, życzliwego polskości, pastora bystrzeckiego *Wilhelma Raschkego* (zm. 1855), autora śpiewnika i wiersza „Kukuczka raz przyleciała”. Z tej młodej generacji wymieniam pastora *Bogusława Jerzego Heczkę* (ur. 1825, zm. 1907), autora religijnego, który debiutował w r. 1849 kazaniami drukowanymi p. t. „Pierwiastki” w Wiedniu, oraz dwóch początkowo przyjaciół a z biegiem lat zaciętych przeciwników: *Andrzeja Cinciałę* (ur. 1825, zm. 1898), zaczynającego zawód pisarski broszurą „Nowości niesłychane dla śląskich chłopów” (Cieszyn 1848), i gorującego przez wiele lat znaczeniem *Pawła Stalmacha* (ur. 1824, zm. 1891). Poetą cieszyńskim owego czasu, znanym tylko w gronie znajomych, był *ks. Onderek*, pleban w Ogródzkiej. W przeciwieństwie do Górnego Śląska początki ruchu polskiego są tu domeną protestantów.

Przytoczyłem pokaźną, choć niepełną listę nazwisk, które częstokroć są dla nas tylko nazwiskami, domagającymi się choćby krótkiego opracowania i zdmuchnięcia z nich pyłu niedawnej stosunkowo przeszłości.

Twórcy prasy polskiej

Wśród tych ludzi zarysowują się już wcześniej, według współczesnego świadectwa *Przeglądu Poznańskiego* z 1849, dwa kierunki: umiarkowany i radykalny, czyli innemi słowy: etnograficzno-językowy i narodowy, odzwierciedlające się także w prasie. Dziennikarstwo stanowi przeważną część ówczesnego piśmiennictwa śląskiego. Wprawdzie byt tych czasopism

jest zwykle krótki, lecz ponawiane ciągle próby doprowadzają wreszcie do stałych organów. Ustaliła się najpierw na Cieszyńskim *Gwiazdka Cieszyńska* pod redakcją Stalmacha, spadkobierczyni *Tygodnika Cieszyńskiego i Przeglądu*. Na Górnym Śląsku kierunek radykalny, wyrażający się głównie przedrukiem artykułów ogólnopolskiego znaczenia z czasopism poznańskich, przedstawia w r. 1848—9 *Dziennik Górnośląski*, w którym pracowali Lompa, Smolka i Łepkowski, umiarkowany zaś, przeważnie religijny, organ ks. Ficka: *Tygodnik katolicki* oraz *Listy Marjańskie*. Sam Lompa redagował w Oleśnie w tych samych latach *Telegraf Górnośląski*, a zamierzał wydawać w Lublińcu: *Przewodnik wiejski*. Wychodząca w Opolu *Gazeta polska dla ludu wiejskiego* w r. 1849, półurzędowa, była organem ks. Bogedaina.

Pisma te znikały po niedługiej, najwyżej dwuletniej działalności, tylko Schemmel zdołał podtrzymać *Tygodnik Górnośląski* do r. 1852. W r. 1851 do 1853 próbował ruchliwy Heneczek, znowu pod egidą ks. Ficka, szczęścia z *Poradnikiem Górnośląskim*, a w r. 1868 ze *Zwiastunem Górnośląskim*, którego redakcję objął wnet Karol Miarka. Po zerwaniu z Heneczkiem Miarka przenosi zakupionego od Chociszewskiego *Katolika* z Chelmska do Królewskiej Huty i stwarza pierwsze trwałe czasopismo na Górnym Śląsku. *Katolik* miewał różne dodatki, których tu nie wymieniam. Inne czasopisma jak *Prawda* Pawła Kamińskiego od r. 1871, *Ślązak* Norasa od r. 1872 i *Poradnik Gospodarczy* Miarki 1871—1874 i ponownie 1879 wychodziły najwyżej po kilka lat.

**Dalsze postępy
piśmiennictwa
śląskiego**

Karol Miarka (urodz. 1824, zm. 1882) nie był tylko dziennikarzem i autorem popularnych książeczek, lecz miał nerw artysty i jedynie ofiarничzy zapał kazał mu wyrzec się spokojnej twórczości, a obrać drogę doraźnego oddziaływania na współziomków. Przerasta on w piśmiennictwie śląskim współczesnych nie tylko energią wydawniczą, lecz także wartością literacką utworów.

Pracowników nowych na Górnym Śląsku przybyło między 1850 a 1872 niewiele, najważniejszy może wspomniany już zbieracz pieśni ludowych, Niemiec *Juljusz Roger*. Z księży należy wymienić: ks. *Franciszka Marcinka* (ur. 1801 lub 1803, zm. 1877), autora „Wspom-

nień z Pielgrzymki odbytej do Ziemi św. w r. 1856", drukowanych w latach 1869—1874 w „Towarzystwie Bożego Grobu“, ks. *Franciszka Kirchniawego* (ur. 1843, zm. 1911), autora świetnego „Katechizmu dla dzieci“, i ks. *Karola Wątróbkę* (urodz. 1834, zm. 1888), autora broszurek religijnych i historii parafji Dobrodębie. Z wymienionych przez Bonczyka w „Górze Chełmskiej“ „filarów ojczyzny“ należą do tego okresu, chociaż często drukują swoje prace później, a niejednokrotnie piszą po niemiecku: ks. *Emanuel Szulczyk*, ks. *Augustyn Świętek* (ur. 1828, zm. 1903), tłumacz kazań Skargi na niemieckie, i ks. *Karol Nerlich* (ur. 1843, zm. 1900).

Innych, a przedewszystkiem *Damrotha*, chociaż wydał pierwsze swoje poezje w 1867 r., przenoszę do następnego rozdziału.

Na Cieszyńskim przybywa ruchowi polskiemu i piśmiennictwu niestrudzony działacz i autor podręczników szkolnych, zdobyty dla polskości przez Stalmacha, lecz później przeciw niemu występujący *Jan Śliwka* (ur. 1823, zm. 1874), który ściągnął do Cieszyna na pastora warszawianina *Leopolda Otto* (ur. 1819, zm. 1882), wzmacniającego uczucia polskie ewangelików cieszyńskich od r. 1866 do 1875. O *Śliwce* mamy dobrą monografię *Kotuli*.

W tym czasie zdobywają się i katolicy cieszyńscy na udział w piśmiennictwie narazie książkami do nabożeństwa, z których częściej przedrukowywana i nieraz przerabiana przez ks. *Żmijkę* „Praca codzienna“ (Cieszyn 1857) ks. *Antoniego Janusza* (ur. 1820, zm. 1861) przyćmiła z książki do nabożeństwa ks. *Józefa Guziura*, proboszcza w Jaworzu, oraz jeszcze jednego tłumacza polskiego „O naśladowaniu Chrystusa Pana“ (Cieszyn 1860). Postacią szanowną przez długie lata na Cieszyńskim został *Adam Sikora* (ur. 1819, zm. 1871), tkacz-poeta z Jabłonkowa, którego utwory ukazywały się drukiem od r. 1863, a po jego śmierci jeszcze w r. 1922, rodzina zaś przechowuje rękopisy w ciekawem muzeum rodzinnem w Jabłonkowie. W ostatnich czasach dzięki publikacjom z rękopisów (przez Szczurka i Brożka) zarysowuje się wyraźniej postać nauczyciela *Robertu Zanibala*, etnografa, znanego dotąd jako autor opowieści „Hr. Prażma“ w *Gwiazdce Cieszyńskiej* 1867.

Pochodzenie Maciejowskiego

Jeżeli wspominam tu jako Cieszyńsiaka z pochodzenia *Wacława Aleksandra Maciejowskiego*, około którego wszczęto w r. 1930 dyskusję w *Zaraniu Śląskim*, to tylko, aby uzupełnić artykuł *W. Olszewicza* szczególnie,

że Maciejowski podał się za piotrkowianina także przy wpisie na uniwersytet krakowski.

XII

OKRES WZMAGANIA SIĘ POCZUCIA NARODOWEGO

Wielkopole w piśmiennictwie śląskiem

Po r. 1872 ożywia się dziennikarstwo na Górnym Śląsku. Odsyłając po dalsze szczegóły do rozprawy ks. dziekana *Kudery*, wymieniam tu tylko najważniejsze objawy. Obok Górnoszlązaków biorą przez pewien czas wielki udział Wielkopolanie, z których najwcześniej przybywa ks. *Franciszek Przynicznyński* (ur. 1844, zm. 1896), redaktor od 1872 *Katolika*, a od 1874 *Gazety Górnoszląskiej*, przedzierżniętej następnie w *Opiekuna Katolickiego*. Brat jego *Stanisław Przynicznyński* (zm. 1896) próbował również, ale dość nie-szczęśliwie, paru wydawnictw. Wielkie zasługi dla wzmożenia polskości położyli: ks. *Stanisław Radziejewski* (ur. 1839, zm. 1923), redaktor i właściciel *Katolika* od 1874 do 1886, *Franciszek Chłapowski* (ur. 1846, zm. 1923), opiekun *Juljusza Ligonii*, działacz na Śląsku w latach 1872 do 1877 i autor artykułów i rozpraw z dziedziny higieny, oraz *Jan Karol Maćkowski* (ur. 1864, zm. 1915), redaktor *Nowin Raciborskich* w r. 1889—1894. Do zgonu pozostali na Śląsku: *Adam Napieralski* (ur. 1861, zm. 1928) przez lat 30 redaktor *Katolika*, przystosowujący się często nazbyt do dążności centrowych i autor rozwlekłych powieści, oraz ostrożny, lecz w polskości nieznający ustępstw *Bronisław Koraszewski* (ur. 1864, zm. 1924), redaktor przelotnie z pismek w r. 1888—9, a następnie założyciel i redaktor *Gazety Opolskiej* przez lat przeszło 30, pisujący korespondencje z Śląska do czasopism warszawskich, próbujący również swych sił w poezji, autor niedokończonych wspomnień z lat 1914—1919.

Górnoszlązacy w dziennikarstwie

Z Górnoszlązaków pracują mniej lub więcej przelotnie w dziennikarstwie: ks. *Antoni Sarnes* (zm. 1890), redagujący przez 2 lata *Monikę* w Katowicach, ks. *Wiktor Loss*, redaktor *Kurjera Górnoszląskiego* w 1894—1895, autor „*Dziejów Śląska*” (Bytom 1892) i „*Lubomiry*” (Król. Huta 1903), ks. *Adolf Hytrek* (ur. 1853, zm. 1899), przelotny redaktor *Katolika*, a w r. 1896 *Gazety Katolickiej*, autor znamiennej roz-

prawy o Górnym Śląsku w Przeglądzie Polskim z 1879 i rozpraw z archeologii chrześcijańskiej, *ks. Rudolf Lubecki* (ur. 1844, zm. 1891), redaktor *Zdrowaś Marja* 1885, pozatem kaznodzieja, poeta i powieściopisarz ludowy, *ks. dr. Jan Chrzęszcz*, redaktor przez 3 lata *Misjonarza Katolickiego*, *Adolf Ligoń*, syn Juljusza, próbujący nieszczęśliwie coraz nowych własnych wydawnictw lub pracujący w cudzych, i t. d. Jako wydawca zaznaczyli się niezrażony niepowodzeniami *Karol Miarka* młodszy i *Józef Rostek*.

Czasopisma polityczne stały przeważnie na gruncie centrowym, wyrażnie narodowy kierunek miały tylko *Nowiny Raciborskie* i *Gazeta Opolska*, zajmująca czasem stanowisko pośrednie.

Prąba protestancka Dla protestantów założył w r. 1884 *Alfons Parczewski* *Nowiny Śląskie*, powierzając ich redakcję pastorowi *Jerzemu Badurze* (ur. 1845, zm. 1912), kaznodziei, autorowi historii kościelnej i „Listów prorockich“, tragicznemu, ostatniemu pastorowi polskiemu na Środkim Śląsku. Sam Parczewski pod pseudonimem *Nikłota* dał 2 utwory: „Na wycugu“ i przełożonego z łużyckiego „*Bogumiła*“, opowieści dla ewangelików; obfitszą działalność powieściopisarską dla Śląska rozwinęła siostra jego *Melanja Parczewska* (ur. 1850, zm. 1920).

**Najważniejsi poeci
i prozaicy
górnosłascy**

Zadatki literatury górnośląskiej, służącej wprawdzie celom doraźnym, lecz mającej już pewną wartość niecodzienną i ambicje artystyczne, stworzył *Miarka* w poprzednim okresie, do którego za „*Wianek z Górnego Śląska*“ (Chelmno 1867) wypada zaliczyć i *ks. Konstantego Damrotha* (ur. 1841, zm. 1895), ale tak dalszą twórczością jak patryjotycznym nastawieniem lepiej się mieści w tym okresie. Jest to niewątpliwie czystej krwi liryk, wytrzymujący porównanie z drugorzędnymi poetami polskimi epoki poromantycznej. Nie tak wyraźna jest polskość największego epika śląskiego i niepośledniego liryka, niestety, przeważnie w języku niemieckim wypowiadającego swe uczucia i refleksje, *ks. Norberta Bonczyka* (ur. 1837, zm. 1893), którego 2 poemata: „*Stary Kościół Miechowski*“ i „*Góra św. Anny*“ wołają głośno o nowe, krytyczne wydanie.

Jako trzeciego wymieniano najczęściej *Juljusza Ligonia* (urodz. 1823, zm. 1889), którego trafnie określił *Bonczyk* jako „kowała ry-

motwórcę", ale którego trudno postawić obok dwóch poprzednio wymienionych poetów. Słuszniej należy się to miejsce *Janowi Kupcowi* (ur. 1841, zm. 1909) nie tylko za zebrane przez niego legendy i powieści górnośląskie, lecz przede wszystkim za „Sejmik w Jasach” (Górnoślązak 1904), za niewydaną jeszcze „Cygankę” i bajki. Szczery ten poeta zasługuje na jaknajrychlejsze wydanie.

Jeżeli wspominam tu *Filipa Robotę* (ur. 1841, zm. 1902), nauczyciela i autora pieśni i modlitewnika, to tylko ze względu na jego znaczenie w walce przeciw centrum.

Prozę reprezentują w tym okresie poza wymienionymi i poza należącymi główną działalnością do w. XX: *ks. Tomasz Kulka* (ur. 1836, zm. 1914), współpracownik głównie „Katolika”, autor rozpraw biologicznych i „Wilka socjaldemokratycznego” z r. 1891, piszący pod pseudonimami *Kłamcozbij* i *Globula*, który dał mniej, niż się po nim spodziewano; przedwcześnie zmarły *ks. Karol Myśliwiec* (ur. 1866, zm. 1897), autor artykułów politycznych i naukowych głównie w *Gazecie Opolskiej*, posiadający dobre zacięcie literackie, i rozwijający żywą działalność na polu językoznawstwa (narzecza śląskie) i historii; *ks. Michał Przywara* (ur. 1867, zm. 1906), którego wszakże większe prace nie doczekały się druku.

Towarzystwa akademickie

Obok czasopism na ożywienie się poczucia polskości wśród inteligencji śląskiej wpłynęły towarzystwa akademickie polskie we Wrocławiu: Towarzystwo Polskich Górnoślązaków (1863—1876), Towarzystwo Górnośląskie (1880—1886) i Towarzystwo Naukowe Akademików Górnoślązaków (1892—1899), o których pisali: *Karbowiak*, *ks. Szramek* i *ks. Raczek*.

Działacze i pisarze na Śląsku Cieszyńskim

Na Cieszyńskim najwyraźniejszym objawem jest wzmagający się udział katolików w życiu narodowym, który przyczynił się do przewagi kierunku ogólnopolskiego nad ostrożnym, poniekąd regionalnym tylko stanowiskiem znacznej części przywódców ewangelickich. *Stalmach*, zwolennik jedności narodowej, znalazł się po stronie katolików, zrywając z poprzednimi towarzyszami, a z nim także *Gwiazdka Cieszyńska*. Dało to powód do namiętnych podziśdzień trwających niemal sporów o Stalmacha.

Przywódcą katolików został energiczny i obrotny polityk *ks. Ignacy Świeży* (ur. 1839, zm. 1902), autor pieśni ludowych i broszur

popularnych, który niedawno doczekał się opracowania przez *Galicza*. Obok niego jako beletryści ludowi występują: *ks. Jan Perges (Janek z Głodomanka)*, stały dostawca powieści do *Gwiazdki Cieszyńskiej*, *ks. Henryk Dziekan (Góral)*, *ks. Antoni Furoń* (zmarły 1911), który przez 3 lata pisywał po Stalmachu „Jurę i Jonka“ do *Gwiazdki Cieszyńskiej* i *ks. Antoni Macoszek* (zm. 1911).

Po stronie protestanckiej na czoło działaczy i pisarzy wysunęła się rodzina *Michejdów*, z których najszerzej znanym i zasłużonym był *Franciszek* (zm. 1921), pastor w Nawsiu, redaktor i wydawca przez lat 25 nowego organu ewangelików: *Przyjaciela Ludu*, kaznodzieja i badacz przeszłości. Mniejsze znaczenie pisarskie posiadał *Karol Michejda*, pastor w Bystrzycy, kronikarz zboru i kaznodzieja. *Jan Pindór* (ur. 1852, zm. 1925), pastor w Cieszynie, okazał się płodnym tłumaczem z języka angielskiego, francuskiego i łaciny („Naśladowanie Chrystusa Pana“ dla ewangelików), oryginalnie zaś prócz paru kazań dał „Podróż do Londynu i Ameryki“, oraz „Pamiętnik“.

Jako poetę wysuwano z kilku stron na czoło literatury cieszyńskiej nauczyciela *Jana Kubisza* (ur. 1848, zm. 1929), którego „Pamiętnik starego nauczyciela“ (Cieszyn 1928), przypominał wyraziście niedawną przeszłość. Z innych autorów przypominamy *Bogumiła Hoffa*, autora powiastki o Imku Wiselce i obrazu scen. „Jewka“ i etnografa, *Józefa Zaleskiego* rolnika w Puńcowie, poetę („Psie pole“), nowelistę i publicystę, *Pawła Koźdonia* (ur. 1856, zm. 1914), autora kilku sztuk ludowych w rękopisie, i księgarza *Jerzego Kotulę*, który dostarczał biblijografii polskiej do *Slovansky* katalog bibliograficzny w Pradze 1877—1881, oraz poprzedził broszurę *J. I. Kraszewskiego* „W sprawie szkół ludowych na Śląsku“ (Cieszyn 1879) wstępem o autorze.

Zainteresowanie Śląskiem było w tym czasie znaczne; obok *Kraszewskiego* i *Sienkiewicza* wymienić trzeba wśród wielu *Stanisława Belzę*, *Lucjana Malinowskiego*, który wprawdzie zwiedził Śląsk w r. 1869, ale wyniki swej podróży wydawał później, *Stanisława Karwowskiego (Wiktora Sońskiego)*, *Romana Szymańskiego*, *Alfonsa i Melanję Parczewskich*, oraz Czecha *Frantiska Slame*. Na Śląsk oddziaływał także, wydając od r. 1891 w Cieszynie, a potem w Bielsku i Białej swoje czasopisma, głośny *ks. Stanisław Stojalowski* (ur. 1845, zm. 1911).

Językoznawca i etnograf *Jan Bystron*, zięć Andrzeja Cinciały, rozwinął swoją naukową działalność poza Śląskiem, głównie w Krakowie.

XIII

WIEK XX — ODRODZENIE NARODOWE

Publicystyka i jej znaczenie Jakkolwiek już poprzednio nie brakło czasopism narodowych na Śląsku, to jednak pojawienie się *Górnoślązaka* pod redakcją *Jana J. Kowalczyka* i *Wojciecha Korfante*go w r. 1902 stanowi epokę nie tylko w dziejach publicystyki, lecz także całego życia polskiego na Górnym Śląsku. Patriotyzm bez jakichkolwiek obsłonek i uznanie bez zastrzeżeń łączności z całą Polską zmusiły inne pisma do zajęcia prędzej czy później jasnego stanowiska i zdecydowały zarazem o dalszych losach centrum. Coraz wyraźniej zarysowała się nieprzekraczalna granica między polskością a niemieczyzną, lawirowanie stało się nawet dla takiego mistrza kompromisów jak Napieralski na dłuższy czas niemożliwe. Wahanie się wszakże Napieralskiego wywołało spory publicystyczne i powstawanie coraz nowych dzienników, które albo po pewnym czasie zanikały, albo przechodziły na własność koncernu Katolickiego. Obok dzienników wychodzą w tym czasie na Górnym Śląsku czasopisma, pojawiające się 2 lub 3 razy tygodniowo. Z najwybitniejszych pism na Śląsku około r. 1904 wymienimy: *Katolika*, *Dziennik Śląski*, *centrową Gazetę Katolicką*, *Gazetę Opolską*, *Gazetę Polską*, *Gazetę Robotniczą*, *Głos Śląski*, *Górnoślązaka*, *Gwiazdkę Cieszyńską*, *Nowiny Raciborskie*, *Pracę*, *Przegląd polityczny i Przyjaciela Ludu*, *Wieniec* i *Pszczółkę*, a z redaktorów: *Napieralskiego*, *Koraszewskiego*, *Korfante*go, *Kowalczyka*, *Pawła Dombka*, *Konstantego Prusa*, *ks. dr. Stephana*, *Józefa Siemianowskiego*, *Joachima Solty*sa, *Franciszka Michej*dę i *ks. Stanisława Stojalowskiego*. Później przybyły jeszcze na Górnym Śląsku: *Nowiny Opolskie*, *Gazeta Ludowa* *ks. Połpiecha* i inne. Dziś olbrzymia większość tych czasopism należy do historii, lub trwa jako przeżytkowe przybudówki w innych koncernach; jedynie *Gwiazdka Cieszyńska* utrzymała się dość silnie; na polskim Górnym Śląsku mają dziś najwięcej wpływów: *Polonia* i *Polska Za-*

chodnia, na Opolszczyźnie pozostały Nowiny Codzienne, a więc twór czasów późniejszych.

Poezja i proza W poezji górnośląskiej po śmierci Damrotha, Bonczyka i Ligonია góruje bezspornie Jan Kupiec aż do wystąpienia *Jana Nikodema Jaronia* (ur. 1881, zm. 1922), urodzonego liryka, który zaznaczył się także i doniedawna był znany więcej jako autor 3 poematów dramatycznych (Konrad Kędzierzawy, Wywłaszczenie i Wojko św. Jadwigi). Poezję liryczną w stylu Damrotha kontynuował przez lat kilkudziesiąt *ks. Aleksander Skowroński* (ur. 1863, zm. 1934) w epice spróbował swoich sił *Franciszek Borys* opowieścią „Dzielny Ludek“ w r. 1904; wierszyki przygodne, wydane w Poznaniu 1932 p. t. „Wiersze Śląskie“, pisywał długi czas gospodarz z Siołkowic *Jakób Kania*, repertuar teatrów ludowych wzbogacał od r. 1883 sztukami ludowymi w liczbie 26 *Piotr Kołodziej* (ur. 1852, zm. 1931), którego niegroźnym współzawodnikiem był *Adolf Ligoń*, syn Juljusza, podczas gdy drugi syn *Jan* składał przygodne wiersze tak, jak *ks. Józef Gregor*, *Karol Piecha* i *Michał* robotnik z Bytomia, *Franciszek Wilczek*, rolnik z Wielkiego Dobrzynia, oraz w. in. Na osobną wzmiankę zasługują: robotnik, naśladowca Słowackiego, *Augustyn Świder* (*Kuba z Jagód*, ur. 1886, zm. 1923) i ślepy działacz narodowy, śpiewak ludowy *Wawrzyniec Hajda* (ur. 1844, zm. 1923).

Wszyscy ci pisarze są poniekąd epigonami dawnych prądów; jedynie Jaroń przedstawia w poezji górnośląskiej kierunek współczesny „Młoda Polska“, której w prozie zwolennikiem, szczególnie w impresjach, obrazkach ludowych i nowelach hagjograficznych (Pierwowzory) jest kaznodzieja i hagjograf *O. Euzebjusz Franciszek Stateczny* (ur. 1864, zm. 1921). W powieści dla ludu „Pustelnik na Górze św. Anny“ współzawodniczył z Miarką *ks. Jan Chrzyszcz* (ur. 1857, zm. 1928), znany więcej jako autor prac naukowych po niemiecku, a popularnych artykułów i książeczek religijnych po polsku. Po niemiecku również pisał prace historyczne wspomniany już *ks. Józef Gregor* (ur. 1857, zm. 1926), po polsku zaś pod pseudonimem *Piast* artykuły w Świetle bytomskim. Działalność naukową, czasem o charakterze popularyzacyjnym, w języku polskim dotyczącą przeszłości górnośląskiej rozwinęli *ks. Jan Kudera* i *Konstanty Prus*, do których od lat kilkunastu przyłączył się *ks. dr. Emil Szramek*.

Proza publicystyczna Mniej zaznaczyli się w piśmiennictwie niż w dziejach politycznych, choć mieli wszelkie warunki na dobrych pisarzy: *Józef Rostek* (ur. 1859, zm. 1929) i *ks. Paweł*

Pośpiech, redaktor *Gazety Ludowej*, zm. 1920 r. W Ameryce wydawał rozliczne swoje pisemka działacz oświatowy katolicki ks. *Bernard Skulik* (ur. 1867, zm. 1924). Głównymi przedstawicielami prozy publicystycznej górnośląskiej są: *Wojciech Korfanty* znany jako mówca, *Jan Jakób Kowalczyk*, autor kilku powieści i wspomnień p. t. „Odrodzenie Górnego Śląska“, i świetny kaznodzieja ks. *Jan Kapica* (ur. 1866, zm. 1930).

Działalność literacka na Cieszyńskim Na Cieszyńskim ośrodkiem ruchu politycznego, naukowego i poczęści literackiego staje się ks. *Józef Londzin* (ur. 1862, zm. 1929), którego obfitą działalność pisarską ujął w wyczerpującą bibliografię *L. Brożek*. Trudy Londzinowe na polu histografii cieszyńskiej dzielili *Franciszek Popiolek*, nie-Ślązak z urodzenia, lecz żyty od wielu lat z Cieszynem, i ks. *Oskar Zawisza* (ur. 1878, zm. 1933), po którym zostało w rękopisie także kilka utworów dramatycznych.

Poezję na Cieszyńskim ożywiło na kilka lat *Zaranie Śląskie*, wychodzące w r. 1907—1912 pod redakcją *Ernesta Farnika*, wskrzeszone w r. 1929. Sam Farnik prócz szkiców literackich zaznaczył się w literaturze sztuką ludową: „Iste roki“. Z piszących do *Zarania Śląskiego* poetów wybił się najwięcej *Jan Łysek* (zm. 1915), twórca oryginalny, któremu zgon na polu chwały nie pozwolił dobić się miejsca w poezji regionalnej, równego *Orkanowi*, *Józef Lebieczik*, którego talent nie zdołał się skryształizować, *Jerzy Nikodem*, komedjopisarz, i ks. *Emanuel Grim*, który obok działalności literackiej jako liryk, dramaturg i biograf *Stalmacha* i ks. *Londzina*, zaznaczył się także w pracy społecznej, poczytywany często za następcę *Londzinowego*. Samotnie kroczy poeta, ukryty pod kryptonimem *Anhellego Skiwicza*. Wierszopisami okolicznościowymi są poeta ludowy ze Skoczowa *Jerzy Brudny* i *Andrzej Chmurny*.

W powieściopisarstwie ludowym dzierży prym obfitością utworów *Walenty Krząszcz*. Na uwagę zasługują rozprawy, przeważnie treści technicznej, *Józefa Kiedronia* (zm. 1932), kazania i artykuły senjora *K. Kulisza* (ur. 1873) i kazania ks. *Rudolfa Tomanka*, który przez lat kilkanaście kontynuował „*Jurę i Jonka*“ w *Gwiazdce Cieszyńskiej*.

Ostatnie pokolenie Ostatnie pokolenie stanowią na polu poezji: rzadko, lecz interesująco odzywający się *Emanuel Imiela* (*Karol Dym*), *Stanisław Ligoń*, autor bajek i „*Wesela na Górnym Śląsku*“, *Jan No-*

wak, który „Pieśnią nad Odrą“ (Tarnowskie Góry 1932) podjął po *Stęczyńskim* („Śląsk, podróż malownicza“ w rękopisie) i *Romanie Zawilińskim* („Nowa pieśń o ziemi naszej“, Kraków 1920) uzupełnienie Polowej „Pieśni o ziemi naszej“, *Wilhelm Mynarz* (Wem, W. M.), umieszczający od r. 1922 feljetony i wiersze w *Gwiazdce Cieszyńskiej*, *Paweł Kubisz*, *Jerzy Probosz*, robotnik z Istebnej, piszący narzeczem, *Adolf Fierla*, poeta i nowelista.

Dramatyczne utwory wydają lub powierzają do odegrania na scenach amatorskich: ks. *Franciszek Harazim*, czynny około r. 1920, *Karol Berger*, *Jan Szuścik*, *Paweł Musioł*, czynny głównie na polu historii literatury, *Jan Zahradnik* i inni.

W powieści zajął najwybitniejsze stanowisko, wyrastając znaczeniem poza granice regionalne, *Gustaw Morcinek*, obok którego wymienić trzeba *Ludwika Łakomego*, rozpraszającego talent na pospieszne roboty, *Oswalda Bulkę* i *Alfonsa Pośpiecha*. Na polu historii piśmiennictwa i kultury pracują: *Paweł Musioł*, *Ludwik Musioł*, ks. *Emil Drobny*, *Stanisław Wallis*, *Ludwik Brożek*, robotnik-bibliofil *Jan Wantuła* z Ustronia i t. d.

Poza Śląskiem na katedrach uniwersyteckich lub w instytutach naukowych są czynni następujący Ślązacy: *Roman Dyboski*, ks. *Konstanty Michalski* i *Franciszek Duda* w Krakowie, *Ryszard Ganszyniec* i *Jerzy Suszka* we Lwowie, ks. *Wilhelm Michalski*, *Józef Buzek*, *Karol Michejda* i *Jan Szeruda* w Warszawie, *Kornel Michejda* w Wilnie i *Józef Dziech* w Poznaniu.

Zainteresowanie się całą Polską Śląskiem było żywe zwłaszcza w okresie plebiscytowym, w którym wytworzyło się obfite piśmiennictwo przygodne. Brali w niem udział Ślązacy i nie-Ślązacy, z których część wymieniałem już poprzednio; tu jeszcze dorzucę nazwiska: *Kazimierza Bartoszewicza*, *Jarosza*, *Piotra Pampucha*, *Eugenjusza Kwiatkowskiego*, *Jana Kucharzewskiego*, *Romana Roli* (pseudonim), *Andrzeja Wierzbickiego*, *Kazimierza Rakowskiego*, *Eugenjusza Romera*, *Bogdana Wasiutyńskiego* i *Stanisława Widomskiego*. Literatura plebiscytowa wymaga osobnego opracowania; drobną z niej część objęła rozprawa *O. Ręgorowiczowej*.

Niewystarczająca jest także rozprawa o Śląsku i Ślązakach w powieści polskiej *Wandy Dobrowolskiej*. Przy tej sposobności wymienimy pisarzy pochodzenia nieśląskiego, którzy bądź w ostatnich czasach tworzyli powieści na tle śląskim (*Stefan Brodowski*, *Zbigniew Zaniewiecki*, *Maciej Wierzbński*, *Pola Gojawiczyńska*), bądź osiedliw-

szy się na Śląsku, weszli niejako w grono pisarzy śląskich, a więc przede wszystkim *Zofja Kossak-Szczucka*, oraz poeci: *Włodzimierz Żelechowski*, *Janina Zabierzowska* i odznaczający się staranną formą *Borys Brodowski*.

XIV

WNIOSKI

Poczet nazwisk, które wymieniłem na poprzednich kartach, dałby się pomnożyć, lecz także dałby się zmniejszyć do kilkudziesięciu, lub nawet do kilkunastu pozycji. Środkowa droga, obrana przezemnie, prowadzi tylko do poznania rozległości niwy piśmienniczej śląskiej, do której teraz należałoby zastosować bądź płytką orkę na zagonach mniej znanych, bądź głęboką tam, gdzie już odwalono pierwsze skiby, często powtarzając zbytecznie pracę. Dołączony wykaz bibliograficzny okazuje dosadnie mimo swej zasadniczej niezupełności — skoro uwzględniono przede wszystkim podstawowe lub ostatnie opracowania —, jak skromna jest nasza wiedza nie tylko o poszczególnych pisarzach, lecz nawet o całych działach śląskiego piśmiennictwa. Nie jest wskazana dążność, żeby dorównać Niemcom w obfitości, szczegółowości i rozmiarach ich monografij (np. parusetstronicowe rozprawy: *Max Hippe*, „Christoph Köler, ein schlesischer Dichter des XVII Jahrh.“, Wrocław 1902; *Karl Schindler*, „Der Schlesische Barockdichter Andreas Scultetus“, Wrocław 1930; *Paul Drechsler*, „Wenzel von Scherfferstein und die Sprache der Schlesier“, Wrocław 1895), lecz wystarczy obrać cel bliższy, żeby o każdym pisarzu śląskim zebrać najistotniejsze wiadomości, a wybitniejszych przedstawić w związku z przeszłością i współczesnością, oraz wykazać ich wpływ na potomność.

Potrzeba organu naukowego

Z tych względów potrzebny byłby osobny organ naukowy, w którym wydawanoby zarówno opracowanie monograficzne jak materiały do piśmiennictwa śląskiego. Nie byłby to perjury, poszczególne tomy pojawiałyby się w miarę uzyskania godnych druku rozpraw; skupienie ich w jednym zbiorze nie tylko ułatwi pracę badaczom, lecz także wytworzy ośrodek, koło którego będą się mogli zgrupować zarówno starsi jak początkujący pracownicy. Ani *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku*, ani *Zaranie Śląskie* ze względu na swoje rozległe cele nie mogą stać się takim organem.

**Program działalności
wydawniczej**

W parze z tem wydawnictwem dla badaczy powinna iść działalność wydawnicza. Z różnych względów polecałoby się stworzyć kilka seryj wydawnictw. Pierwszą z nich byłiby dziejopisarze śląscy, których wydania w *Scriptores rerum Silesiacarum* i *Monumenta Poloniae Historica* nie czynią już zadość potrzebom. O sposobie wydania mówiłem już na właściwym miejscu, tu dodam, że jednym z celów powinno być także wyodrębnienie pierwotnego tekstu z późniejszych przeróbek i uzupełnień kontynuatorów. Osobny zbiorek śląskich pisarzy średnio-wiecznych, wydawany również z przekładami polskimi, objąłby spuściznę *Witelona*, *Benedykta Polaka*, wybór z teologów i t. p. Osobną serję tworzyliby poeci łacińscy (*Corpus poetarum Silesio-latinorum*), którego pierwsze tomy wypełniliby *Schroeter*, *Andrzej Schoneus*, związane ze Śląskiem lub Polską utwory *Wawrzyńca Corvinsusa*, *Jerzego Libana*, *Jana Langusa*, *Macieja Pyrsera* i innych. I tu również należałoby dołączyć polskie przekłady, niektórych zaś autorów podać tylko w wyborze.

**Biblioteka pisarzy
śląskich**

Najpilniejszym i najważniejszym wydawnictwem obok zbioru dziejopisarzy byłaby: Biblioteka najcenniejszych pisarzy śląskich. Powinny w niej ukazać się krytycznie opracowane, poprawne wydania: poezyj epickich i lirycznych *Bonczyka*, poezyj i „Szkiców z ziemi i historii Prus Królewskich“ *Damrotha*, wydanie zbiorowe poezyj *Jana Kuźca*, ponowne wydanie „Wywłaszczenia“ i zbiór nowel *Jaronia*, wybór sztuk ludowych *Piotra Kołodzieja*, wybór najcenniejszych prac etnograficznych i historycznych *Lompy*, wybór powieści, dramatów i artykułów *Miarki*, „Obrazki śląskie“, „Pierwowzory“ i wybór artykułów, zwłaszcza nastrojowych, *Statecznego*, zbiorowy tomik, obejmujący opisy Śląska Górnego przez *Ślązaków* (*Lompa*, *Hytrek*, *Stateczny* i może dla uzupełnienia *Lompy Nameński*), antologja artykułów politycznych i patryjotycznych od r. 1848 do czasów plebiscytowych, ilustrująca rozwój poczucia narodowego na Górnym Śląsku, taka sama antologja dla Cieszyńskiego, antologja literatury plebiscytowej, poemata i wybór prac publicystycznych *Stalmacha*, zbiorowe wydanie *Łyska*, antologja pomniejszych poetów. Są to pozycje pierwsze uzasadnione bądź brakiem wydań, bądź ich wyczerpaniem, dalsze wypełniałaby twórczość autorów żyjących i wydania zmarłych pisarzy w miarę niedostępności ich utworów.

Poszczególne tomiki tej biblioteki powinny prócz tekstu jaknajpoprawniejszego utworów zawierać wstęp o życiu i pracach autora, wzgl. autorów wraz z potrzebną bibliografią i najkonieczniejszy komentarz językowy i rzeczowy. W tej bibliotece znalazłyby także miejsce utwory polskie pisarzy religijnych w. XVI—XVIII, przedstawiające większą wartość literacką lub językową, podczas gdy wierszowana twórczość łacińska należałaby do *Corpus poetarum Silesio-latinorum*. Pożądane jest wreszcie wydanie zbiorowe podań, legend i powieści ludowych śląskich.

Staralem się dla oszczędności miejsca nie powtarzać wszystkich wysuniętych poprzednio postulatów, chociaż rekapitulacja ich byłaby niewątpliwie wygodą dla czytelnika. Znajdą się one zapewne z obfitym dodatkiem dalszych potrzeb w prospekcie owego organu dla *Badań i materiałów do piśmiennictwa śląskiego*.

Nie należy właściwie do mego zadania przedłożenie projektu podziału pracy nad piśmiennictwem śląskim między Instytut Śląski a Komisję Śląską Polskiej Akademii Umiejętności; najnaturalniejszy wydaje się ten, że Komisja objęłaby wydawnictwa autorów dawniejszych, Instytut zaś wydawałby bibliotekę pisarzy śląsko-polskich, serje przekładów z łaciny i wydawnictwo wspomnianego już organu historyczno-literackiego.

Z LITERATURY PRZEDMIOTU

I Uwagi wstępne

Ks. dr. Emil Szramek: Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy. Katowice 1934. Odbitka z t. IV Roczników Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku.

Casparis Sommeri: Silesia Pia liberalis et munifica in Religione et Ecclesiasticos. (Rękopis Bibl. Jag. nr. 5187; O Sommerze *Thomas*, j. n. str. 29, 69, 72).

Dr. Kurt Lück: Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens, Forschungen zu Deutsch-Polnischen Nachbarschaft im Ostmitteleuropäischen Raum. Ostdeutsche Forschungen herausgeg. v. Viktor Kauder B. I. Plauen in V. 1934. (druk. w Poznaniu).

Zygmunt Mocarski: Kultura umysłowa Pomorza. Zarys dziejów i bibliografia. Toruń 1931. Odbitka z t. II „Polskie Pomorze“ pod red. Józefa Borownika

II Dotychczasowe opracowania piśmiennictwa śląskiego

Johann George Thomas: Handbuch der Literaturgeschichte von Schlesien. Eine gekrönte Preisschrift. Hirschberg 1824.

August Kahlert: Schlesiens Anteil an deutscher Poesie. Breslau 1835.

Max Koch: Literaturgeschichte Schlesiens in Frech-Kampers: Schlesische Landeskunde II Band. Breslau 1913.

Hans Heckel: Geschichte der deutschen Literatur in Schlesien. I Band. Von den Anfängen zum Ausgange des Barock. Breslau 1929. (Einzelschriften zur Schlesischen Geschichte herausgeg. von der historischen Kommission für Schlesien II.).

Paul Klemenz: Der Anteil der Grafschaft Glatz an der deutschen Literatur. Glatz 1911 (Blätter f. Geschichte u. Heimatskunde d. Grafsch. Glatz I. u. II.).

Paul Klemenz: Der Anteil des Neisser Landes an der Deutschen Literatur. Neisse 1913 (36. Jahresbericht der Neisser „Philomathie“).

Paul Klemenz: Der Anteil Oberschlesiens an deutscher Geisteskultur und Dichtung. „Oberschlesien“ B. XVII (1918/19) str. 1—8, 33—39, 73—79, 108—113, 145—149, 168—174, 204—215, 238—245, 270—277.

Erwin Streit: Der Anteil Schlesiens an der tschechischen Literatur. Reichenberg 1930 w Veröffentlichungen der slawistischen Arbeitsgemeinschaft an der deutschen Universität in Prag. B. VII. Tschechische und slovakische Studien. (Obszerną recenzję dał *Engelbert Wadowski* w „Zaraniu Śląskiem“ 1932, str. 122—128).

Józef Lompa: Krótki rys piśmiennictwa Polskiego w Szląsku. „Dziennik Górnośląski“ 1849 nr. 81—85, 88, 95 i 98.

Józef Lompa: Listy o Górnym Śląsku. „Szkoła Polska“ II. Poznań 1850, str. 199—203, 285—288.

Józef Lompa: Z Łubszy na Szląsku (Korespondencje). „Kronika wiadomości krajowych i zagranicznych“. Warszawa 1856. Nr. 33, 41, 93 i 119 (u Dobrowolskiego i innych podawane jako: Listy o literaturze polskiej na Śląsku).

Józef Łepkowski: Wiadomości o Szląsku. „Biblioteka Warszawska“ 1849 t. III (og. XXXV) str. 319—366, zwłaszcza 349—358.

Uzupełnienie do artykułów Lompy i Łepkowskiego daje artykuł p. t. *Nieco o Śląsku* w „Przeglądzie Poznańskim“ t. IX (1849) str. 619—637.

Antoni Białecki: Społeczeństwo, religia i literatura Szląska pod jego własnymi książkami (od . 1164—1327). „Kronika wiadomości krajow. i zagr“ 1856, nr. 125 i 127.

Armand Karell: Polnische Literatur. „Mähren und Schlesien“. Wien 1897 str. 621—626, w dziele zbior. Die österreichisch ungarische Monarchie in Wort und Bild.

Franciszek Michejda (w druku mylnie J. Michejda): Piśmiennictwo i wydawnictwa ludowe na Śląsku austriackim. Referat w „Pamiętniku Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich“ 1894. Lwów.

Dr. A. J. Parczewski: O literaturze ludowej Szląska pruskiego i Łużyc. Referat 17 w „Pamiętniku Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich“. 1894.

Stanisław Kot: Zaniedbania polskie wobec kulturalnej przeszłości Śląska. „Zaranie Śląskie“ 1929, str. 216—222.

Ks. Józef Gawlina: Zaslugi Ślązaków około starej Polski. Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku. III str. 160—167.

Kazimierz Dobrowolski: Studja nad piśmiennictwem polskiem na Śląsku do połowy XIX w. Katowice 1931. (Odbitka z „Listów Józefa Lompy do J. I. Kraszewskiego“, gdzie stanowią: Uwagi wstępne o piśmiennictwie polskiem na Śląsku str. VI—LX. Odsyłacze w niniejszej rozprawie dotyczą „Uwag i t. d.“).

Ludwik Łakomy: Piśmiennictwo śląskie przed założeniem Akademii krakowskiej. Katowice 1934. (Recenzja dra Z. Ciechanowskiej w Pam. lit. XXXI str. 207).

Paweł Musiał: Rzut oka na literaturę śląsko-polską. „Pamiętnik Warszawski“ II (1930), zesz. 6 str. 58—72; Literatura śląsko-polska XVII w. „Zaranie Śląskie“ 1930, str. 122—131; Literatura śląsko-polska XVIII w., tamże 1932, str. 3—17; Charakter literatury odrodzenia narodowego na Śląsku, tamże 1930 str. 183—186.

Dr. Stanisław Komar, Edward Rybarz, dr. Aleksander Szczepański: Górny Śląsk. Nakładem Okręgu Śląskiego Z. O. K. Z. (1934) str. 9—107, zwłaszcza 26—29, 55—72, 87—107.

Stanisław Wallis: Życiorys wybitnych osobistości i Piśmiennictwo polskie w książce zbior. „Powiat Świętochłowicki“ Katowice 1931, str. 27—42 i 336—340.

*

Michał Wiszniewski: Historia literatury polskiej. Kraków 1840—1857. Tomów 10.

Wacław Aleksander Maciejowski: Piśmiennictwo polskie. Warszawa 1851—2. Tomów 4.

Aleksander Brückner. Dzieje literatury polskiej w zarysie. Warszawa—Kraków 1908 tomów 2.

Aleksander Brückner: Dzieje kultury polskiej. Kraków 1931—33, tomów 3.

Aleksander Brückner: Geschichte der polnischen Literatur. Leipzig 1901, zwłaszcza str. 474—476.

Roman Pilat: Historia literatury polskiej I. Literatura średniowieczna wydał St. Kłosowski. Warszawa 1926.

Dzieje literatury pięknej w Polsce. (Encyklopedia Polska Akademii Umiejętności). Kraków 1918, 2 tomy.

Gabrjel Korbut: Literatura polska. Wydanie II. Warszawa 1929—1931. Tomów 4.

*

Karol Estreicher: Bibliografia polska, tomów 30 i 2 dodatkowe Kraków 1870—1935.

Karol Estreicher: Bibliografia polska XIX st. (1881—1900). Kraków 1906—1916. Tomów 4.

Ks. Józef Londzin: Kilka druków śląsko-polskich z zeszłego i pierwszej połowy bieżącego stulecia i t. d. III. Sprawozdanie pryw. gimnazjum polskiego Cieszyn 1897.

Ks. Józef Londzin: Bibliografja druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od r. 1716—1904. Cieszyn 1904 (Odbitka z IX Sprawozdania gimnazjum w Cieszynie).

Ks. Józef Londzin: Uzupełnienia do „Bibliografji“, jakoteż bibliografja nowszych druków aż do r. 1922. XXV—XXVII. Sprawozdanie jubil. gimnazjum im. Osuchowskiego w Cieszynie 1922 str. 81—113 i XXVIII Sprawozdanie tego gimn. Cieszyn 1923, str. 2—37.

Jan Szeruda: Kilka nieznanych druków polsko-ewangelickich ze Śląska Cieszyńskiego. Reformacja w Polsce t. III, str. 141—143.

Jan Szeruda: Bibliografja polsko-ewangelicka XIX i XX. Warszawa 1925. (Rocznik Ewang.).

Ludwik Brożek: O bibliografji cieszyńskiej i rzeczach pokrewnych. „Zar. Śl.“ 1930, str. 4—8.

Dr. Karol Piotrowicz: Polonica w Niemczech. Nauka Polska t. XVIII. Warszawa 1934.

Karl Kaisig und N. H. Belée unter Mitarbeit von *Lena Vogt*: Deutsches Grenzland Oberschlesien. Ein Literaturnachweis. Gliwice 1927 i 1928, 2 tomy.

Dr. Ernst Boehlich. Bibliographie der schlesischen Volkskunde. Breslau 1930 (Schlesische Bibliographie B. III), zwłaszcza str. 56—60, 362—396, 644—645.

*

Ks. Hieronim Juszyński: Dykjonarz poetów polskich. Kraków 1820, 2 tomy.

Ignacy Chodynicki: Dykjonarz uczonych Polaków i t. d. Lwów 1833, 3 tomy.

Ks. bp. Józef Sebastian Pelczar: Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce, II wydanie. Kraków 1917.

Martinus Hankius: De Silesiis indigenis eruditibus ab. a. 1170—1550. Lipsk 1707.

Martinus Hankius: De Silesiis alienigenis eruditibus ab. a. 1170—1550. Lipsk 1707.

Johannes Jacob Fuldener: Bio- und Bibliographia Silesiaca. Wrocław 1731.

Karl Gabriel Nowack: Schles. Schriftsteller Lexicon etc. Wrocław 1836—43. 6 tom.

Karl Gustaw Berner: Schlesische Landleute. Lipsk 1901.

Fr. Andreae, Max Hippe, Paul Knötel, Otf. Schwarzer: Schlesische Lebensbilder, 2 Teile. Breslau 1926.

Leopold Scherschnik: Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschener Fürstenthum. Cieszyn 1810.

Alfons Szyperski: Geografja talentów wielkopolskich. Poznań 1934.

III Antologje

Wyznanie narodowe Śląska. Głos jego poezji. Opole 1919.

Paweł Musiol: Odrodzenie narodowe śląskie. Zaranie Śląskie 1931 str. 62—70.

Hugo Kegel: Oberschlesien in d. Dichtung bearb. von Karl Kaisig. Berlin 1926.

Kurt Wagner: Schlesiens mundartliche Dichtung von Holtei bis auf die Gegenwart. Breslau 1917.

Wilhelm Müller-Rüdersdorf: Der Schlesierbaum. Eine Dichterlese vom 13. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Görlitz 1922.

IV Literatura ludowa

- Andrzej Cinciała*: Pieśni ludu śląskiego z okolic Cieszyna, Kraków 1885.
- Andrzej Cinciała*: Przysłowia, przypowieści i zwroty językowe. Cieszyn 1885.
- Juljusz Roger*: Pieśni ludu polskiego w Górnym Śląsku. Wrocław 1863.
- Franz Jędrzejewski*: Dr. Julius Roger, Ein Freund und Wohltäter Oberschlesiens. Laurahütte 1912.
- Hoffmann v. Fallersleben*: Ruda, Polnische Volkslieder der Oberschlesier, Cassel 1865.
- Straduna*. Polnische Volkslieder der Oberschlesier, übertr. von Emil Erbrich. Breslau 1891.
- Volkslieder der Oberschlesier metrisch übertr. von Albert Weiss. Leipzig 1867.
- Jędrzejewski*: Oberschlesische Volkslieder von Julius Roger II Aufl. Schweidnitz 1925.
- Pieśni ludu polskiego na Śląsku*. Dodatek do „Zarania Śląskiego“, 3 zeszyty I tomu.
- Robert Fiedler*: Kilka pieśni ludu polskiego w Dolnym Śląsku. „Przyjaciół Ludu“ 1846.
- Pieśni ludowe z polskiego Śląska*, z rękopisów zebranych przez ks. Emila Szramka oraz zbiorów dawniejszych A. Cinciały i J. Rogera wydał Jan St. Bystron. Kraków. Tom I zesz. I 1927, zeszyt II, 1934.
- *
- Józef Lompa*: Powieści gminne śląskie. „Dziennik Górnosławski“ 1848/49, nr. 39—41, 46, 48, 50, 53—54, 66, 68, 73, 75, 80, 83—84, 88.
- Klechdy ludu polskiego na Szląsku*. Przyjaciół Ludu. Leszno 1844—45.
- Roman Zamarski (Zmorski)*: Podania i baśni ludu w Mazowszu, z dodatkiem szląskich i wielkopolskich spisał... Wrocław 1852.
- Legends i podania górnosławskie*. „Warta“ 1875 nr. 30, 42, 44—45.
- S. J.* Podania Szląskie. „Tygodnik Ilustr.“ 1881 i 1882, nr. og. zb. 393 i 332.
- Jan Kupiec*: Legendy, bajki i powiastki górnosławskie. „Oświata“, Poznań 1877—1884.
- Jan Kupiec*: Powieści i bajki śląskie. Część I. Poznań 1884.
- Lucjan Malinowski*: Powieści ludu polskiego na Śląsku. Kraków 1900 i 1901.
- Materiały antropol.-archeol. i etnograficzne t. IV dz. II str. 3—80 i t. V Dz. II str. 3—272, wydali Jan Bystron i R. Z. (awiliński).
- Ks. E. Grim*: Baśnie z Podbeskidzia Śląskiego zebrał... Cieszyn 1929.
- Oskar Kolberg*: Śląsk Górny, wydał Sew. Udziała. Materiały antropol.-archeologiczne i etnograficzne. Kraków, t. VII dz. II str. 140—212.
- Józef Lompa*: Przysłowia i mowy potoczne ludu polskiego w Szląsku. Bochnia 1859.
- Paul und Hildegard Knötel*: Oberschlesische Sagen. Berlin 1911.
- Ludomir* (ks. dr. Szramek): O zbiorach pieśni ludowych na Górnym Śląsku Bytom 1914.
- Ks. dr. Emil Szramek*: Historia zbiorów pieśni ludowych na Śląsku. Księga pamiątkowa VI ogólnosławskiego Zjazdu Śpiewaków. Katowice 1930 str. 29—39.
- Dr. Ernest Farnik*: O poezji ludowej na Śląsku Cieszyńskim. Cieszyn 1904.
- Ks. Józef Londzin*: Poezja ludowa (z teki pośmiertnej). „Zaranie Śląskie“ 1930, str. 169—170.
- Piotr Poniewiera*: Nieco o pieśni wojackiej na Górnym Śląsku, „Głosy z nad Odry“, 1919, str. 75—78, 124—132, 188—192.

Lucjan Malinowski: Listy z podróży etnograficznej po Śląsku. „Na dziś“. Rok I Kraków 1872 str. 289—318.

Lucjan Malinowski: Zarysy życia ludowego na Śląsku. Ateneum 1877, I str. 357—393.

*

Eugenjusz Kucharski: „Pani pana zabiła“ jako zabytek średniowiecznej poezji dworskiej. Pamiętnik Literacki 1931, str. 349—376, 509—537.

Wincenty Ogrodzinski: Stara pieśń śląska o pani, co pana zabiła. „Polonia“ z 6. III. 1934 nr. 3433.

V Średniowiecze

Wiszniewski, Maciejowski, Korbut, Pilat, ks. bp. Pelczar, ks. bp. Gawlina, Bialecki, Łakomy, jak wyżej. Literatura do poszczególnych autorów u *Korbuta*. *Antoni Malecki*: Z dziejów i z literatury. Lwów 1896, str. 276—370: Klasztor w Polsce w obrębie wieków średnich.

Wilhelm Bruchnalski: Rozwój wymowy w Polsce. Dzieje literatury pięknej II 241—418.

Karol Mecherzyński. Hist. wymowy w Polsce. Kraków 1856—60. Tomów 3.

Aleksander Brückner: Kazania średniowieczne cz. I—III. Rozprawy Wydz. Filol. Akad. Umiej. XXIV str. 38—97, 317—390., t. XXV str. 115—205. Kraków 1895 i 1897.

Ks. dr. Alojzy Jougan: Homilje polskie od czasów najdawniejszych. Lwów 1902.

B. Vydra: Polska sredoveka literatura kazatel'ska a její vzdahy ke kazatel'ske literature ceske. Praha 1928.

Abraham Bzovius: Tutelarior Silesiae seu de vita rebusque praeclare gestis B. Ceslari Odrovansi Praedicatorum etc. Cracoviae 1608. (Krytyka Bzowskiego w *dr. Carl Blasel*: Der selige Ceslaus. Breslau 1909).

X. Sadok Barącz. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce. Lwów 1861, tomy 2.

Johannes Chrysostomus: Drei schlesische Landesheilige. Breslau 1897.

Władysław Nehring: Kazania Gnieźnieńskie. Rozp. Wydz. Filol. Ak. Um. XXV, Kraków 1897, zwłaszcza str. 25.

Dr. Tadeusz Grabowski: Literatura Śląska jako wyraz spójni z Polską—Macierzą. Polonia nr. 3609 z 28. X. 1934.

*

H. Zeissberg: Dziejopisarstwo polskie wieków średnich. Przekład z niemieckiego. Warszawa 1877, 2 tomy, zwłaszcza I str. 144—207.

Monumenta Poloniae Historica. Tom III. Lwów 1878 [tu str. 423—789: Chronicon principum Poloniae ze wstępem *Z. Węclewskiego*, Chronica Polonorum ze wstępem *L. Cwiklińskiego*, Annales Silesiaci compilati ze wstępem *Miecz. Błażowskiego*; roczniki i Monumenta Lubensia ze wstępem *Aug. Bielowskiego*, Cronica Silesiae abbreviata, Cronica Petri comitis i De expulsionem Judaeorum ze wstępami *Semkowicza A.*; tom IV. Lwów 1884 [tu str. 1—5 De persecutione Judaeorum ze wstępem *W. Kętrzyńskiego*, str. 501—661 Vita S. Hedwigis i Vita Annae ducissae Silesiae ze wstępami *Semkowicza*, str. 818—895. De vita et miraculis S. Jacchonis ze wstępem *L. Cwiklińskiego*], tom VI Kraków 1893 [tu str. 534—585: Catalogi episcoporum Vratislaviensium ze wstępem *W. Kętrzyńskiego*].

Scriptores rerum Silesiacarum, oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber, herausg. von dr. *Gustav Adolf Stenzel* I Band, Breslau 1853 [tu: *Chronica Polonorum*, *Breve Chronicon Silesiae*, *Chronica principum Poloniae*, *Catalogus abbatum Saganensium*], II Band Breslau 1839 [tu: *Vita S. Hedwigis*, *Vita Annae ducissae*, *Gesta abbatum monasterii S. Vincentii*, *Chronica B. Mariae Virginis in Arena*, na str. 1—286], X Band, Breslau 1877 str. 1—66: *Annales Glogovienses* herausgeg. von *Hermann Markgraf*.

Olgierd Górka: Studja nad dziejami Śląska i Najstarsza tradycja opactwa w Lubiążu. Lwów 1911.

Olgierd Górka: Ueber die Anfänge des Klosters Leubus. Breslau 1913.

Wilhelm Schulte: Die politische Tendenz der *Chronica principum Poloniae*. (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte I B.) Breslau 1906.

Liber foundationis claustris S. Mariae Virginis in Heinrichow. Breslau 1854.

Karol Szajnocha: Przed sześciuset laty. Dzieła I str. 323—348. Warszawa 1876.

A. Rybarski: Księga Henrykowska. Warszawa (1923).

*

[*Benedykt Polak*] Tekst łaciński podróży wydał ostatnio Giorgio Pullé w *Studi Italiani di Filologia Indoiranica* t. IX (1913), (Por. recenzję *Romana Polaka* w *Pamiętniku literackim* 1930 str. 158—160).

Ks. J. Umiński: Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. i papież Inocenty IV. Lwów 1922.

Aleksander Birkenmajer: Studja nad Witelonem cz. I—IV (w streszczeniu) Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akad. Um. Kraków 1918 nr. 9 str. 7—8, 1920 nr. 7, str. 10—15, 1922 nr. 3, str. 4—6, 1926 nr. 3 str. 17—20.

Aleksander Birkenmajer: Witelo e lo studio di Padova. Omaggio dell' Accademia Pollaca di scienze e lettere all' Università di Padova. Cracovia 1922, str. 145—168 (obszerniej podana część IV.).

Aleksander Birkenmajer: Studja nad Witelonem cz. I. Archiwum Komisji do badania historii filozofii w Polsce t. II, cz. I. Kraków 1921, str. 1—149.

Kazimierz Morawski: Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 1900, 2 tomy.

Ks. Jan Nep. Fijałek: Studja do dziejów uniwersytetu krakowskiego i jego wydziału teologicznego w w. XV. (Rozp. Wydz. Filol. Akad. Um. t. XXIX, str. 1—182). Kraków 1899.

Ks. Jan Fijałek: Mistrz Jakób z Paradyża i uniwersytet krakowski w okresie soboru bazylejskiego. Kraków 1900, 2 tomy.

Ks. K. Miaskowski: Beiträge zur Krakauer Theologengeschichte. Paderborn 1899.

Henryk Struve: Historia logiki jako teorii poznania w Polsce. Warszawa 1911.

Feliks Jaroński: De Michaeli Vratislaviensi diatribe. Miscelanea Crac. I. 1814.

[*Adolf Franz*: Der Magister Nicolaus Magni de Jawor. Freiburg in B. 1898].

Symbola ad historiam naturalem medii aevi. Kraków 1900 [Tu wydanie *Antibolomenum Jana Stanki* ze wstępem *Józefa Rostafińskiego*].

Aleksander Brückner: Średniowieczna poezja łacińska w Polsce. Rozprawy Filol. Akad. Um. Kraków 1892, 1893 i 1894, tom XVI str. 304—372, tom XXII str. 1—62, t. XXIII, str. 268—319.

Ryszard Ganszyniec: Echa pieśni goljardowej w Polsce. Przegląd Human. V. (1930).

Wilhelm Bruchnalski: Poezja polska średniowieczna. Dzieje lit. pięknej I str. 47—121.

Jan Łoś: Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543. Kraków 1915. (wyd. II: Początki piśmiennictwa polskiego. Lwów 1922).

Aleksander Brückner: Literatura religijna w Polsce średniowiecznej. Warszawa 1902—4, 3 tomy.

Aleksander Brückner: Średniowieczna proza polska. Kraków 1923 (Bibl. Narodowa nr. 68).

Aleksander Brückner: Średniowieczna pieśń religijna polska. Kraków 1923 (Biblioteka Narodowa, nr. 65).

Stefan Vrtel-Wierczyński: Wybór tekstów staropolskich. Lwów 1930.

Stefan Vrtel-Wierczyński: Średniowieczna poezja polska świecka. Kraków 1923 (Bibl. Narodowe nr. 60).

Mikołaj Bobowski: Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI w. Kraków 1893 (Rozprawy Wydz. Filol. Akad. Um., tom XIX.).

Jan Bystroń: Rozbiór porównawczy znanych dotąd najdawniejszych tekstów modlitwy pańskiej, pozdrowienia anielskiego, składu apostołskiego i dziesięciorga przykazań. Prace Filologiczne I str. 345—390. Warszawa 1885.

Ludwik Bernacki. Geneza i historia Psalterza Florjańskiego. Lwów 1927. (Odbitka z Rocznika Zakładu Narodowego im. Ossolińskich I).

Aleksander Brückner: Drobne zabytki języka polskiego. Rozp. Wydz. Filol. Ak. Um. XXV str. 245—8.

Stanisław Dobrzycki: Studja nad średniowiecznym piśmiennictwem polskim. Rozprawy Wydz. Filol. Akad. Um. XXXII str. 104—109, Kraków 1901. (porównaj tegoż: Z dziejów literatury polskiej. Kraków 1907 str. 5—50: Polska poezja średniowieczna i Historia literatury polskiej tom I. Poznań 1927 oraz *Bron. Chlebowski*: Zadanie historii literatury polskiej wobec warunków i czynników jej dziejowego rozwoju. Ateneum 1885, I str. 88—111 i 302—322 i odbitka).

Joseph Klapper: Das mittelalterliche Volksschauspiel in Schlesien (Mitteilungen der Schles. Gesellschaft für Volkskunde B. XXIX. Breslau 1928 str. 168—216).

Władysław Nehring: Listy polskie śląskie XVI w. Pamiętnik Literacki 1902 str. 449—69.

Franciszek Piekosiński: Prawa, przywileje i statuta m. Krakowa. Kraków 1885 t. I str. 399.

Ryszard Ganszyniec: Polskie listy miłosne dawnych czasów. Lwów 1925.

Kazimierz Kolbuszewski: Ruchy husyckie w Polsce i wpływ ich na piśmiennictwo. Reformacja w Polsce I.

M. Heitzmann: Jana Wycliffa traktat de universalibus i jego wpływ na uniwersytet praski i krakowski. Arch. Komisji do badań hist. filoz. t. II cz. II, 1926.

VI Humanizm

Kazimierz Morawski: Historia uniwersytetu Jag. (j. w.).

Kazimierz Morawski: Walka o język polski w czasach Odrodzenia. Kraków 1923.

Kazimierz Morawski: Czasy Zygmunto-wskie na tle prądów Odrodzenia, Warszawa 1922, str. 1—27: Mieszkaństwo krakowskie w epoce wczesnego Odrodzenia.

Henryk Barycz: Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce Odrodzenia (1500—1610). Kraków 1935.

Stanisław Lempicki: Renesans i humanizm w Polsce, Kultura Staropolska. Kraków 1932 str. 205—238.

Aleksander Brückner: Język narodowy w Un. Krakowskim. Kwart. hist. XIV, 191—199.

Kazimierz Piekarski: Książka w Polsce XV i XVI w. Kultura Staropolska str. 352—384.

[Gustav Bauch: Beiträge zur Literaturgeschichte des schlesischen Humanismus. I—VIII. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens. Breslau 1892—1906 B. XXVI, 213—248, XXX, 128—156, XXXI, 123—164, XXXII, 49—104, XXXVI, 120—168, XXXVIII 292—342, XXXIX 156—198, XL 140—184].

Tadeusz Sinko: Historia poezji łacińskiej humanistycznej w Polsce. Dzieje literatury pięknej w Polsce, I str. 122—178.

Osias Schwarz: De Laurentii Corvini studiis Platonis. Eos XXXIV Lwów 1932—1933, str. 131—166 (Tam i u Korbuta literatura uprzednia o Corvinusie).

Karol Mecherzyński: O pobycie Konrada Celtesa w Polsce i jego wpływie na rozbudzenie humanizmu. Sprawozdania Akad. Um. Wydział Filol. t. IV. Kraków 1876 i odb. *Adolf Mułkowski*: De vita et scriptis Georgii Libani Lignicensis. Kraków 1836.

Dr. Józef Reiss: Jerzy Liban z Lignicy jako muzyk. Sprawozd. Ak. Um. 1921, nr. 5.

Paweł Czaykowski: De antiqua Polonorum poesi. Miscellanea Cracov. 1815 (O Mymerze).

Aleksander Birkenmajer: Prelekcja wstępna Jana Solfy z r. 1513. Archiwum Komisji do badania hist. filozofji w Polsce t. II cz. I str. 162—169. (Literatura str. 163 uw. 3).

dr. Jan Lachs: Ephorinus i Różanka. Z dziejów uczestnictwa lekarzy w ruchu reformacyjnym. Reformacja w Polsce II, str. 186—190.

Józef Majer: Kilka wiadomości o Walentym z Lublina i Walentym Fontanie. Kraków 1845.

Zygmunt Węclewski: Ślężacy w Polsce I—II. Przewodnik nauk. lit. Lwów 1879 str. 1—20, 97—117, 193—217, 289—304, 385—400, 481—499. (O Schroeterze i Schoneusie).

Feliks Piestrak: Opis salin wielickich przez A. Schroetera. Wieliczka 1902.

Ludwik Ćwikliński: Adam Schroeter, uczony i poeta śląski XVI w. i jego poemat o salinach wielickich. Dziennik Poznański 1922 nr. 294—297.

Korneli Heck: Szymon Szymonowicz. Jego żywot i dzieło. Kraków 1903, t. II str. 171—178. (O Schoneusie).

Adam Placotomus: Paraphrasis Historiae de Susanna etc. Rękopis Biblj. Jag. nr. 5575, str. 110—112.

J. Pawlikowski: Benedicti a Cosmin carmina, edidit. ., Sprawozdanie gimnazjum św. Anny w Krakowie 1894.

Franciszek Popiołek: Szkice z dziejów kultury Śląska. X Sprawozdanie gimnazjum polskiego w Cieszynie 1905. Str. 11—12.

Tadeusz Sinko: Zapomniany humanista śląski. Jan Karol Skop z Cieszyna. Roczniki Tow. Przyj. Nauk na Śląsku II str. 119—141.

Tadeusz Sinko: Awanturniczy poeta cieszyński z początku XVIII w. Zaranie Śląskie 1930, str. 53—58.

Ks. dr. F. Knosala: Bielszowice, Kończyce, Pawłów. Katowice 1928 (Tam rozdz. o Kulanku).

Ks. Jan Kudera: Dystychy łacińskie Ks. Mateusza Nygi z Mysłowic. Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku. II str. 281—291.

Nadto zobacz: *Wiszniewski, Maciejowski, Kot*, a zwłaszcza *Korbut* pod autorami.

VII Protestantci

Wiszniewski, Maciejowski, Korbut, Dobrowolski, K. Mechrzyński: Historia wymowy, *Bruchnalski*: Rozwój wymowy, *Klemenz*: Der Anteil Oberschlesiens, (j. w.).

Paweł Musioł: Literatura śląsko-polska XVII i XVIII w. (patrz wyżej).

J. K. Sembrzycki: Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Ślązaków od r. 1670. Nawsi — Cieszyn (1888).

Jan Szeruda: Początki piśmiennictwa ewang. na Śląsku Cieszyńskim. Cieszyn 1923.

Andrzej Buzek: Dzieje polskości w kościele ewangelickim na Śląsku. Zar. Śląskie 1933 str. 8—10 i 1934 str. 25—29.

*

Tadeusz Grabowski: Literatura luterska w Polsce wieku XVI (1530—1630). Poznań 1920.

Tadeusz Grabowski: Z dziejów literatury kalwińskiej w Polsce (1550—1650). Kraków 1906 (Odbitka z t. XLIII Rozpraw Wyd. Filol. Akad. Um.).

Kazimierz Kolbuszewski: Postyllografja polska XVI i XVII w.. Kraków 1921. [*S. J. Ehrhardt*: Presbyterologie des evangelischen Schlesiens. Liegnitz 1780—1790, 4 tomy.

H. Koelling: Presbyterologie des Kreuzburger Kirchenkreises. Breslau 1867.

I. Kindler: Einige Beiträge der evangelisch-polnischen Literatur. Creuzburg 1864 (Abdruck aus Oster-Programm der höheren Bürgerschule zu Creuzburg)].

*

Juljusz Bursche: Program polskiego uniwersalizmu chrześcijańskiego. Warszawa 1927.

Aleksander Brückner: Przyczynki do słownictwa polskiego. Rozprawy Wyd. Filol. Akad. Um., t. XXXVIII str. 382 i nast. (Gdacijs).

Ks. P. Nikodem. Nieznana Postyla. Posel Ewang. 1928 nr. 15 (Wilczek).

Jan Szeruda: Kilka nieznanych druków polsko-ewangelickich z Śląska Cieszyńskiego. Reformacja w Polsce III, str. 141—143.

Catechismus quadrilinguis, artykuły J. St. Bystronia i Wagnera w Reformacji w Polsce II, str. 126—7 i 237—8.

Oskar Michejda: Pamiętnik pierwszego pastora cieszyńskiego. Kalendarz Ew. 1932 str. 112—125 (o Muthmannie).

Jan Wantuła: Ks. Jan Kłapsia, pierwszy kaznodzieja zboru w Jaworzu. Posel Ewangelicki 1932, nr. 11—16 i osobno.

Jan Wantuła: Pamiętnik gazdy Jury Gajdzicy z Cisownicy, wydał i wstępem opatrzył... Zaranie Śląskie 1930 str. 146—152.

VIII Arjanie

Wiszniewski, Maciejowski, Kot, Musioł Paweł j. w.

Christophorus Chr. Sandius: Bibliotheca Antrinitariorum sive Catalogus scriptorum etc. Freistadii 1684.

Samuel Friedrich Lauterbach. Ariano-Socinismus olim in Polonia. Der ehemalige Polnische Arianische Socinismus etc. Frankfurt—Leipzig 1725.

Fridericus Samuel Bock. Historia Antrinitianorum cum maxime Socinianismi et Socinianiorum. Regiomonti et Lipsiae 1776. 2 części.

Earl Morse Wilbur. Our Unitarian Heritage. Boston 1925 (Obszerna recenzja E. Burschego w „Reformacji w Polsce“ V z. 2, str. 129—157).

Tadeusz Grabowski. Literatura arjańska w Polsce 1560—1660. Kraków 1908.

Henryk Merczyng. Polscy deści i wolnomyśliciele za Jagiellonów. Przegląd Historyczny XII str. 280—281 (o Seidlu).

Marck Wajsbłum. Dyteści małopolscy. Reformacja w Polsce V z. I, str. 32—97. (O Schomanie str. 45—48, 68—69, 84—86).

X. A. K.(ozielek). Stare wiersze o Górnym Śląsku. Głosy z nad Odry 1921, str. 76—78.

IX Katolicy i utwory pozawyznaniowe

Londzin. Kilka druków, *Wiszniewski, Mecherzyński, Bruchnański, Pelczar, Barącz, Dobrowolski, Korbut, Musiol P., Klemenz j. w.*

P. Chrysogonus Reisch. Geschichte des St. Annaberges in Oberschlesien. Breslau 1910.

P. Chrysogonus Reisch. Die Franciskaner im heutigen Schlesien vom Anfange des 17. Jahrhundertes bis zur Säkularisation. Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Schl. XLVII str. 276—300.

Herrmann Hoffmann. Die Jesuiten in Oppeln. Breslau 1934, oraz inne rozprawy tego autora o jezuitach w Głogowie, Brzegu, Świdnicy, Sycowie i Jeleniogórze.

Wincenty Ogrodziński. Górnośląska książka nabożna z XVIII w. Polonia nr. 3539 z 19. VIII. 1934.

Ks. Alojzy Kozielek. Sługa Boży ks. Marcin Strzoda. Głosy z nad Odry 1921, str. 85—87.

Aug. Weltzel. Geschichte von Ratibor. Ratibor 1861 str. 530 (Barteczko).

Feliks Kucharzewski. O początkach piśmiennictwa technicznego w Polsce. Warszawa 1900.

Feliks Kucharzewski. Wstęp do wyd. Strumieńskiego w Biblj. Pis. pol. Kraków 1897.

Walenty Roździeński. Officina ferraria i t. d. wyd. R. Pollak. Poznań 1933 (zwłaszcza str. 5—8).

Roman Pollak. Walenty Roździeński i jego staropolski poemat o hutnictwie. Komunikat nr. 25 Instytutu Śląskiego.

Franciszek Popiołek. Poezje z dawnych lat. Dziennik Cieszyński 1910 str. 87.

Ludwik Szczep. Nowak. Pacierz Śląski z XVIII w. Zaranie Śląskie 1930 str. 200—203.

L. Musiol. Przyczynek do dawnej górnośląskiej poezji okolicznościowej. Zaranie Śląskie 1930 str. 76—77.

Lucjan Malinowski. Zabytek języka polskiego na Śląsku z wieku XVII. Prace Filologiczne VI str. 617—618.

Wincenty Ogrodziński. Związki duchowe Śląska z Krakowem na przełomie w. XVIII i XIX. Katowice 1935.

X Wpływ polski na literaturę niemiecko-śląską XVII w.

Aleksander Brückner: Promieniowanie kultury polskiej na kraje sąsiednie. Kultura Staropolska, Kraków 1932 str. 704—726 zwłaszcza 724.

Stanisław Tomkowicz: Kochanowski i poeci niemieccy XVII w. Przegląd Polski 1884 t. XXIII str. 340—352.

Kazimierz Kapalka: Niemieckie tłumaczenie Fraszek Kochanowskiego i Kolędy z r. 1652. Pamiętnik literacki 1913 str. 168—182.

Sp. Wukadinović: Jan Kochanowski, Die Abfertigung der griechischen Gesandten übersetzt usw. Poznań 1930, str. 70—72, 79.

Alicja Simonówna: Pieśń Kochanowskiego „Nadziei nie trzeba tracić“ w tłumaczeniu niemieckim z XVII w. Pamiętnik Literacki 1908, str. 139—141.

Lucjan Siemieński: Anioł Ślązak. Dzieła t. V str. 198—142. Warszawa 1881. [*Georg Ellinger*: Angelus Silesius, ein Lebensbild. Breslau 1927.

C. Selmann: Angelus Silesius und seine Mystik. Breslau 1896].

Hans Schweinichen: Memorial-Buch, wyd. Hegaur Engelb. München b. d.

Xawery Godebski: Pamiętnik Hansa Ślązaka z XVI w. Paryż 1847.

Hans Schweinichen: Pamiętnik do dziejów Szląska i Polski 1552—1602, przekład skrócony H. Feldmanowskiego. Drezno 1870. (Bibl. pam. i podróży J. I. Kraszewskiego t. II.). Nadto p. opracowania niemieckie u *Heckla* j. w.

Christianus Fridericus Paritius: Commentatio brevis ex historia literaria qua de quibusdam Silesiis eruditus in Polonia muneribus functis paucula disserit... Cracoviae 1816.

XI Epoka przebudzenia

L. Malinowski: Zarysy życia, Podróż etnograficzna; *Lompa* w Dzienniku Górnośląskim, Szkole Polskiej, Kronice wiad.; *Łepkowski*; *Klemenz*; *Dobrowolski* *Kaz.*; *Fr. Michejda*; *Alf. Parczewski*; *G. Korbut* t. IV; *Brückner*: Dzieje lit. pol. t. II.; *Paweł Musioł*: Rzut oka, Charakter liter; *St. Wallis*, jak wyżej.

*

Konstanty Prus: O pierwszych polskich drukarzach i wydawcach na Górnym Śląsku to i owo. Mikołów 1920.

Książd (Jan Kudera): Polska pieśń nabożna na Górnym Śląsku. Zarys historyczny i ocena. Bytom 1911.

Książd (Jan Kudera): Dziennikarstwo polskie na Śląsku. Zarys historyczny. Bytom 1912.

Ks. Jan Kudera: Obrazy Ślązaków wspomnienia godnych. Tom I. Mikołów 1920. (Do tej epoki odnoszą się: J. Gałęczka, K. Kosicki, J. A. Ficek, J. Lompa, Sz. Perzych, J. Szafranek, A. Stabik; bp. A. Włodarski, bp. B. Bogedain, Jan Dzierżoń, J. Laxy, E. Smółka, K. Miarka, J. Gajda str. 7—65, 72—81; po każdym życiorysie literatura do r. 1920).

Ludomir (*Ks. E. Szramek*): W obronie polskośći Górnego Śląska cz. I. Opole 1918 (Tu o Schumlu, Richterze, Pohlem, Schemmlu, Lompie, Kosickim, Szafranku, Bogedainie i in., także literatura przedmiotu).

Kazimierz Ligoń: Poeci Górnego Śląska. Krótki zarys historii literatury ludowej na Górnym Śląsku. Lwów 1920 (Do tej epoki str. 8—18, 33—37).

(*Stalmach*) List ze Szląska austriackiego. Przegląd Poznański IX (1849) str. 261—266.

Bolesław Limanowski: Odrodzenie i rozwój narodowości polskiej na Śląsku. Wydanie III. Warszawa 1921. (Często nieścisłe).

Jan Grzegorzewski: Zarysy i sylwetki z Księstwa Cieszyńskiego. Ateneum 1885, t. I. (og. XXXVII), str. 1—27, 233—256, 518—540. (O tej epoce str. 1—27).

Ks. Józef Londzin: Przyczynek do historii początków ruchu narodowego na Śląsku cieszyńskim. Cieszyn 1926.

Ks. Józef Londzin: Piśmiennictwo na Śląsku Cieszyńskim. Zar. Śląskie 1930, str. 116—121.

K. Banszel: Z przeszłości życia umysłowego i religijnego polsko-ewangelickiego na Górnym Śląsku faktów kilka. Głos Ewangelicki 1933 nr. 2.

Władysław Zabawski: Droga do Ziemi Obiecanej. Ruch narodowy na Śląsku Cieszyńskim i udział w nim ewangelików (1848—1920). Cieszyn 1934.

*

T. Joteyko: Józef Elsner, wstępem zaopatrzył St. Niewiadomski. Warszawa 1934.

Dr. Jan Wytrzens: Życiorys L. Jana Szersznika. Zaranie Śląskie 1930, str. 131—8, 186—94.

Ks. Karol Pressfreund: Życiorys ś. p. Ks. Jana Alojzego Ficka. Bytom 1864.

Konstanty Prus: O walce z pijaństwem na Śląsku Górnym za czasów ks. Ficka (w r. 1844). Bytom 1914.

Konstanty Prus: Józef Lompa, jego życie i prace. Bytom 1913.

Kaz. Dobrowolski: Uwagi wstępne i t. d. str. XXXIV—LVI (tu i u Prusa podana bibliografia i uprzednia literatura o Lompie, najwcześniejsze artykuły wymienienia *Antoni Białecki*: Stanowisko J. Lompy i t. d. Kronika wiadomości krajowych i zagranicznych 1856, nr. 20, 21, 23).

Paweł Musioł: Józef Lompa w świetle swych listów do J. I. Kraszewskiego. Zaranie Śląskie 1932 str. 65—74.

Ks. Biskup Bernard Bogedain. Gość Niedzielny 1934 nr. 38—42.

Franciszek Popiołek: Pierwsze czasopismo polskie na Śląsku. Zaranie Śląskie 1931, str. 153—156. (O Schemmlu i jego czasopismach).

Marta Pampuchówna: Działalność J. Łepkowskiego na polskim Śląsku w latach 1848—9. Polonia nr. 3724 z 24. II. 1935.

P. Chrysogonus Reisch: Geschichte des S. Annaberges str. 295—303 (O St. Brzozowskim).

Wincenty Ogrodziński: Śląski apostoł wstrzemięźliwości. Polonia nr. 3578 z 27. IX. 1934 (O Brzozowskim).

Ks. Jan Badeni: Ks. Karol Antoniewicz, Kraków 1896.

Winc. Ogrodziński: Górnślązak misjonarzem apostołskim na Wschodzie. Polonia z 23. IX. 1934, nr. 3574 (O Aulichu).

Jan St. Bystron: Polacy w Ziemi św., Syrii i Egipcie. Kraków 1930, str. 186—199 (O Władysławie Wężyku).

Wincenty Ogrodziński: Arystokrata-samarytanin. Polonia 2. IX. 1934, nr. 5553 (O Wł. Wężyku).

Ksiądz (Jan Kudera): Ks. Antoni Stabik. Bytom 1912.

Prof. K. Chodunsky: Jan Evang. Purkyne i t. d. Praha 1927 zwłaszcza str. 27—34.

F. Nowakowski: Życie i praca naukowa J. Purkyne. Warszawa 1862.

J. Purkyne: Ustawy literackiego Towarzystwa Wrocł. Uniw. Wrocław 1842. Pamiętnik Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego we Wrocławiu. Wrocław 1869. Pamiętnik Tow. Literacko-Słowiańskiego przy Uniw. Wrocławsk. Wrocław 1886.

- Władysław Nehring*: Jan Mikołaj Fritz. Tygodnik Illustr. 1870 str. 157.
- Józef Jachimek*: Wojciech Cybulski jako krytyk i historyk literatury. Poznań 1930 (Prace polonistyczne stud. Uniw. Poznańskiego nr. 2).
- Ignacy Chrzanowski*: Władysław Nehring. Wspomnienie pośmiertne. Warszawa 1909.
- Franciszek Michejda*: Ks. Kotschy Karol, pastor zboru ustroniańskiego, Cieszyn 1906.
- Fr. Ilesić*: Cieszyńsko-polska książka „Zaraza Gorzałki“ (1844). Zarnie Śląskie, 1931, str. 1—4.
- Jan St. Bystron*: Pamiętnik dra Andrzeja Cinciały, wydał i wstępem zaopatrzył, Katowice 1931.
- Ks. Józef Londzin*: Pięćdziesięcioletni jubileusz „Gwiazdki Cieszyńskiej“. Gwiazdka Cieszyńska 1898 str. 195—202.
- Jan Kuglin*: Gwiazdka Cieszyńska. Tęcza 1929 nr. 14.
- Emanuel Grim*: Paweł Stalmach jego życie i działalność w świetle prawdy. Cieszyn 1910.
- Ks. Józef Londzin*: Polemika o Pawła Stalmacha. Cieszyn 1925 (Odb. z Gw. Ciesz.).
- M. Gębarowicz*: Z puścizny rękopiśmiennej po Pawle Stalmachu. Przewodnik bibliograficzny 1926 nr. 6.
- Ludwik Brożek*: Uwagi dr. Andrzeja Cinciały o P. Stalmachu, wydał i wstępem zaopatrzył. . . . Zarnie Śląskie 1932, str. 97—116.
- Em. Grim — Jan Skryba* (K. Prus): Paweł Stalmach. Karol Miarka. Katowice—Cieszyn 1924 (na str. 114—115 bibliografia Miarki).
- Stanisław Betza*: Karol Miarka. Warszawa 1880.
- Adam Bar*: Karol Miarka jako redaktor „Katolika“. Katowice 1935.
- Ludwik Kobiela*: Karol Miarka jako folklorysta regionalny. — Talent pisarski i znaczenie Karola Miarki. — Pierwiastek religijny w pismach Karola Miarki. Zarnie Śląskie 1929 str. str. 16—23, 81—86 i 138—141.
- Ernest Farnik*: Chociszewski na Śląsku. Roczniki Tow. Przyj. Nauk Śl. III str. 322—28.
- Karol Kotula*: Jan Śliwka, pionier polskiego szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim. Głos Ewangelicki 1933, nr. 9—32, 34—37 i 44—50, oraz osobno Warszawa 1933.
- Leopold Marcin Otto*: Rozmyślenia i kazania. Cieszyn 1887 (na str. VIII—XXX życiorys przez *Fr. Michejdę*).
- Ks. E. Grim*. Siedemdziesięciopięciolecie pierwszej polskiej książki do nabożeństwa na ziemi cieszyńskiej („Praca codzienna“ ks. Ant. Janusza). Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku III str. 148—159.
- Ludwik Sikora*: Życiorys Adama Sikory, tkacza-poety z Jabłonkowa. Zarnie Śląskie I str. 12—18.
- Ernest Farnik*: Pieśniarz jabłonkowski (Adam Sikora). Gwiazdka Cieszyńska 1919 nr. 106—107.
- Robert Zanibal*: Księstwa Cieszyńskiego powieści, osobliwości, lud i jego obyczaje, śpiewy i t. p. wydał z uwagą *L. Brożek*. Zarnie Śląskie 1931 str. 217—222.
- Jan Zahradnik*: Czy Wacław Maciejowski był Ślązakiem. Zarnie Śl. 1930 str. 70—73.
- Ludwik Brożek*: Jeszcze o A. W. Maciejowskim. Zarnie Śląskie 1930 str. 143—148.

Wacław Olszewicz: Jeszcze o W. A. Maciejowskim. Zaranie Śląskie 1932, str. 220—222.

XII Okres wzmaganie się poczucia narodowego

Brückner: Dzieje lit. II.; *Korbut*: Literatura IV; *Fr. Michejda*; *A. Parczewski*; *L. Malinowski*: Zarysy życia, Podróż etnogr.; *P. Musioł*: Rzut oka; *Książdz*: Polska pieśń, Dziennikarstwo polskie; (*Szramek*): Wyznanie narodowe; *Limanowski*; *Zabawski*; *Grzegorzewski*: Zarysy i sylwetki, j. wyżej.

Ks. Jan Kudera: Obrazy Ślązaków itd. (Ligoń 66—71, Kulka, Bonczyk, Damroth, Kupiec, Robota, Lubecki, Badura, Myśliwiec i Przywara, str. 82—129 z literaturą przedmiotu do r. 1920 po każdym życiorysie).

Bron. Koraszewski: O języku i poezji Górnoślązaków. Wędrowiec 1900 i 1901. *Kazimierz Ligoń*: Poeci Górnego Śląska (str. 19—32, 38—39, 42—45).

Melanja Parczewska: Z poezji górnośląskiej. Przegląd literacki „Kraju“ petersburskiego 1890 nr. 23, str. 6—8. (Głównie o Bonczyku).

Frans. Slama. Vlastenecké putování po Slezsku. Praha 1885.

Stanisław Belza: Na Śląsku Polskim. Kraków 1890.

Adam Napieralski: Der „Katolik“ und d. schlesische Centrum von 1889 bis 1903. Bytom 1903.

Oswald Balzer: Dziennikarstwo polskie na Szlązku. Dla Szląska. Lwów 1895 str. 116—118.

Franciszek Zych: Na pruskim Szlązku. Dla Szląska. Lwów 1895, str. 71—76.

Kazimierz Wróblewski: O ruchu narodowym w Księstwie Cieszyńskim. Pamiętnik wiecu narodowego. Lwów 1903 i osobno.

Stanisław Warcholik: Śląsk Cieszyński i jego odrodzenie narodowe. Lwów 1909.

Ks. Rudolf Tomanek: Dorobek półwiekowej działalności oświatowej (Dzieje Dziedzictwa bł. Jana Sarkandra 1873—1923). Cieszyn 1924.

Ślązak (ks. E. Grim): Rzut oka na pięćdziesięciolecie Związku Śląskich Katoików (1883—1933). Cz. Cieszyn 1933.

*

Jeden z ostatnich. Wiadomości dla duchowieństwa. Poznań 1923 nr. 2—3 (ks. Radziejewski).

A. Wrzosek: Uniwersytet Poznański. Poznań 1925 str. 234—240 (o dr. Chłapowskim).

Br. Koraszewski: Jan Karol Maćkowski, wspomnienie pośmiertne. Gazeta Opolska 1915 nr. 121.

Miecz. Dereżyński: Jan Karol Maćkowski publicysta i literat wielkopolski. Inowrocław 1934.

Wincenty Ogrodziński: Sześć miesięcy więzienia za „Kopciuszka Śląskiego“. Polonia z 24. XII. 1931 nr. 2592 (o Koraszewskim i Statecznym).

Wincenty Ogrodziński: Za kratą w więzieniu wojskowym w Nisie w r. 1914. Polonia z 24. VII. 1932 nr. 2799 (O Koraszewskim).

Ks. dr. E. Szramek: Adam Napieralski, wspomnienie pośmiertne. Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku II str. 299—331.

Wincenty Ogrodziński: Dwa obrazy Górnego Śląska. Polonia z 26. III. 1932 nr. 2682 (o Hytrku i Statecznym).

Ks. Jacek (Jan Kudera): Ks. Rudolf Lubecki, jego życie i praca dla ludu górnośląskiego. Opole 1917.

Rektor Alfons Parczewski. Życie i praca. Odb. z Rocznika prawn. wil. Wilno 1930.

Melania Parczewska: Pisma, tom I. Wilno 1929. Wstęp o autorce pióra *Bolesława Lutomskiego* i *Sławomira Czerwińskiego*.

Ks. dr. E. Szramek: Książd Konstanty Damroth. Wyd. II popr. Opole 1920.

Ks. Jan Kudera: Konstanty Damrot (Czesław Lubiński) śląski wieszcz. Bytom 1920.

Dr. Stanisław Kasztelowicz: Tradycjonalizm w poezji ks. Damrotha. Komunikat nr. 21 Instytutu Śląskiego.

Konstanty Damroth (Czesław Lubiński): Z niwy śląskiej. Wiersze. Wydanie III zupełne. Mikołów (1923). Wstęp *K. Prusa* str. III—X. (Tu i u ks. Szramka bibliografia i literatura przedmiotu).

E. Grim: O poetach górnośląskich. Zaranie Śląskie III str. 49—52, 89—93 (o Lompie i Damrocie).

M. (J. K. Maćkowski): Dwaj szlasy poeci. Dziennik Poznański 1895 nr. 297 i 1896 nr. 1, 3—4. (O Bonczyku i Damrocie).

Jacek Kędzior (ks. J. Kudera): Ks. Norbert Bonczyk jako poeta. Opole 1918. (*Ks. E. Szramek*): Ks. Norbert Bonczyk. Życiorys. W 25-letnią rocznicę zgonu jego. Opole 1918 (Na str. 47—48 uprzednia literatura).

Ks. dr. Emil Szramek: ks. Norbert Bonczyk, Homer górnośląski i poeta walki kulturalnej. Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku II str. 1—62 i osobno. *Wincenty Ogrodziński*: Pod urokiem „Pana Tadeusza“ (Z cyklu: Lektura ks. Bonczyka w szkole). Szkoła Śląska 1934 str. 118—126, 169—181.

Książd Jacek (Ks. Jan Kudera): Juljusz Ligoń, jego życie i zasługi względem Górnego Śląska. Opole 1918.

Ks. dr. Szramek. Znaczenie Juljusza Ligonina. Głosy z nad Odry 1919 str. 145—168.

(*Br. Koraszewski*): Ks. Karol Myśliwiec. Wspomnienie pośm. Opolanin, kalendarz 1898.

Ks. Józef Niedziela: ks. Michał Przywara, życiorys i dzieła. Ze Śląska Polskiego. Opole 1917 str. 19—25.

Antoni Karbowski: U źródeł odrodzenia narodowego na Śląsku Górnym. Świat Słowiański 1908 i odbitka.

Ks. Paweł Raczek: Towarzystwa polskich akademików we Wrocławiu. Organizacje polskich akademików Górnoślązaków we Wrocławiu. Głosy z nad Odry 1921 str. 22—25, 56—58; 1922 str. 84—87.

Ks. dr. Emil Szramek: Początki pierwszego Tow. Polskich Górnoślązaków przy Uniwersytecie Wrocławskim. Śląska Myśl Akadem. Nr. 1, str. 23—33. Katowice 1932.

J. Łuka (K. Prus): Z dziejów Towarz. Przyjaciół Nauk na Śląsku. Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk. I. Katowice 1929 str. 1—18.

*

Dr. Jan Galics: Ks. Ignacy Świeży, jego życie i działalność. Cieszyn 1933.

Michejda Franciszek (Życiorys i pogrzeb). Cieszyn 1921.

Ks. Karol Michejda, pastor w Bystrzycy. Cieszyn 1924.

Jan Szeruda: Bibliografia prac Ks. dr. Jana Pindóra. Warszawa 1925. Odbitka z Głosu Ewang.

- Ks. Jan Pindór*: Pamiętnik opracował ks. senjor *Oskar Michejda*. I. Cz. Cieszyn 1932.
- Rawita Fr. (Gawroński)*: Jan Kubisz, poeta śląski. Przełom 1896 str. 253—267.
- Kazimierz Wróblewski*: Przedmowa do J. Kubisza *Z niwy śląskiej*. Lwów 1902.
- Stanisław Kubisz*: Ś. p. Jan Kubisz (1848—1929). *Zaranie Śl.* 1929 str. 53—54.
- Paweł Musioł*: Jan Kubisz (1848—1929). *Księga o Śląsku*. Cieszyn 1929 str. 197—207.
- Wacław Olszewicz*: Stanisław Bełza. Wspomnienie pośmiertne. *Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku* II. str. 332—336.
- Józef Siemianowski*: Roman Szymański. Poznań 1908, zwłaszcza str. 91—94.
- Helena Hempel*: Wspomnienia z życia śp. ks. Stanisława Stojałowskiego. *Kra-ków* 1921, str. 62—158.

XIII Wiek XX. Odrodzenie narodowe

- Ksiądz (J. Kudera)*: Dziennikarstwo, Polska pieśń nabożna; *Kaz. Ligoń*: Poe-ci Górnego Śląska (str. 19—20, 39—41, 46—56); *J. Londzin*: Piśmiennictwo na Śląsku cies.; *Zabawski*; *Tomanek*; *Ślązak*; *Galicz*; Związek; *J. Łuka (K. Prus)*; *Paweł Musioł*: Rzut oka; *St. Wallis*, jak wyżej.
- Ludwik Kobiela*, Współczesna śląska literatura regionalna. *Polonista*. War-szawa 1931 str. 256—262.
- Alfred Jesionowski*: Rzut oka na współczesną literaturę śląską. *Zaranie Śląskie* 1933 str. 14—25.

*

- Konstanty Prus*: Józef Siemianowski. *Roczn. Tow. Przyj. Nauk* III 374—384.
- Wincenty Ogrodziński*: Początki „Górnoślązaka”. — Przed 31 laty. — Pro-gram z przed lat 30. *Polonia* z 16. IV. 1933 nr. 3060, z 23. IV. 1933 nr. 3066, z 15. VI. 1933 nr. 3118.
- Jan Jakób Kowalczyk*: Odrodzenie Górnego Śląska. Katowice 1932.
- Erdmann O. (Uhse)*: Oberschlesischer Polenspiegel. Polnische Presse-Aeus-serungen in und über Oberschlesien. Breslau 1911.
- Karl Kaisig*: Die polnische politische Propaganda in Oberschlesien und die deutsche Abwehr. Historisch-Kritische Skizze. 3 Aufl. Gleiwitz 1925.
- Mieczysław Gładysz*: Polskie czasopisma dla dzieci i młodzieży na Śląsku. *Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku* III str. 303—321.

*

- Piotr Pampuch*: Jan Nikodem Jaroń. *Zaranie Śląskie* 1929 str. 23—27.
- Wincenty Ogrodziński*: Śląsk w poezji Jana Nikodema Jaronia. *Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku* III str. 87—120.
- Jan Nikodem Jaroń*: Z pamiętnika Górnoślązaka. Katowice. 1932. Wstęp *W. Ogrodzińskiego* str. 5—26.
- Jan Nikodem Jaroń*: Wiersz z „Księgi Gości” *Czyteln. Lud. w Cieszynie*. *Za-ranie Śl.* 1934 str. 177“.
- Aleksander Skowroński*: Wybór poezyj. Mikołów 1933 (poprzedza szkic biograf.).
- Wincenty Ogrodziński*: Ks. prałat Aleksander Skowroński. *Szkoła Śląska* 1934 str. 289—294. (Tamże bibliografia).
- Jakób Kania*: Wiersze Śląskie wyd. II. Poznań 1932 (poprzedza wstęp *A Szy-perskiego*).

Augustyn Świder: Z głębin duszy polskiej syna ziemi górnośląskiej, poezje wyd. W. Polak. Miechowice 1920 (wstęp o poecie *W. Polaka*).

O. Euzebjusz Stateczny: Z wieży Liebicha ze wstępem *W. Ogrodzińskiego*. Zaranie Śląskie 1934 str. 10—19, 76—81. (Nadto: *Winc. Ogrodziński*: Sześć miesięcy i Dwa obrazy G. Śląska j. w., obszerna zaś praca ukaże się w t. V Roczników Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku).

Ks. dr. Emil Szramek: Książd dr. Jan Chrząszcz. Roczniki Tow. Przyj. Nauk I, str. 258—268.

Ks. dr. Em. Szramek: Ks. proboszcz Józef Gregor. Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk. I, str. 254—258.

Ks. dr. E. Szramek: Dr. med. Józef Rostek życiorys, a zarazem przyczynek do dziejów narodowego odrodzenia Śląska. Roczniki Tow. Przyj. Nauk na Śląsku II str. 142—169.

Ks. dr. Emil Szramek: Ks. dr. Bernard Skulik, zapomniany krzewiciel oświaty katolickiej. Gość Niedzielny 1933 nr. 37.

Ks. Al. Skowroński: Wojciech Korfanty. (Katowice) 1930.

Ks. dr. Emil Szramek: Ks. Jan Kapica (1866—1930), życiorys a zarazem fragment z historii Górnego Śląska. Roczniki Tow. Przyj. Nauk III str. 3—86 i osobno.

Ks. Jan Kapica: Kazania, Mowy, Odezwy. Katowice 1933.

Ludwik Brożek: Biblijografja pism ks. J. Londzina. Zaranie Śląskie 1933 str. 84—102.

Ks. Em. Grim: Ks. Józef Londzin. Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk na Śląsku, II str. 68—95, oraz Księga o Śląsku. Cieszyn 1929 str. 132—138.

Ludwik Brożek: Sp. Ks. Oskar Zawisza. Zaranie Śląskie 1933 str. 41—45.

Ernest Farnik: Szkice z niwy śląskiej. 1. Jan Łysek. Zaranie Śląskie 1929 str. 6—15, 73—80.

Henryk Maurer: O „Istych rokach“ Ernesta Farnika. Zaranie Śląskie 1934 str. 118—126 i 178—187.

Alfr. Jesionowski: Śladami Stalmacha. Twórczość ks. Emanuela Grima. Zar. Śląskie 1934 str. 126—136.

Ludwik Łakomy: Inż. Józef Kiedroń, ideał współczesnego Polaka. Katowice 1933.

Paweł Musioł: Emanuel Imiela, współczesny poeta region. Zaranie Śląskie. 1932 str. 203—209.

Alfred Jesionowski: Śląsk Czarny w poezji. Zaranie Śląskie 1934, str. 44—49 (o Fierli i Żelechowskim).

K. L. Koniński: Robotnik biblijografem. Silva rerum 1931 i osobno (o J. Wantule).

Olga Regorowiczowa: Twórczość literacka w okresie plebiscytu i powstań śląskich. Strażnica Zachodnia X. Poznań 1931 str. 491—512.

[*Rudolf Vogel*: Deutsche Presse und Propaganda des Abstimmungskampfes in Oberschlesien. Bytom 1931.]

Dr. Wanda Dobrowolska: Śląsk i Ślązacy w powieści polskiej. Zaranie Śląskie 1931 str. 39—54.

Józef Birkenmajer: Sienkiewicz a Śląsk. Zar. Śląskie 1934, str. 221—229.

Marta Pampuch: Jan Kasprowicz na Górnym Śląsku. Polonia z 24. III. 1935 nr. 3752.

Olga Regorowiczowa: Od regionu — do człowieka. Instytut Śląski w Katowicach. Komunikat nr. 10 (O Morcinku, Szczuckiej i Gojawiczyńskiej).

Dr. Tadeusz Dobrowolski: Życie naukowe Śląska. Nauka polska XIX. Warszawa 1934 str. 344—360.

L. Brożek i O. Michejda: Powojenna prasa polska na Śląsku Cieszyńskim. Roczn. Tow. Przyj. Nauk na Śląsku; IV, str. 217—230.

Alfred Jesionowski: Świat śląski w twórczości Kossak-Szczuckiej. Zaranie Śląskie 1935, str. 41—44.

Aleksander Szczepański: Inż. Józef Kiedroń. Roczniki Tow. Przyj. Nauk na Śląsku IV, 234—241.

Ks. Emil Szramek: Ks. Wiktor Loss. Roczniki Tow. Przyj. Nauk na Śląsku IV, 241—248.

Prof. dr. Alfons Parczewski, wspomnienie pośmiertne. Roczniki Tow. Przyj. Nauk na Śląsku IV 248—250.

Nadto:

Polski Słownik Biograficzny. Wydawnictwo Polskiej Akademji Umiejętności. Kraków 1935 (dotychczas ukazały się 3 zeszyty I tomu lit. A—Baranowski).

UZUPEŁNIENIA

Rozważania *T. Grabowskiego* o literaturze średniowiecznej śląskiej w najmiarodajniejszym kształcie są podane w „Sprawozdaniach z posiedzeń Polskiej Akademji Umiejętności“ 1935 maj.

Przekład Agendy Oleśnickiej w wyd. II (Brzeg 1715) nie jest pióra *Chr. G. Auersbacha*, lecz *Jerzego Bocka*. Auersbach wydał tę Agendę przerobioną i rozszerzoną w Oleśnicy 1819. *Chrystjan Gottlob Auersbach* (1779—1852) został w r. 1835 superintendentem w Kluczborku, wydał zaś prócz Agendy jeszcze katechizm polski.

SKOROWIDZ NAZWISK

- Abraham z Bolesławca 223
 Acoluthus Jan 235
 Aesticampianus Joannes 231
 Aesticampianus Rhagius J. 231
 Alischer Sebastjan 44
 Andreae Fr. 18
 Angelus Silesius p. Scheffler
 Anielewski Fr. 251
 Anna księżna 225, 270
 Antoniewicz Karol 249, 276
 Artomius Piotr 235
 Aschenborn Daniel 232
 Aschenborn Michał 232
 Assig Jerzy Henryk 235
 Auctus Maciej 233
 Auerbach Abr. B. 235
 Aulich Manswet 247, 249, 276
 Aurifaber Andreas 232
 Aurifaber Joannes 234
 Aurimontanus Hieron. 232

 Badeni Jan Ks. 276
 Badura Jerzy 255, 278
 Baer p. Ursinus
 Balzer Oswald 278
 Bandtkie Jerzy Samuel 248
 Banszel K. 276
 Bar Adam 277
 Barącz Sadok 223, 240, 269, 274
 Barteczko Andrzej 241, 274
 Bartłomiej z Brzegu p. Stenus
 Bartłomiej z Wieliczki 223
 Bartoszewicz Kazimierz 261
 Barycz Henryk 217, 234, 272
 Bauch Gustaw 230, 272
 Bauch Jerzy Fryderyk 247
 Beelitz drukarz 246
 Bellée H. 267
 Bełza Stanisław 257, 278, 277, 280
 Bencke B. Benkius 232, 244
 Benedictus Parthus 228
 Benedykt z Poznania 225
 Benedykt (Polak) frzk. 226, 263, 270
 Benedykt Czarny z Koźmina 232, 272
 Berger Karol 261
 Bernard br. 225
 Bernacki Ludwik 229, 271
 Berner Karl Gustav 267
 Berwiński Ryszard 218
 Białecki Antoni 215, 265, 269, 276
 Białoń nauczyciel 242

 Bielowski August 269
 Birkenmajer Aleksander 227, 270, 272
 Birkenmajer Józef 281
 Bitiscus 244
 Bitterfeld Henryk 223
 Blasel Karol 269
 Błazik Augustyn 241
 Błażowski Mieczysław 269
 Bo... Stanisław 235
 Bobowski Mikołaj 229
 Bock Fyderyk Samuel 274
 Bock Jerzy 235
 Bockshammer Jan Kr. 236
 Boehlich Ernst 267
 Boehme Jakob 243
 Bogedain Bernard 249, 252, 275, 276
 Bojtek Jerzy 240
 z Bolesławca Abraham 223
 Bolko książę opolski 229
 Bonczyk Norbert 216, 233, 235, 246,
 253, 255, 259, 263, 278, 279
 Borek Stanisław 233
 Borgenii Kasper 226
 Bornbach p. Bo... Stan.
 Borys Franciszek 259
 Brodowski Borys 262
 Brodowski Stefan 261
 Brożek Ludwik 253, 260, 261, 267,
 277, 281, 282
 Bruchnalski Wilhelm 269, 271, 273,
 274
 Brückner Aleksander 216, 224, 233,
 234, 242, 243, 266, 269, 270, 271,
 272, 273, 275, 278
 Brudny Jerzy 260
 z Brzegu Bartłomiej p. Stenus
 z Brzegu Jan 225
 z Brzegu Klemens 227
 Brzozowski Stefan 249, 276
 Brzuska Jan 241, 247
 Bulka Oswald 261
 Bursche Edmund 274
 Bursche Juljusz 272
 Butschky Samuel 243
 Buzek Andrzej 234, 273
 Buzek Józef 261
 z Byczyny Piotr 225
 Bystron Jan 258, 268, 271
 Bystron Jan Stanisław 221, 268, 273,
 276, 277
 Bythner Bartłomiej 234

- Bzowski (Bzovius) Abr. 223, 225, 227, 240, 269
 Calagius Andrzej 232
 Caricinus Bernardus 231
 Carpini de Plano Jan 226
 Celtes Conradus 230, 272
 Cerasinus Jan 231
 Chlebowski Bronisław 229, 271
 Chłapowski Franciszek 254, 278
 Chmielowski Piotr 216
 Chmurny Andrzej 260
 Chociszewski Józef 252, 277
 Chodounsky K. 276
 Chodyncki Ignacy 218, 267
 Chrzanowski Ignacy 277
 Chrzyszcz Jan 255, 259, 269, 281
 Chuć Jan 236
 Ciechanowska Zofja 216, 266.
 Cinciała Andrzej 221, 251, 258, 268, 277
 Cochlovius Jan 236
 Colerus p. Köler
 Coletus Michael 234
 Conradus episc. Vrat. 228
 Corvinus Laurentius Novof. 231, 233, 263, 272
 Crellius Jan 239
 Crellius Spinovius Krzysztof 239
 Cretius Jan Gotfryd 236
 Cretius Samuel 236
 Cybulski Wojciech 251, 277
 Czarnkowski Jan domin. 240
 Czaykowski Paweł 248, 272
 Czepiel Mikołaj 233
 Czepko Daniel 243
 Czerwiński Sławomir 279
 Czesław bł. 222, 269
 Ćwikliński Ludwik 269, 272
 Dąbrowski Samuel 236
 Damroth Konstanty 245, 253, 255, 259, 263, 278, 279
 Daniel Polak 238
 Dereżyński Mieczysław 278
 Dirbach J. nauczyciel 250
 Długosz Jan 226
 Dobracki Maciej 234
 Dobrowolska Wanda 261, 281
 Dobrowolski Kazimierz 215, 221, 236, 241, 266, 273, 274, 275, 276
 Dobrowolski Tadeusz 282
 Dobrzycki Stanisław 229, 271
 Dombek Paweł 258
 Drechsler Paul 262
 Drobny Emil 261
 Droschius (Drosch) Wolfgang 231
 Ducius Daniel 235
 Duda Franciszek 261
 Dudycz Adam 238
 Dyboski Roman 261
 Dym Karol p. Imiela Emil
 Dziech Józef 261
 Dziekan Henryk 257
 Dzierżoń Jan 275
 Ekart Jan 232
 Eleutherius Longius Vincentius 231
 Elgot Jan 227
 Ellinger Georg 275
 Elsner Józef 247, 276
 Engelbert cysters 224
 Ephorinus Anzelm 231, 233, 272
 Erazm z Nisy 227
 Erbrich Emil 221, 268
 Erdmann D. 280
 Erhardt S. J. 273
 Erwyn Joannes 223
 Erzepki Bolesław 217
 Estreicher Karol 213, 217, 235, 266
 Eumorphus p. Schoneus A.
 Farnik Ernest 221, 260, 268, 277, 281
 Felbinger Jeremjasz 238
 Feldmanowski H. 275
 Feyge p. Caricinus
 Ficek Jan Alojzy 248, 249, 252, 275, 276
 Fiebar 250
 Fiedler Robert 221, 235, 249, 268
 Fierla Adolf 261, 281
 Fijałek Jan Nepom. 270
 Fontanus Walenty 231, 272
 Francken Christian 237
 Franciszek z Krzysowic 227
 Franco biskup wrocł. 222
 Franconius Daniel 238
 Franconius Heg. Maciej 232
 Francus Adam 238
 Franz Adolf 270
 Fritz (Frycz) Jan Mikołaj 251, 277
 Fuldener Joh. Jac. 218, 267
 Furoń Antoni 257
 Fusilius Sigismundus 231
 Gabrjel dominikanin 223
 Gach Jan 250

- Gajda Jan 250, 275
 Gajdzica Jura 237, 273
 Galicz Jan 257, 279, 280
 Gallus t. zw. 225
 Galocz Jan 236
 Gałeczka Jan 246, 275
 Gałka Jędrzej z Dobczyzna 229
 Ganszyniec Ryszard 228, 261, 271
 Gaszyna Rudolf 241
 Gawlina Józef 275, 266, 269
 Gawroński Franciszek 280
 Gdadius Adam 235, 273
 Gervinus Georg Gottfr. 242
 Gębarowicz M. 277
 z Gliwic Mikołaj 227
 Globula p. Kulka
 Gładysz Mieczysław 280
 z Głodomanka Janek p. Perges
 z Głogowa Jan 228
 Godebski Ksawery 275
 Gojawczyńska Pola 261, 281
 Goldschmied Jan 234
 Gosław z Wrocławia 222
 Gossinger p. Fusilius
 Góral p. Dziekan
 Górka Olgierd 270
 Grabowski Tadeusz 269, 273, 274
 Gregor Józef 233, 259, 281
 Grim Emanuel 221, 260, 268, 277,
 278, 279, 280, 281
 Gruchla J. 250
 Gründern August 241
 Gryphius Andreas 243, 244
 Grzegorz z Mysłowic 227
 Grzegorzewski Jan 276, 278
 Gutthaeter p. Dobracki
 Guziur Józef 263
 Güssau Karol Fryd. 235

 Hackenberg Jan Judasz 240
 Hajda Wawrzyniec 259
 Hanckius Martin 218, 267
 Harazim Franciszek 261
 Heck Korneli 272
 Heckel Hans 214, 216, 242, 265, 275
 Heczko Bogusław Jerzy 251
 Heermann Johann 235, 243
 Heimb Ludwik 241
 Heitzmann M. 271
 Hempel Helena 280
 Henckel-Donnersmarckowa 241
 Heneczek Teodor 249, 250, 252
 Hennig J. Z. 236
 Henryk XI ks. lignicki 244
 Henryk IV Probus książę 230, 244
 Henryk Walezy 244
 Hentschel Samuel 236
 Herbinus Jan 234
 Herburt Henryk 233
 Herden Jan 235
 Herzog drukarz 246
 Hippe Max 262, 267
 de Hirschberg p. z Jeleniogóry
 Hoff Bogumił 257
 Hoffmann v. Fallersleben 221, 268
 Hoffmann Herman 274
 Hruzik Alojzy 247
 Humbert dominikanin 224
 Hytrek Adolf 254, 263, 278

 Ilesić Fr. 277
 Imiela Emanuel 260, 281

 Jacek św. 222, 269
 Jachimek Józef 277
 Jadwiga św. 224, 225, 226, 270
 Jan z Brzegu 225
 Jan z Czarnkowa 240
 Jan z Głogowa 228
 Jan z Kępnika 223
 Jan z Kluczborka 227
 Jan z Lgoty (Elgot) 227
 Jan de Plano Carpiński 226
 Jan ze Strzelec 223
 Jan Szodlant 223
 Jan ze Środy (v. Neumarkt) 230
 Jan z Woźnik 234
 Jan z Żorów 224
 Jan Jakób z Trzebnicy 223
 Janke J. 235
 z Janowa Maciej 223
 Janusz Antoni 253, 277
 Jaroń Jan Nikodem 225, 259, 263,
 280
 Jaroński Feliks 248, 276
 Jarosz Mieczysław 261
 Jaroszewicz Florjan 249
 z Jaworza Mikołaj 227, 270
 z Jeleniogóry Wacław 231
 Jesionowski Alfred 280, 281, 282
 Jędrzejowski Franz 268
 J. G. p. Gregor Józef
 Jodok de Ziegenhals 226
 Johnsdorff Benedykt 226
 Joteyko T. 276
 Jougan Alojzy 224, 269

- Juszyński Hieronim 218, 223, 267
 Kałużek p. Wincenty mistrz
 Kahlert Augustin 214, 265
 Kaisig Karl 267, 280
 Kaldenbach Krzysztof 232, 243
 Kamiński Paweł 252
 Kania Jakób 259, 280
 Kapalka Kazimierz 243, 275
 Kapica Jan 260, 281
 Karbowski Antoni 256, 279
 Karell Armand 215, 266
 Karpiński Gr. 219
 Karpiński Szymon 240
 Karwowski Stanisław 257
 Kasprowicz Jan 281
 Kasztelowicz Stanisław 279
 Kazimierz W. 230
 Kegel Hugo 267
 Kędzior Jacek p. Kudera
 z Kępnika Jan 223
 Kętrzyński Wojciech 269
 Kiedroń Józef 260, 281, 282
 Kindler I. 273
 Kirchniawy Franciszek 253
 Kirsteyn Jan 231
 Klapper Joseph 218, 229, 271
 Klemens z Brzegu 227
 Klemenz Paul 214, 245, 265, 273,
 274, 275
 Klipell Mateusz 235
 Klucki Ludwik 251
 z Kluczborka Jan 227
 Kłapsia Jan 236, 273
 Kłosowski Stanisław 266
 Knöbel Franciszek 240
 Knosala F. ks. 273
 Knötel Paul 221, 267, 268
 Kobiela Ludwik 277, 280
 Koch Max 214, 265
 Kochanowski Jan 232, 243, 275
 Koczański Adam Adamandy 240
 Koeler Krzysztof 232, 262
 Koelling Henryk pastor 250, 273
 Kolberg Oskar 221, 268
 Kolbuszewski Kazimierz 234, 271, 273
 Koler Wacław z Jeleniogóry 231
 Kołodziej Piotr 259, 263
 Koniński K. L. 281
 Konopczyński Władysław 217
 Konrad biskup 228
 Koraszewski Bronisław 254, 258, 278,
 279
 Korbut Gabrjel 216, 266, 269, 272,
 273, 274, 275, 278
 Korfanty Wojciech 258, 260, 281
 Korn Wilh. Bogumił 248
 Koschwitz Daniel 232
 Kosicki Karol 248, 275
 Kosicki Ludwik 248
 Kossak-Szczucka Zofja 262, 281, 282,
 Kośny Jan 236
 Kot Stanisław 215, 241, 266, 273
 Kotschy Henryk Juljan 236, 251
 Kotschy Karol 237, 251, 277
 Kotula Jerzy 257
 Kotula Karol 253, 277
 Kotzolt J. 247
 Kowalczyk Jan Jakób 258, 260, 280
 Kozielek Alojzy 274
 z Koźla Mikołaj 228
 z Koźmina Benedykt Czarny 232, 272
 Koźdoń Paweł 257
 Krański W. 251
 Kraszewski J. I. 225, 257, 266, 275
 Kropiński Ludwik 248
 Krystjan ks. brzesko-lignicki 244
 Krząszcz Walenty 260
 Krzesichleb p. Artomius
 Krzysowicz Franciszek 227
 Książdz, książdz Jacek p. Kudera
 Kuba z Jagód p. Świder A.
 Kubisz Jan 257, 280
 Kubisz Paweł 261
 Kubisz Stan. 280
 Kucharski Eugenjusz 221, 222, 269
 Kucharzewski Feliks 274
 Kucharzewski Jan 261
 Kuchler Jakób 232
 Kudera Jan 246, 254, 259, 273, 275,
 278, 279, 280
 Kuglin Jan 277
 Kuhlmann Quirinus 242
 Kühn Józef 250
 Kulaneek Franciszek 233, 273
 Kulawski Walenty 248
 Kulisz K. 260
 Kulka Tomasz 256, 278
 Kulmus Jan Adam 232
 Kunegunda król. czeska 229
 Kupiec Jan 221, 256, 259, 263, 268,
 278
 Kwiatkiewicz Jan 240
 Kwiatkowski Eugenjusz 261
 Lachs Jan 272

- Lamatsch v. Warnemünde 251
 Langus Ioannes 231, 263
 Latussek Daniel 240
 Lauterbach Sam. 237, 274
 Laxy Jan 249, 250, 275
 Lebedzik Józef 260
 z Lgoty Jan 227
 Libanus Jerzy 231, 233, 263, 272
 de Libental Mikołaj 226
 Licinius Namyslovius Jan 238, 239
 z Lignicy Maciej 227
 z Lignicy Peregrinus 222
 Ligoń Adolf 255, 259
 Ligoń Jan 259
 Ligoń Julusz 254, 255, 259, 278, 279
 Ligoń Kazimierz 220, 275, 278, 280
 Ligoń Stanisław 260
 Limanowski Bolesław 275, 278
 Lis szttygar 247, 250
 Lisowski (Lichowski) Ignacy 246
 Logau (Logus) Georgi s 231
 Lompa Józef 214, 215, 216, 220, 221,
 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252,
 263, 265, 266, 267, 268, 275, 276,
 279
 Londzin Józef 217, 221, 260, 267, 268,
 274, 276, 277, 280, 281
 Longius Eleutherius Vinc. 231
 Loss Wiktor 254, 282
 Lossel Stanisław 238
 Lubecki Rudolf 255, 278
 Lubomirski Sykstus 232
 Lück Kurt 212, 265
 Ludolf opat 226
 Ludomir p. Szramek
 Luther Marcin 236, 240, 273
 Lutomski Bolesław 279

 Łakomy Ludwik 215, 219, 261, 266,
 269, 281
 Łempicki Stanisław 230, 272
 Łepkowski Józef 215, 248, 258, 265,
 275, 276
 Łoś Jan 271
 Łuka Jan p. Prus Konstanty
 Łysek Jan 260, 263, 281

 Maciej z Janowa 223
 Maciej z Lignicy 227
 Maciejowski Wacław Al. 216, 253,
 269, 273, 277, 278
 Maćkowski Jan Karol 254, 278, 279
 Macoszek Antoni 257

 Majer Józef 272
 Malina Jan 234
 Malinowski Lucjan 221, 242, 257, 268,
 269, 274, 275, 278
 Malisz Jan ks. 248
 Małecki Antoni 228, 269
 Marcin z Opawy 222, 225
 Marcinek Franciszek 252
 Markgraf Herman 270
 Matulke Jan Piotr 247
 Maur 222
 Maurer Henryk 281
 Mecherzyński Karol 224, 269, 272,
 273, 274
 Melior Adamus 232
 Merczyng Henryk 274
 Mergus (Tauchan) Mikołaj 231
 Męciński Józef 239
 Miarka Karol 216, 245, 252, 259,
 263, 275, 277
 Miarka Karol młodszy 255
 Miaskowski K. ks. 270
 Michalski Konstanty 261
 Michalski Wilhelm 261
 Michał robotnik z Bytomia 259
 Michał z Wrocławia 228, 270
 Michejda Franciszek 215, 218, 257,
 258, 266, 275, 278, 279
 Michejda Karol pastor 257, 279
 Michejda Karol prof. 261
 Michejda Kornel 261
 Michejda Oskar 273, 280, 282
 Mikisz Bernard 227, 230
 Mikołaj z Gliwic 227
 Mikołaj z Jaworza 227, 270
 Mikołaj z Koźła 228
 Mikołaj de Libental 226
 Mikołaj z Ziemblie 227
 Miller Ludwik Krzysztof 232
 Mocarski Zygmunt 213, 265
 Morawski Kazimierz 228, 230, 270,
 271
 Morcinek Gustaw 261, 281
 z Mościsk Wojciech 240
 Mułkowski Adolf 248, 272
 Musialik Feliks 221
 Musioł Ludwik 242, 261, 274
 Musioł Paweł 216, 219, 220, 234, 261,
 266, 267, 273, 274, 276, 278, 280,
 281
 Muthmann Jan 236, 273
 Muthwill E. F. 247
 Müller-Rüdersdorf Wilhelm 267

- de Münsterberg p. z Ziemblie
 Mylius Jan 232
 Mymer Franciszek 231, 272
 Mynarz Wilhelm 261
 Myśliwiec Karol 256, 278, 279
 z Mysłowic Grzegorz 227
- Nagło Daniel 236
 Nameński Fr. 251, 263
 Napieralski Adam 254, 258, 278
 Negius Konrad 234
 Nehring Władysław 229, 251, 269, 271, 277
 Nehrlich Karol 253
 Neugebauer Salamon 232
 Neusser Adam 237
 Niedziela Józef 279
 Niger Antonius 232
 Niklot p. Parczewski Alfons
 Nikodem Jerzy 260
 Nikodem Paweł 273
 z Nisy Bernard Mikisz 227, 230
 z Nisy Erazm 227
 Nitschmann H. 242
 Noras Jan 252
 Novoforensis Joan. p. ze Środy Jan
 Nowack Karl Gabriel 218, 267
 Nowacki Mateusz 241
 Nowacki Tomasz 250
 Nowak Jan 260
 Nowak Ludwik Szczep. 241, 274
 Nowakowski F. 276
 Nyga Mateusz 233, 273
- Ogrodziński Wincenty 222, 242, 269, 274, 276, 278, 279, 280
 Olszewicz Wacław 253, 278, 280
 Onderck ksiądz 251
 Onderka A. R. 250
 Opala Jakób 235
 z Opawy Marcin 222, 225
 Opitz Martinus 243
 Orgelbrand 217
 Otto Leopold 253, 277
 Owaniszewski reformat 239
- Paczyńska Katarzyna 240
 Pampuch Piotr 261, 280
 Pampuchówna Marta 276, 281
 z Paradyża Jakób 270
 Parczewska Melanja 255, 257, 278
 Parczewski Alfons 215, 218, 255, 257, 266, 275, 278, 279, 282
- Parczyk Otto 250
 Paritius Chr. Frid. 243, 275
 Parthus Benedictus 228
 Pastorius Joachim 232, 238
 Paulini Andrzej 237
 Paweł z Pyskowic 227
 Paweł z Zatora 227
 Pawlikowski J. M. 272
 Pelczar Seb. Józ. 218, 224, 267, 269, 274
 Peregryn z Lignicy 222
 Perges Jan 257
 Perzych Szymon 247, 275
 Pękalski Piotr ks. 248
 Piecha Karol 259
 Piekarski Kazimierz 217, 272
 Piekosiński Franciszek 230, 271
 Piekoszewski Karol 250
 Piestrak Feliks 272
 Pietrzyk Daniel 235
 Pilat Roman 216, 266, 269
 Pindór Jan 257, 280
 Piotr z Byczyny 225
 Piotr opat 225
 Piotr z Poznania 223
 Piotr z Włostowic 222, 225, 269
 Piotrowicz Karol 217, 267
 Pisecki (Pisecius) Tomasz 238
 Pistorius Szymon 238, 239
 Placotomus Adam 232, 272
 de Plano Carpiński Jan 226
 Plaskuda Karol Fryderyk 250
 Plisko ksiądz 250
 P. N. p. Nikodem Paweł
 Pohl ksiądz 250
 Pohl Juliusz Bonawentura 250
 Pohl Karol 247, 251
 Pohle (Pohl) Jan Wilhelm 246, 275
 Polak Benedykt 226
 Polak Wiktor 281
 Pollak Roman 241, 270, 274
 Poniewiera Piotr 268
 Popiołek Franciszek 260, 272, 274, 276
 Pośpiech Alfons 261
 Pośpiech Paweł 258, 260
 z Poznania Benedykt 225
 z Poznania Piotr 223
 Prasek Wincenty 215
 Prawdowski p. Heczeko
 Prawdzic Franciszek p. Franco
 Pressfreund Karol 245, 247, 250, 276
 Preuss Jan 238, 243
 Probosz Jerzy 261

- Promnitz Erdm. Baltaz. 242
 Prus Konstanty 217, 258, 259, 275,
 276, 277, 279, 280
 Prusse J. K. H. z Wołczyna 250
 Prusse A. F. W. z Lublińca 250
 Przemyśl Ottokar król czeski
 Przybyło (Auctus) Maciej 233
 Przynicznyński Francisz. 254
 Przynicznyński Stanisł. 254
 Przywara Michał 256, 278, 279
 Pullé Giorgio 270
 Purkop Bernard 250
 Purkyne Jan 250, 276
 Pyrser Maciej 231, 263
 z Pyskowiec Paweł 227
 Rabe Wawrz. p. Corvinus Laur.
 Raciboreczyk Walenty 240
 z Raciborza Wawrz. 227
 Raczek Paweł 256, 279
 Radziejewski Stanisław 254, 278
 Rakowski Kazimierz 261
 Raschke Wilhelm 251
 Regius Adam 235
 Reisch Chrysogonus 239, 246, 274, 276
 Reiss Józef 272
 Rej Mikołaj 234
 Reszka Karol Paweł 250
 Ręgorowiczowa Olga 261, 281
 Richter Joh. Samuel 246, 275
 Robota Filip 256, 278
 Roger Juljusz 221, 252, 268
 Rohrmann Krystjan 236
 Rola Roman 261
 Romer Eugenjusz 261
 Romka Jan biskup. 223
 Ronge G. E. 347
 Rositius p. Różyc
 Rostafiński Józef 270
 Rostalski F. 250
 Rostek Józef 255, 259, 281
 Rożdzieński Walenty 241, 274
 Różyc Zygmunt 222, 225
 Ruarus M. 238
 Rubczyński W. 227
 Rudolf biskup wrocł. 223
 Rybarski A. 270
 Rybarz Edward 216, 220, 266
 Rychłowski Franciszek 239
 Sandius Christoph. Chr. 238, 273
 Sarbiewski Kaz. Mac. 244
 Sarnes Antoni 254
 Sassadius p. Zasadjusz
 Schäffer Melchjor 238
 Scheffler Jan 243, 275
 Scheffler Stanisław 243
 Schemmel Krystjan 249, 252, 275, 276
 Scherffer v. Scherferstein W. 232,
 243, 244, 262
 Scherschnik Leopold J. 218, 248, 267,
 276
 Schindler Karl 262
 Schletter Zygmunt 248
 Schoman Jerzy 238, 239, 274
 Schoneus Andrzej 231, 233, 263, 272
 Schoneus Jerzy 231
 Schönflsius (Schönfleisch) 234
 Schroeter Adam 231, 233, 263, 272
 Schulte Wilhelm 225, 270
 Schummel Johann Gottfried 246, 275
 Schwarz Osias 272
 Schwarzer Otfried 267
 Schweinichen Hans 244, 275
 Scultetus Andreas 262
 Seidel Marcin 237, 274
 Seltmann C. 275
 Sembrzycki J. K. 233, 273
 Semkowicz Aleksander 269
 Siemianowski Józef 258, 280
 Siemieński Lucjan 243, 275
 Sienkiewicz Henryk 257, 281
 Sikora Adam 253, 277
 Sikora Ludwik 277
 Silesius Angelus p. Scheffler
 Simonówna Alicja 243, 275
 Sinko Tadeusz 233, 272
 S. J. 268
 Skarga Piotr 249, 253
 Skiwicz Anelli 260
 Skop Jan Karol 233, 272
 Skowroński Aleksander 233, 259,
 280, 281
 Skryba Jan p. Prus Konstanty
 Skulik Bernard 260, 281
 Skwara ksiądz 250
 Slama Frant. 257, 278
 Słaboń Edmund 241
 Smolius Melchior 233
 Smolius Venceslaus 233
 Smółka Emanuel 250, 252, 275
 Solfa Jan 231, 272
 Soltys Joachim 258
 Sommer Caspar 211, 265
 Sommer Jan 237
 Sommerfeld Jan 231
 Sommerfeld Rhagius J. 231

Sommersberg Friedrich Wilhelm

224, 244

Soński p. Karwowski

Stabik Antoni 245, 249, 275

Stalmach Paweł 216, 236, 251, 252,
253, 256, 260, 263, 275, 277

Stanko Jan 228, 270

Stateczny Euzebjusz 259, 263, 278,
281

Stegmann Joachim 238

Steinkeller Piotr 249

Stenus Bartholomaeus 231

Stenzel Gustav Adolf 224, 225, 270

Stephan Stanisław 258

Sternberger Lucas 237

Stęczyński G. 261

Stief 244

Stöckel Wilhelm Amand 236

Stojałowski Stanisław 257, 258, 280

Streit Erwin 214, 265

Stroynowski Stanisław 241

Strumieński Olbrycht 241, 274

Struve Henryk 270

ze Strzelec Jan 223

Strzoda Marcin 240, 274

Suszka Jerzy 261

Swantko p. Franco bisk.

Sybilla Dorota ks. lign. 241

Szafranek Józef 250, 275

Szajnocha Karol 225, 270

Szczepański Aleksander 282

Szczucka-Kossak Zofja 262, 281

Szczurek Jerzy 253

Szersznik p. Scherschnik

Szeruda Jan 234, 236, 261, 267,
273, 279

Szodlant Jan 223

Szoman p. Schomann

Szramek Emil 211, 220, 221, 246,
256, 259, 265, 268, 278, 279, 281,
282

Szulczyk Emanuel 253

Szuścik Jan 261

Szymański Roman 257, 280

Szymon dominikanin 224

Szymonowicz Szymon 272

Szyperski Alfons 218, 267

Ślżak p. Grim Em.

Śliwka Jan 253, 277

ze Środy Jan 230

Świder Augustyn 259, 281

Świeży Ignacy 256, 279

Świątek Augustyn 253

Tarnowski Stanisław 216

Tauchan p. Mergus

Tessarczyk Antoni 248

Thilo Gottfried 244

Thomas Johann Georg 214, 265

Thurzo Jan biskup 233

Tiachowska Urszula 238

Tomanek Rudolf 260, 278, 280

Tomkowicz Stanisław 243, 275

Topór z Pszczyń. lasów p. Kupiec

Tramp drukarz 235

Trebula p. Solfa

z Trzebnicy Jan Jakób 223

Tschesch Joh. Theodor 243

Twardy Paweł 236

Uhse p. Erdmann O.

Umiński J. ks. 270

Ursinus Velius Caspar 231

Velius p. Ursinus

Vitrelinus Aleksander 237

Vogel Rudolf 281

Vogt Lena 267

Vrtel-Wierczyński Stef. 271

Vydra Boh. 269

Wacław z Jeleniogóry p. Koler

Wadowski Engelbert 265

Wagner 273

Wagner Kurt 267

Wajsbium Marek 274

Walis Łukasz 221

Wallis Stanisław 216, 261, 266, 280

Wantuła Jan 236, 261, 273, 281

Warcholik Stanisław 278

Wasiutyński Bogdan 261

Wawrzyniec z Raciborza 227

Waxmański Wacław 240

Wątrobka Karol 253

Weigang Jan Karol Gotl. 241

Weilhäuser drukarz 246

Weiss Albert 221, 268

Weisse 243

Weltzel Augustyn 274

Wem, W. M. p. Mynarz

Weynknecht Piotr 226

Węclewski Zygmunt 269, 272

Wężyk Władysław 249, 276

Widomski Stanisław 261

z Wieliczki Bartłomiej 223

- Wierzbicki Andrzej 261
Wierzbński Maciej 261
Wiklef p. Wycliff
Wilburl Earl Morse 274
Wilczek Franciszek 259
Wilczek Fryd. Jerzy 235, 273
Wincenty mistrz 225
Winkler Jan 251, 277
Wiszniewski Michał 216, 224, 266,
269, 273, 274
Witelo 226, 227, 263, 270
Wituski 227
Władysław IV 243, 244
Włodarski Adrjan 243, 275
Włostowicz Piotr 222, 225, 269
Wojciech z Mościsk 240
Woronicz Jan 248
z Woźnik Jan 234
z Wrocławia Benedykt 226, 263, 270
z Wrocławia Gostaw 222
z Wrocławia Michał 228, 270
Wróblewski Kazimierz 278, 280
Wrzosek A. 278
Wukadinowicz Spirydjon 243, 275
Wycliff Jan 229, 271
Wytrzens Jan 276
Zabawski Władysław 276, 278, 280
Zabierzowska Janina 262
Zahradnik Jan 261, 277
Zaleski Józef 257
Zanibal Robert 253, 277
Zaniewicki Zbigniew 261
Zasadjusz Samuel Ludwik 235, 236
z Zatora Paweł 227
Zawiliński Roman 261, 268
Zawisza Oskar 260, 281
Zeisberg Henryk 224, 269
de Ziegenhals Jodok 226
v. Ziegler 237
z Ziemblie Mikołaj 227
Zinkgraf Jul. Wilhelm 243
Zinzendorf Nik. Ludw. 239
Zmorski (Zamarski) Roman 221, 268
Zschocke Heinrich 251
Zych Franciszek 278
z Żarnowca Grzegorz 238,
Żebrawski Teofil 227
Żelechowski Włodzimierz 262, 281
Żmijka Jan 253
z Żorów Jan 224
Żyrosław biskup 222

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna
im. E. Smółki w Opolu

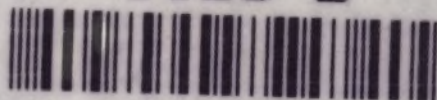
5165 s'

Syg.: 5165 s

ZBIORY SLASKIE

Wojewódzka Biblioteka
Publiczna w Opolu

5165 S

001-005165-00-0